

KATH. VEGH ISTVÁN

A SÉTÁLÓ FALEVÉL

regihanevek.hu

DELFIN KÖNYVEK
RÁTH-VÍGH ISTVÁN

A SÉTÁLÓ FALEVÉL

MÖRA FERENC KÖNYVKIADÓ
MÖRA FERENC KÖNYVKIADÓ
HEGEDÚS ISTVÁN RAJZAIVAL

© Ráth-Végh István örököse, 1985

HU ISSN 0324-3222

ISBN 963 11 3896 B

Móra Ferenc Hjúszági Könyvkiadó, Budapest

Felelős kiadó: Sziládi János igazgató Szikra Lapnyomda (85-0413), Budapest,
1985 Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató Felelős szerkesztő

Rónaszegi Miklós Műszaki vezető: Szaká'los Mihály Képszerkesztő: Szecsokó

Tamáa Műszaki szerkesztő: Rucsek Andrea

49 000 példány Terjedelem: 11,16 (A/5) iv. IF 5422

Egy jeles vadkert

Vannak Olaszországban keresztény templomok, amelyek romba dőlt pogány szentélyek köveiből, azok fölé épültek.

Ilyenekhez hasonlíthatnám a középkor természettudományát, amely nagyrészt a klasszikus ókor írónak a hagyatékából épült fel.

S ha még csak Arisztotelész írásait fosztották volna ki! De különös szeretettel meregettek Pliniusból, mert ennek hatalmas műve hatalmasan meg is volt tűzdelve mendemondákkal, s ezek jelesül illettek a csodálatost annyira kedvelő középkor képzeletvilágába.

A pliniusi hagyatéék

A nagy mű, a *Naturális História*, valójában nem természetrajz, hanem úgyszólván valamennyi akkori tudomány enciklopédiája.

S Pliniusnak nemcsak tanítás volt a célja: érdekes is akart lenni. Ez a magyarázata, hogy a száraz tudományos anyagot miért ízesítette a temérdek mendemonda fűszerével.

Ezúttal arra a hiedelemre álljanak itt a példák, hogy még a vadállatban is emberi tulajdonságok rejtőzhetnek.

Elefánt, oroszlán: ezekkel kezdődik az állatokról szóló, híres VIII. könyv.

Páratlan méretű állathajszákat látott a régi Róma. Pom-pejus egy ízben húsz elefántot, másszor hatszáz oroszlánt, ismét másszor négyszázhusz párducot teréltetett a cirkusz porondjára, és hajítódárdákkal felszerelt, hivatásos állatviadorokat állított velük szembe.

Hogyan zajlott le az ilyen tömegviadal? Plinius a *simul** szót használja; eszerint egyszerre kellett volna az összecsapásnak

megtörténnie - ez pedig egyéb magyarázat híján alig képzelhető el.

Egyetlen műsorszámról olvashatunk csak részleteket, ez volt a Pompejus rendezte elefántviadal.

Itt egyik elefánt a másik után sebesült meg súlyosan, 60t egynek szemébe fűrődött a gerely, s holtan rogyott ösz-sze. Csodálatos jelenet következett ekkor. Az elefántok ráeszméltek, hogy valamennyiükre halál vár, összecsdődültek egy csoportba, és kérő, könyörgő mozdulatokkal, panaszos jajgatással könyörögtek kegyelemért. A nézőket úgy meghatotta a drámai jelenet, hogy könnyekben törtek ki, felugráltak és átkozták Pompejust - aki pedig voltaképpen az egész hajszát az ő tiszteletükre rendezte.

Mégis inkább hinnék az elefántok panaszában, mint a nézők felháborodásában - mert ugyanez a közönség Pompejus bukása után minden könnyhullatás nélkül élvezte végig azt a cirkuszi ütközetet, amelyben Július Caesar fizintérr hűsz elefántot hajszoltatott ötszáz gerelyvető eUen - ugyancsak az ő tiszteletükre.

Felléptek az elefántok a cirkuszban békés mutatványokkal is. Kötélen lépkedtek, zenéltek, táncoltak, ormányukkal görög és latin betűket írtak a porba stb. Egy ilyen artistaságra fogott elefántról a következő történetet keU elhinnünk: Nehézfejű állat volt, idomítója hasztalan szidta, körholta - nem boldogult vele úgy, mint a többivel. Egy éjszaka benéz az idomító az istállóba: a nehézfejű elefánt fülkéje üres. Keresi, meg is találja, kinn az udvaron. Az elefánt kiszökött az istállóból, és az éjszaka homályában gyakorolta a mutatványt

• Ejtsd: **szímul**

A lelkiismeretesség ilyenén erényén felül bölcsesség, igazság- és becsületézés is jellemzi az elefántot. Olyan tulajdonságok ezek - írja Plinius -, amelyek az emberben is ritkán találhatók.

Ebben van valami. Gsak a példáihoz kell némi jóindulat, hogy el lehessen fogadni bizonyítékul

Antiochus szíriai királynak volt két híres hadi elefántja: Aiasz és Patroklosz. Aiasz volta vezéreléfánt. Mint ilyenre, egyszer az a kötelesség hárult rá, hogy a csordát vezesse át egy gázlón. Hogy, hogy nem, visszahőkölt, és nem. akart nekimenni a víznek. Erre az idomítók kihirdették, hogy ezentúl az kapja meg a vezérséget, aki a folyam árjától nem riad vissza. Patroklosz szót értett, belegázolt a vízbe, és a csordát átvezette. Aiaszra lesújtott a végzet; elcsapták a hivatalából, Patroklosz kapta meg a vezérséget, a vele járó jogokat s a vezéri jelvényt: hataUnas ezüst nyakláncot. Aiasz annyira szívére vette a bukást, hogy többé egy falatot sem evett, és éhen halt. -

Az oroszlánt naint **az** állatok királyát különösképpen egy fejedelmi erény jellemzi: a nagylelkűség. (Plinius mondja, nem én.) Egy szökött rabszolganő **az** erdőben lappangott, s nagy ijedelmére egyszerre csak néhány, ugrásra kész, oroszlánnal került szembe. A nő rémülten könyörgött, hogy ne bántsák, Csak egy gyöngé asszony, azonfelül szökevény rabszolga. Erre **az** oroszlánok bántatlanul útjára engedték, niért, mint a szerző írja: „Az állatok fejedelmé-nek dicsőségéhez nem lett volna tó - az efféle zsákmány,"

Az oroszlán másik, bár nem fejedelmi tulajdonsága **a** hála. (Ezt én mondom így, nem Plinius.)

Bkonyos Elphisz nevű számoszi ember Afrika partjain hajózott, egy helyen kikötött, s elindult széjjelnézni **a** partra. Ahogyan **ott** bolyongott, majdnem belebotlott egy tátott szájú szörnyű oroszlánba. Ijedtében nagy hirtelen felkapaszkodott egy fára, **ott** Bakkhosz isten segítségéért kö

4

nyörgött, s ígért neki mindenfélét, amint az ilyen esetekben szokás. Az oroszlán nem kapdosott utána, békésen lefeküdt a fa tövébe, s egyre csak a tátott száját mutogatta, mintha kérne valamit. Az ember ekkor észrevette, hogy az oroszlán azért tátog, mert egy hegyes csont fűrődött a szája padlásába. Rászánta magát a segítségre, leszállt a fáról, benyúlt az állat szájába, kihúzta a csontot. Az oroszlán pedig nemhogy bántotta vobia, elkísérte a hajóig, s amíg csak ott horgonyzott, mindenféle zsákmányt hordott neki. Elphisz pedig fogadalmához híven, Számoszban templomot emelt Bakkhosz istennek, s ezt a görögök „a tátott szájú Dionüszosz" templomaként tisztelték. A hálás oroszlán egyéb változatokban is tátog felénk az ókori tudomány ránk maradt adattárában. Legismertebb Androkluznak, a szökött rabszolgának története Ez bolyongásai közben egy oroszlán barlangjába tévedt, de az támadás helyett a farkát csóválta, és felemelt talpát mutogatta - tudniillik ezúttal nem csontszilánk fűrődött a szájába, hanem tövis a talpába. Az ember kihúzta a tövist, az oroszlán viszont hálából megosztotta vele a barlangját, és hordta haza a falatokat; ezeket ő a napon megszáritotta, és megélt belőlük. Idővel azonban ráunt a félállati életmódra, és megszökött az oroszlánjától. Azonban cseberből vederbe esett; elfogták, visszaadták a gazdájának, s ez kimondta rá a kegyetlen büntetést: „Ad bestias!" Vessék a cirkuszban a vadállatok elé. Itt a történet egy további izgalmas epizódot fiadzott. A cirkuszban ráeresztettek egy hatalmas him oroszlánt, ennek látásától és iszonyatkeltó ordításától a rabszolga félholtra dermedt, s csak akkor ocsúdott fel, amikor az oroszlán -

ahelyett hogy széttépte volna - eléje kuporodott, és elkezdte barátságosan a lábát nyalogatni. Éppen csak hogy nem dorombolt. A sivatagi oroszlán volt, egykori barlanglakó társa. Ugyancsak fogságba esett. Ráismert a rabszolgára, ez is órá; érzékeny jelenet következett: a nép

5

tombolt, és kegyelemért kiáltott; a rabszolgának megkegyelmeztek, s az oroszlánt is neki ajándékozták. A filmre kívánczó történetet egy szemtanú beszélte el: Apion alexandriai bölcsész. Az ő írásaiból jegyezte ki Aulus GeUius, s további életet biztosított neki *Attikai éjszakák* című könyvében. Utóbb, a középkor sötétségében sem kallódott el, és szerencsésen eljutott addig a kolostorig, ahol a XII. század táján a leghíresebb példázatgyűjtemény, a *Gesto Romanorum* megszületett. Az ismeretlen szerző némi változtatással Androklusz történetét is felvette példatárába, s az folytathatta szívós életét még néhány száz esztendeig. Magyarországra 1695-ben jutott el; a *Gesta Romanorum* ekkor jelent meg magyarul Haller János fordításában.

A felvilágosodás századaiban ez a mendemonda is követte sírjába a hozzá hasonló csodás történeteket. De újabb csoda: a XX. században megint feltámadt!

Egy John Selby Watson nevű anglikán lelkész könyvet írt az állatok értehní képességéről.

Véleménye szerint Androklusz története igaz lehet.

Miért?

Mert maga a szemtanú jegyezte fel, aki ott volt a cirkuszi jelenetnél.

Márpedig erről a szemtanúról keveset tudunk, ő vezette azt a küldöttséget a császár elé, amely panaszt emelt az alexandriai zsidóság ellen, s vitába elegyedett a védőként sikraszállt Flavius Josephusszal.

Ennyi elég volt Watson tiszteletesnek, hogy Apiont hitelt érdemlő tekintélynek fogadja el.

Ilyen a mendemonda vonulási útja.

A„Bestiafium"

A pogány kort követő keresztény világban egy sajátos műfaj keletkezett. Bestiarium (a franciáknál Bestiaire) volt a címük, az állatok természetrajzával foglalkoztak, de édeskevés tudományos szándékkal. Nem az állat volt szemükben a fontos, hanem a valláserkölcsi tanulság, amelyet ennek vagy annak az állatnak a tulajdonságaiból ki lehetett párolni és az emberre alkalmazni. Egyáltalán nem, akarták a tudományt terjeszteni, csupán segédkönyvül kínáltak a prédikátorok számára. Ezekből merítették a példázataikat, s olyanokra bizony a

szentbeszédék során nemegyszer volt szükség, hogy „a hallgatóság aluszékony részének figyelme felserkentessék” - amint ezt egyik szerző ártatlan őszinteséggel be is ismerte. Valamennyinek volt egy közös őse, az időszámításunk utáni II. századból származó Physiologus. (Az ismeretlen szerző álneve. Jelentése: a természet ismerője.) A kis műnek olyasféle élete volt, mint egyik példájának, a fönixmadárnak: sok századig feledésbe merülten porosodott a könyvtárakban, majd poraiból új életre kelt, s a középkor egyik legkedveltebb olvasmányaként szállt aztán kézzől kézre.

A görög eredetit lefordították arab, örmény, szír, etióp, latin, óangol, ófrancia, ónémet, izlandi stb. nyelvre; toldozták-foldozták, utánozták - szóval amolyan bestseller lett volna belőle, ha ismerték volna már akkor a könyvnyomtatást.

A fönix

Említettem a fönixmadarat. Mit mond a Physiologus erről a csodaszárnyasról?

„Van egy madár Indiában, fönix a neve. ötszáz éves korában Lábanonbja repül, ott megtölti szárnyait kellenaes il

6

latokkal, és elszáll az egyiptomi HeliopoBsba, (Tudniillik ott van a Napisten temploma.) A papok már tudják, hogy eljött a madár megújulásának ideje, és megrakják az oltárt száraz gallyakkal. Meg, is jön a madár, illatokkal terhesen, rátelepedik az oltári máglyára, tüzet gerjeszt a szárnyaival, - és elégeti magát.

Másnap reggel a papok a hamu közt egy kis férget találnak. A következő napon a féregnek tolla nő, és madár lesz belőle.

Harmadnap éppen olyan lesz, soninó volt aimak előtte; üdvö:di a papokat, és visszarepül Indiába.

Ha ennek a madárnak hatalma van, hogy megölje magát, és újból életre keljen, miként gúnyolódhatnak a hitetlenek Krisztus ezen szavain: »Hatalmam van, hogy lelkemet elbocsássam és ismét visszavegyem.* Mert a fönix az 6 jelképe: az égből jövet szárnyai telítve vannak illatokkal, azaz mennyei igékkel, mi kinyújtjuk utána kezünket, és megtelünk az ő illatával.»

Ebből a példából tűnik ki l^isztábban a szerző célja és módszere: ő nem a közöns^es, hétköznapi állatokról vesz példát. Ezek érdektelenek, nem alkalmasak arra, hogy az aluszékoay híveket szendergésükből felcsiklando:;zák. Csodálatos vagy csodálatos tulajdonságú állatokról kell példalózn: ezek hallatára az elbóbiskolt hívó feléled és figyeL (Mellékes, hogy illatok után nem khet a kezünket kinyújtanunk.)

Mi áz a ides vadkert?

Búcsúzom a Physiologustól. Am ha én végeztem is vele, a természettudomány tovább-baktatott az ő nyomdokain. A kései

középkorig, sőt jóval azután is újra meg újra megjelentek modernebb köntösbe bújtatott bestiáriumok, tudományos állattani művek, megint csak azzal az elgondolással, hogy az egész állatvilág egyetlen rendeltetése: erkölcsi útmutatás az emberiség számára.

7

A német Wolfgang Franzius latin nyelven ájtatoskodott össze egy ilyen könyvet. Ezt Miskolczi Gáspár lefordította magyarra. Érdemes az 1769-i kiadásnak barokk hosszúságú címét elolvasni:

EGY JELES VADKERT, avagy az oktan állatoknak, úgymint 1. A Négy lábúaknak, 2. A Madaraknak, 3. A Halaknak, 4. A tsűszómászó állatoknak, 5. A Bogaraknak, öt könyvekbe foglaltatott tellyes históriája. Melly elsőben a tudós és híres Franzitis Farkas Wittenbergai Szentírás-ma-gyarázó Doktor által deák nyelven íratatott és sok ízben kinyomtatattott. Azután a boldog emlékezetű Miskolczi Gáspár, sok szép Eklézsiáknak mind Magyarországbán, mind Erdélyben hasznos tanítója által magyar nyelvre fordítatott, mostan pedig a Magyar Nemzet kedvéért, mint oUyan hasznos munka, közönséges haszonra világra bocsáttatott.

A német Physiologus módszerének ismertetésére a temérdek példa közül kiválasztom a saskövet. Ennek van még egy tulajdonsága, amiről eddig nem szóltam.

Beszéljen hát róla Franzius doktor, Miskolczi Gáspár szavaival: „Az ő fészket a sas minden méregtől és csúnyaságtól tisztán tartja. Mely végett egy aetites nevű drágagyöngyöt tart fészkeben, mely mindennemű méregnek erejét megöli, s ily módon örzi csirkéit a meghalástól. Annak felette gyakran az árvalányhaja nevű füvel megsepri az ő fészket, mely az ember haját is megtartja az elhullástól, és igen szép fodorrá teszi a férfúinak üstökét. Amely példázó képe lehet az Eklézsiában szükséges serénységnek, melynek igen szorgalmasan illik az ő fiait minden mérges tudomány ellen oltalmazni, és a templomokat gyakorta meg kell cirkálni, azaz: az Eklézsiának igaz tagjait a tiszta tudománynak édes tejével mindennap meg kell elégiteni, és ha eretnkségek vagy más egyéb rendetlenségek csúsztanak be abba, az Isten igéjének seprűjével ki kell abból tisztítani.”

7

Ebből az egyetlen mutatóványból is meglátszik, mekkora erőlködésbe kerülhetett a' Szentírást magyarázó doktornak, hogy az öt könyvekbe foglalt minden egyes állatból kifacsarja a kívánatos erkölcsi tanulságot.

Hát még ha az ötödik könyvnek azt a fejezetét lapozom fel, amelynek ez a címe:

A Tetüről, Balháról és Házi Büdes Féregről avagy Poloskáról. Ugyan milyen erkölcsi okulást képes a tudós szerző ezekből a vérszopó háziállatokból visszaszivattyúzni? Nem kell őt félteni. íme:

„Akármint kgyenek pedig mindezek, elég az, hogy mind a Szentü-ás-magyarázók, mind a világi Böltsek megvallják azt, hogy Isten ezekben az apró és semminek tetsző állatokban sok dolgokra nézve nagyobb tsudáit mutogatja, mint más nagyobbakbáb, s hogy mi ezekből is, mint mindennap látott dolgokból, tanuljiik meg, hogy az Lstennek böltességét és hatalmasságát liem valaminek nagyságából, hanem az apró dolgokban magát mutogató erőnek méltóságos voltából kellésék megértenünk.”

A tanulság kétségtelenül *sxép*, ámbár erre a célra alkalmasabbak lehettek volna egyéb, nem mindennap látható, több rokonszenvnek örvendő rovarok is.

De hát mindezekhez- a Szentírást magyarázó doktor bi-Zonyára jobban értett, s ő tudta, miért idézte a könyv élén mottóként a 104. számú zsolnárt:

„Légyen az Űmak dicsőség mindörökké, és örvendezzen az Űr az ő teremtett állatiban.”

8

Tudományos állatmesék

Más tudósok nem szánták rá magukat az erőszakolt hasonlatgyártásra, és erkölcsi tanulságok kipréselése nélkül igyekeztek megbirkózni az állatok természetrajzával. Szobájukból ugyan nem mozdultak ki, s beérték azzal, hogy tíz korábbi könyvből írjanak egy tizenegyediket Ebbe azután belekerült mindaz a mendemonda is, amely az elődök tekintélyének fedezete alatt csúszott át egyik könyvből a másikba,

A félelmetes vastagságú fóliánsok húségesen beszámolnak az örök életű főnixről, a legendás egyszarvúró, az elefántot magasba ragadó griffmadárról, de még az elefántot egészben lenyelő, az antik világban „agyaros zsarnok” (odontotyrannus) néven ismert, rettenetes állatcsodáról is.

Legtovább élte apokrif életét a sárkány és a baziliskusz.

A magyarországi sárkányok

Nem tartozik rám a népmesék sárkánykigyója, tüzet okádó, sőt hétfejű sárkánya - nem foglalozhatom a germán mitológia sárkányával sem, amelyet Siegfried az op>erában szokott nagy bátorsággal legyilkolni. A szentek legendáiban garázdálkodó sárkányokról is elég annyi, hogy ezek nagy pusztítást műveltek

emberben és állatban, s csak akkor maradtak veszteg, ha bizonyos számú szüzet vetettek eléjük áldozatul. Megjelentek azonban a szabadítók: Szent György ledöfött. Szent Márta megkötözött egyet, s egyéb szentek is keményen elbántak velük. Csupán a tudomány kelléktárában elraktározott sárkányokat szólítom elő.

A tudomány sárkányának leírása a részletekben itt-ott eltér egymástól, de általában úgy kell elképzelni, mint egy óriási repülő krokodilt: pikkelyes teste és denevérszárnya van, lábai szőrnyű medvekarmokban végződnek. Létezé-

9

ÉÜkről a világ sokáig csak azokból a hírekből tudott, amelyek a tudósok közt szálltak szájról sz'ájra, helyesebben könyvről könyvre. Valósággal kézzelfogható és ttidőmányos vizsgálat alá vethető bizonyítékok csak a XVII. század hetvenes éveiben kerültek elő.

Mégpedig Magyarországból. ^ Paterson-Hayh híres késmárki orvos levelet írt még híresebb külföldi'barátjának, Sachs á Lewenheim bresloui orvosnak. A levélhez állati csontokat is mellékelte: hatalmas combcsontokat, óriási csigolyákat és fogakat, borzalmat keltő karmokat.

Ezek sárkánycsontok - írta -, a Dunajec folyó melletti barlangból valók, amelyet a nép sárkánybarlangnak nevez. Tele van hasonló maradványokkal; a parasztok jó pénzért lemásznak éi-tük a barlang mélyére, s onnan hordják fel.

Majd egy másik levelében a késmárki orvos hivatkozik égy „nemesúrra”. Ez arról értesítette, hogy Ung megyében több ízben eleven sárkányokat is láttak. A sárkányok létezésében tehát nem lehet kételkedni.

A bresloui orvos mind a két levelet továbbította a német orvos-természettudományi társulat hosszú című folyóiratának (Miscellaneous curiosa etc. Rövidítve: Ephemerides). Az 1673-i évfolyamban, rajzok kíséretében meg is jelentek.

A magyarországi sárkányok híre most már az egész tudományos világban elterjedt Tárgyalták, vitatták, elhitték.; Utazók felkeresték a nevezetes barlangot, s emlékül magukkal vitték a rettenetes állat néhány rnaradványát. Apránként a barlang egész csontkészlete elfogyottde mulaf dozott a tudományos sárkánydivat is. ^

Alaposabb vizsgálatok után kivilágosodott a barlang tiU ka: pem sárkányok temetkezőhelye volt, hanem egy kiveszett őslény, az óriási barlangi medve (Ursvis spelaeus) tar nyázott benne. Az Ung megyei nemesúr repülő sárkányai pedig kacsáknak bizonyultak.

9

A rhocfos? sárkány története

Schiller Frigyesnek egy hosszabb költeménye (Der Kampf mit dem Draehen) arról szól, milyen ebnés módon végzett Gozon lovag a Rhodos szigetén garázdálkodó sárkánynyal.

A költő képzelete szabadon szárnyalhat, írhat költeményt akár a griffmadárról is. Mégis, Schiller romancának történeti alapja van - már amennyiben ez a jelző ráillik Vertot abbénak 1726-ban megjelent művére a rhodosi lovagok történetéről. (Histoire des Chevaliers de Rhode etc.) Schiller előszót írt a német fordításhoz, innen ismerte a híres sárkánykalandot.

Mindenekelőtt: ki volt ez a Vertot abbé?

D'Alembert a francia akadémia 1761. január 19-i ülésén így nyilatkozott róla:

„Bizonyos történetíró belefogott bizonyos várostrom leírásába. (TI. Vertot krónikájában arról is részletesen beszámolt, hogyan ostromolták és vették be R.hodos várát a törökök.) Az adatok, amelyeket erre a célra kért, késtek; megírta hát felét meglevő adatainak alapján, másik felét pedig kiegészítette a képzeletével. A kívánt hiteles adatokat csak utólag kapta meg, mire kijelentette: őszintén sajnálom, de én a magam ostromát már befejeztem. így írják a történelmet!"

Vertot abbé lelkiismeretét nemcsak az ostrom képzeletbeli leírása terheli, hanem a lovagregénybe, nem pedig történelmi munkába ülő sárkánykaland is. Ezt egyébiránt nem a saját képzeletéből rángatta elő, hanem kiollózta a rend egyik korábbi történészének, Giacomo Bosiónak 1594-ben megjelent könyvéből

íme, nem is egy, hanem egymás tetejében két történetíró szolgált igazságot a nagy enciklopédistának: így írják a történelmet!

Lássuk mármost magát a kalandot.

10

„Az 1345. évben, amikor VI. Celemen volt a pápa és Elio de ViUanova a lovagrend nagymestere, - olyan eset történt, amely az egész világ csodálatát vívta ki. Rhodos szigetén, nagy szikla tövén, egy barlangban rettenetes sárkány ütött tanyát. Hihetetlen kegyetlenséggel tépett össze embert és barmot, s óriási károkat okozott. Olyan mérges volt a lehelete, hogy az egész környéket megfertőzte, s az életével játszott, aki a mérges gőzt belélegezte. A nagymester ekkor eltiltotta, hogy bárki is meg merje közelíteni ezt a Mai Passó-ilak nevezett környéket, még ha a lovagrend tagja lenne is az illető. Az utóbbi esetben börtön, s a lovagság elvesztése vár rá.

Nagyon elbúsult ezen egy Deodatus de Gozon nevű francia lovag, és igen restellte, hogy ennyi jó vitéz nem bír elbánni a szörnyeteggel. Elhatározta, hogy ő maga fog végezni vele. Hosszú éjjeleken át kerülte szemét az álom, míg végre tervét a legkisebb részletig kidolgozta.

Először is odalopakodott teljesen egyedül a sárkánybarlang közelébe, megleste a szörnyeteget, s jól megjegyezte magának formáját és színét Pikkelyes teste akkora volt, mint egy ököré, hosszú nyaka kígyófejben végződött, irtózatos nagy torokkal, fogai, mint megannyi dárda. Hegyes füle volt, mint az öszvérnek; négy lába medvekarmokkal; farka, mint a krokodilnak. Két hatalmas denevérszárnya is volt, vörös és sárga színű - általában egész teste vörösbe és sárgába játszott. -

^ Ezek után fogta magát Gozon lovag, szabadságot kért a nagymestertől, és hazautazott franciaországi birtokára. Ott kóccal bélelt papirosból formára és színre tökéletes mását készíttette el a sárkánynak. Két szolgáját bebújtatta a papírszörnyeteg gyomrába, ezek ügyes gépezetek segítségével mozgatták a sárkány fejét és tagjait, tátogatták a száját, lebbentgették a szárnyait ő maga pompás harci ménjén, két hatalmas angol véreb kíséretében naponként nekiron

11

tott a mősárkánynak, támadta, körülnyargalta, mindaddig, amíg a ló s a két kutya leküzdötte félelmét a borzalmas csodaállattól, sőt az ebeket alig lehetett visszaterelni, hogy rá ne rontsanak

Félévi gyakorlás után visszautazott Rhodosba, s máris indult a döntő küzdelemre. Két szolgáját őrt állani küldte egy közeli szikla tetőre, ahonnan a viadalt figyelhették. Ellátta őket nagy erejű ellenmérgekkel, arra az esetre, ha győzne, de a sárkány mérge elkábítaná. Ha elesnék, a szolgák ne törődjenek vele, s meneküljenek. Azután a sárkány barlangjához közeli sík térre lovagolt, amelyet a küzdelem színteréül előre kiszemelt, ott hangos szóval hívta felrettentő eUenfélét.

Nemsokára szörnyű pikkelycsörgés és szárnyuhogás jelezte, hogy a sárkány észrevette a lovagot. Megjelent a barlang szájában, s onnan félig futva, félig repülve, nagy sebesen rohant vélt áldozatára. Am a rémállat látásához hozzászokott paripamenti várta be, hanem harcos tüzzel vágatott szerhbe vele. A félelmet nem ismerő lovag minden erejét karjába gyűjtve, kirepítette gerelyét, s az süvöltve csapott le a sárkány hátára - de hasztalan, széttör-ten hullott alá az érckemény pikkelyekről. Jaj lett volna most Gozon lovagnak, ha bölcs előrelátása nem társul lovagi erényeihez, mert lovastul halálra taposta, marta volna **Di**;ózatbs ellenfele. Am a két nekidühödött véreb vad

rohanással előzte meg a paripát, ott termettek a sárkány hasa alatt, s vékonyába harapva, acélos fogsorukkal tépték, szaggatták az eleven húst. Nagy fájdalmában az undok állat megtorpant, és a kutyák után kapdosott; ekkor a lovag lepattant nyergéből, és pajzsát maga elé tartva, meztelen karddal támadt rá. Két hátsó lábára ágaskodott a sárkány, hogy első lábaival összezúzza támadóját, de az kiszemelte nyakának pikkelytől nem fedett, puha részét, s kardját abba dőfte. A felhasított sárkánytorokból patakban ömlött a vér, s mennél dühösebben kapálózott, annál tágabbra sza-

kadt a seb, úgyhogy végre elgyöngülten roskadt össze és kiadta páráját.

Győzött hát a lovag, de a kiáramló mérges gőzöktől ő maga is félholtra kábult, s ájultan hanyatlott a földre. Látták ezt a szolgák, nagy szaladással siettek segítségére, hideg vízzel locsolták le, s az erős ellenmérgekkel magához térítették. Ekkor

aztán Gozon vitéz visszalovagolt Rhodos vá-; rosába, és bejelentette szabadító tettét a nagymesternek.

De ó szégyen! ó gyalázat! Mit cselekedett Villanova nagymester? összehívta a lovagok gyülekezetét, kemény szavakkal róttá meg Gozon lovagot, amiért parancsát megszegte, megfosztotta lovagi méltóságától, és börtönbe vetette.

Nagy szomorúság lett úrrá az egész szigeten, hogy íme a nagy szabadító, a bátrak bátrát, a lovagok virágát akinek dicsőségét a hír szárnyára vette és világszerte széjjelhordta, ilyen becsületvesztéssel fertőzte be a nagymester konok-sága.

Felzúdult a közvélemény, s végre is a nagymesternek engednie kellett. Gozon lovag kiszabadult és visszanyerte méltóságát.

Akkora tisztelet környezte őt ezután, hogy négy év múlva, amikor Villanova elhalálozott, új nagymesternek őt választotta meg a rend."

Eddig a történelmi hitelesség igényével előadott prózai hősköltemény.

Megtoldom egy adattal.

Rhodos bevétele után a törökök megtalálták az ereklyeként őrzött sárkányfejet is. Tisztelték a legyőzött ellenfél hagyományait, a koponyát nem dobták el, illő kegyelettel őrzik tovább. Még a XVII. század végén is megvolt, Thevenot francia utazó is látta.

Később kíváncsi tudósok gondosabban vették szemügyre, 8 ekkor lefoszlott róla a sárkányfej dicsősége: egy viziló koponyájának bizonyult...

14

A baziliszkus

Schiller románcában egy helyütt a paripa visszahőköl a sárkány „baziliszktekintetétől".

Miféle csodalény volt ez a baziliszkus?

A tudomány kétfélet különböztetett meg:

1. a kígyóbaziliszkuszt,
2. a kakasbaziliszkuszt.

Az előbbi sárgásfekete, kígyószerű áUat, két-három arasz hosszú, fején három hegyes kinövésből álló korona díszlik. A másik kakas formájú, toUatlan, csökevényes szárnyú, gyíkfarkú; ugyancsak háromágú koronája és kidülledt, nagy szeme van.

Mérgezőkép[^]ségük hihetetlen. Nemcsak a szemükből su-s gázik ki olyan medúzafény, amely az áldozatot azonnal halálra merévíti - hanem egész testük is mérget ái-aszt. Fészük körül elszárad a fű, kipusztul a fa, és holtan zuhan alá a madár, ha véletlenül a fészek fölött elrebben. Leheler tük nemcsak embert és állatot pxjsztít el nyomban, de még a kősziklát is úgy

megporhanyítja, hogy darabokra omlik széjjel. Aelianusnak egy szemtanú mesélte el, hogy Mtott egy embert, amint a baziliszkus elöl felmenekült egy fára. A szörnyű állat azonban a fa alá kígyózott, s olyan mérget fújt föl az emberre, hogy az hoítan esett le a fáról. Plinius egy lovas emberről beszél, ez lándzsájával keresztüldöfte az úton felbukkanó baziliszkuszt, de az áUat mérge a lándzsán keresztül azonnal felszívódott a lovas kezéig, s ez abban a pillanatban holtan hanyatlott alá a nyeregből

Hogyan és miből születik a baziliszkus?

A tudósok megegyeztek abban, hogy olyan tojásból kel ki, amelyet kakas rakott. Némelyek azt tartották, hogy elég, ha a ^akas a tojást a szemébe rakja, ott annak melegétől kikel - mások szerint szükséges volt, hogy a kak^s-tojást béka költse ki. Volt olyan nézet is, hogy kígyó tojásból is lehet baziliszkus, ha béka kotlotta ki; innen magya

15

rázható az állat kétféle formája, aszerint amint kígyó vagy kakas volt á szülőanyja.

Minthogy a tudomány nem egykönnyen ül fel kalandos híreknek, elsősorban azt a kérdést kellett tisztázni, igaz-e, hogy a kakas képes tojást rakni. A tapasztalati adatok tömege alapján a tudomány a kérdést igenlően döntötte el.

Íme egy ilyen tapasztalati adat: IV. Henrik hesseni örgróf levele Strigel Viktorin heidelbergi professzorhoz.

„Landgravius Wilhelmus ad Victorinum Strigelium

19. September 1578.

Nagy tudományú kedvelt hívünk! Idáig mesének tartottuk, amit a Basiliscusról beszéltek, hogy ti. kakastól rakott tojásból kel ki. Most azonban kegyesen közöljük kegyelmeddel, amit tegnap Simon kapitányunk alázatosan jelentett, hogy tudniillik neki egy kakast ajándékoztak, nagyot, de öreget, amely már nem bírt a tyúkok fekvőhelyére felrepülni. Jött a kertész, s közölte, hogy a kakas aznap reggel hatóra hosszat ült egy fészken, és kotkodácsolt, mint a tyúk. Amikor elszaladt a fészekről, a kertész fölszedte az ott-talált tojást, s azon melegen átadta kapitányvmknak. A tojás gömbölyű volt, rózsaszínű és olyan sima, mintha lecsiszolták volna. Erre a mi kapitányunk a tojást szétaposta, a kakast két részre tépette, és a házórzó kutyaáknak dobatta. Az egyik kutya nem nyúlt hozzá, a másik megette a fél kakast, és egy óra múlva megdöglött. Miután ismerjük kapitányunk őszinteségét, és tudjuk, hogy mindenkor igazat jelent nekünk, kegyesen azt kívánjuk, közölné kegyelmed Velünk judiciimiát arra nézve, vajon az ilyen tojásból kikelt volna-e egy Basiliscus, avagy nem. Nagyon bosszankodtunk,

hogy Simon a kakast ilyen nagy hamar megölette. Vagyunk kegyelmedhez jó hajlandósággal Wilhelm. Land. Hess."

16

Sajnos, nem tudjdc, mit válaszolt. alázatosan Strigel professzor az órgróf kérdésére. Nem felelhetett mást, mint hogy a tudomány álláspontja szerint a kakas igenis képes tojást rakni.

– Ijehátabéka?

Vajon akadhat-e olyan balgatag varangy, amelyik ráku-porodik akármiféle tojásra? Semmi köze hozzá, hát mi célja lehet az értelmetlen anyáskodással?

Miért ne? A természet útjai kiszáíniihatatlanok - vélekedett a tudomány. Például a tyúk olyan tojást is rakhat, amelyből apró kígyó kel kL

Előkerült erre egy tapasztalati adat. A szemtanú nem volt ugyan olyan rangbéli, mint a hesseni órgróf kapitánya, de nem kevésbé híteies: Fortvmio lioeti padovai egyetemi tanár szolgálója volt A professzor *De monstrorum natura etc.* című könyvében mondja el az esetet híven, ahogyan a szolgáló jelentette. Eimek feltűnt egy tyúk viselkedése. Megleste, és megbotránkozva észlelte, hogy az erkölcsstelen áUát reggelenként egy tölgyfához lopózik, és ott addig kotkodácsol, amíg a fa tövéből elő nem bújjik egy kígyó. Ez azután úgy cselekszik a tyúkkal, ahogyan a baromfiudvar rendes családi életében a kakas szokott cselekedni. S amikor a visz-szás hajlamú tyúk ^aegtojt, a tojásból kicsi kígyók keltek ki...

A baziliszkusszal történt találkozásról sok hátborzongató esetet írtak össze. Helyet kaptak krónikákban is, bizonyosságául akrónikás megbízhatóságának.

Ilyennel ízesítette művét Wolfgang Lazius, I. Ferdinánd császár udvari történésze. *Vienna Austriae* című könyvébe (Basel, 1546) beleszötte a bécsi „baziliszkuszház" történetét is.

Ez a ház ma is megvan Bécsben, a Schönlatemgasse **7.** szám alatt Nevét attól a riasztó esettől kapta, amelyet Lazius így beszél el:

16

„1212. júniis S6-án nagy lárma és zajongás hallatszott egy péknek a házából; összecsdődült előtte a nép, nyargal-vást megérkezett a városbíró is. Jelentették neki, mi történt. A pék szolgálója (már megint egy szolgáló!) vizet akart merni az udvaron levő kútból, de üres korsóval, nagy sikoltozással iramodott vissza. Eljajgatta, hogy a kútból szörnyű bűz áradt ki, majdnem elájult tőle, s a mélyben csodálatos fényeket és villogásokat látott - szinte halálra vált ijedtében. Egy bátor

péklegény vállalta, hogy végére jár a dolognak. Égő fáklyával a kezében, kötéllel a derekán lebecsáttatta magát a kútba, de kiáltott is azon nyomban segítségért, és félhalott volt, amikor kihúzták. Nagy nehezen magához térítették, s irtózva, remegve hebegte el, hogy a kútban egy szörnyű állatot látott, iszonyat volt ránézni: mintha kakas, béka és kígyó összetétele lett volna, korona volt a fején, szeme rémesen villogott. Úgy érezte, hogy a szörnyeteg mérgező tekintetétől ereiben megfagy a vér, s a borzalmas büztől megfűUad, ha azonnal fel nem rántják. Mindenki elálmélkodott a csodálatos hír hallatára, de senki sem vállalkozott, hogy tovább kísérletezzék. Előlépett ekkor PoUitzer Henrik, a bölcsészet tudora, jeles orvos és a természettudományok ismerője. Megmagyarázta az embereknek, hogy a szörnyű'állát az úgynevezett baziliszkusz; olyan tojásból búvik elő, amelyet kakas rakott és béka költött ki. Már a híres régi természettudós, Plinius megírta, hogy ennek a mérgétől minden emberi lénynek meg kell halnia. Egyetlen módon lehet csak elpusztítani: csiszolt fémlapot kell elébe tartani, ebben meglátja a saját tükörképét, s annak szörnyű látványától megpukkad." (Helyesebben: visszaverődő mérgező szemsugarai saját magát is megölik.)

Ezúttal ei-re a fortélyra nem volt szükség. A kutat telehányták földdel és kövekkel, s a baziliszkusz rút halált halt a ráomló zuhatag alatt

A sétáló falevél

A régi tudós az állatvilágba sorolt egy falevelet is. Apáczai Csere János ezt írta róla:

„A Cinibubon szigetben egy fának levelei leesésük után mennek.”

A magyar tudós nem kételkedhetett olyan tekintély híradásában, mint Pigafetta, Magellánnak vUág körüli útjában társa, ő saját maga látott, sőt meg is tapogatott ilyen falevelet. Ezek a levelek - úgymond - bizonyos idő múlva lehullanak, a fáról, de nem száradnak el, hanem a szárukon, akárcsak egy lábón, továbbmennek és ide-oda járkálnak.

A moderm tudás leleplezte a szabálytalan falevelet. Nem „bogárlevél” volt az, hanem csupán levélbogár. Tudományos neve Phyllum, többféle faja van, Indiában, Ausztráliában és Dél-Amerikában található. A különös rovar színre és alakra teljesen azokhoz a falevelekhez hasonlít, amelyekre rátapad és szívja a nedvüket. Ha valami oknál fogva le hull a levélről, persze hogy úgy látja a felületes szemlélő, mintha maga a falevél sétálgatna ide-oda.

Az átváltozás csodái

Ha **a** falevél bogárrá alakulhat át, miért ne keletkezhetnék a vü-ágból madár? Ez a csoda Kínában megy végbe. Van ott egy fa, ennek van virága, eimek a virágnak a kelyhéből pedig kikel egy bűbajos, piros csőrű és ragyogó tollú kismadár, olyan szép, hogy szinte repdeső virágnak látszik. De csak addig él, ameddig viráganyja; mihelyt ez a száráról lehervad, az ő élete is megszakad.

Keleti utazók csöstül hordottak haza efféle csodás híreket. Aki nem vállalja, hogy a helyszínen járjon utánuk, ^iggy« el nekik, hogy Braziliában némely hernyóból nem lepke lesz, hanem madár - viszont Kínában olyan madár

19

fajta él. amely nyáron íre:*nv1őben szálldos ágról ágra, télen azonban kiröpül a tengerre, lemerül a vízbe, és hallá változik. ⁵ Majd ismét mentenem kell Apáczaí Csere Jánost, amiért azt **HTja**^egy különös lényről, hogy az egyszerre éli növényi és állati életét

„A Baccharas - írja - gyükeri állat. Sidóországban estve ragyogással tündöklök, és az ötet kiszakasztani akaró elől elfut; nem **is** fogattathatik penig meg, ha egy néminemű dologgal meg nem hintetik.”

A magyar tudós nyilván meg volt róla győződve, hogy **a** klasszikus görög nyelven csakis igazat lehet írni, és elhitte, amit Joséphus Flavius a zsidó háborúról írt könyvében erről a gyükeri állatról elbeszél.

„Baaras völgyében - írja - van egy hasonló nevű gyökér. Lángvörös színű, éjjel világító sugarakat bocsát ki. Hozzányúlni és kihúzni nem lehet, mert már **az** érintése is biztos halált okoz. Csakis ezen a módon lehet veszélytelenül hozzájutni: **a** gyökeret óvatosan körülárkolják, **a** szabaddá tett gyökérré egy kötélét

hurkolnak, **s** ennek **a** végére egy kutyát kötnek. A kutya gazdájának hívó szavára utánairamodik, **a** gyökeret kirántja **a** földből, de **ő** maga nyomban megdöglik. Most már a gyökértől nincs mit tartani. A megszerzése körüli veszély ellenére nagy **a** kereslet utána, mert elüzi a démonokat, amelyek **az** ember testébe bújnak és megölik."

Valószínű, hogy maga Josephias Flavius **is** beugrott más klasszikus tekintélyeknek, és **a** legendás ilvandragórát telepítette át Baaras völgyébe.

20

Az éghetetlen szalamandra

Aki tovább lapoz a kapcsos régi fóliánsokban, még jó egynehány tudományos pletykán csóválhatja a fejét.

Az elsárgult papirlapokon eléje ficáncol az éghetetlen szalamandra. Ennek nem árt a tűz, sértetlenül mászkál benne; sőt alikora a hidegsége, hogy néha ki is oltja a tüzet, mintha egy jégdarabot dobnának bele. Egy lapp utazó éppenséggel arról biztosította a tudományt, hogy az ottani tűzhányók mélyén szalamandrák tenyésznek; ezeknek éppen olyan eleme a tűz, mint a hálnak a víz.

Az olvasó elé csammog a viziló; erről nem átalották elhíresztelni, hogy amikor túlságosan elhízik, éles nádszilánkokhoz döngölözik, és eret vág magán. Annyi vért csorgat ki, amennyit elégnek itél, hogy a kövérsége megcsapponjon; ekkor meghempereg az iszapban, és az ereit bedugaszolja, Egyébként is csavaros elméjű állat: hogy a Vadászt megtévessze, hátrafelé farol a vízbe. A nyomok csakugyan megcsalják a vadászt; azt hiszi, hogy már elment, és nem les rá tovább. Megtudja az olvasó, hogy az állatok királyának, az oroszlánnak is van egy gyengéje: f^l a kakastól, s ha meghallja a kukorékolását, gyáván eloldalog.

Á fejedelmi áUat méltatlan viselkedését csillagászati okokkal próbálták megmagyarázni. Az asztrológia tanítása szerint mind a két állat a nap befolyásának van alávetve. A kakast illetően a kozmikus hatás erősebb, ezt ő maga is érzi, ezért üdvözlí hajnalban hangos rikoltással nagy pártfogóját

Az oroszlán tehát nem a hitvány aprójszágtól fél, hanem a nap kegyence előtt hátrál meg.

A tetszetős elméletet utóbb megdöntötte egy garázda oroszlán; ez kiszökött a ketrecéből, betört a baromfiudvarba, semmibe vette a tudományos tételeket és felfalta a hasztalanul kukorékoló kakasokat.

20

A mendemonda egyébként beleártotta magát a címertanba is. Franciaországot cmierében egyicor a kakas jelképezte. Állítólag

a latin galltis szónak köszönhette a megtiszteltetést. Ez egyformán jelent kakast és gall nemzetiségűt. Ehhez mindenesetre hozzájárulhatott a mendemonda; régi ábrázolatokon gyakran lehetett látni a francia kakas elől megfutamodó ellenséges oroszlánokat. Viszont Marlbo-rough herceg győztes hadjáratai után londoni palotájának kapuja fölé kifaragtak egy brit oroszlánt, amint a gall kakast széjjeltépi.

A boszorkányüldözés

Különös teremtés az ember. Képes volt a vadállatok egész sorát háziállattá szelidíteni, de önmaga gyakran megmaradt vadnak. Így volt ez a boszorkányüldözés szomorú századaiban.

Ma már élet vesztette a vita, hogy voltaképpen melyik vallásfelekezetet terheli a felelősség az esztelen és kegyetlen boszorkányhajszáért.

Egyforma buzgalommal égette őket katolikvis, református és anglikán.

Magát a történeti részt igyekszem rövidre fogni, mert az; a tulajdonképpeni célom, hogy ezen a területen is az emberi hiszékenységről fesssek képet.

Boszorkányokat égettek már a XIII. és XIV. században is, de csak a XV. század végén tört ki az igazi téboly, s ezután a cserj'etűz hevességevei lángolt végig egész Európán.

Két, démonhittől megszállott dominikánus barát, Sprenger Jakab és Institor (Gremper) Henrik volt a tulajdonképpeni gyűjtogató. Egyelőre mint inkvizítorok eretnekek égetésével foglalkoztak a Rajna vidékén, de a csekély forgalom nem elégítette ki a becsvágyukat. Arra gondolták, hogy a boszorkányokra is ki lehet terjeszteni a hivatali

21

hatáskörüket, s így majd az ügyforgalom örvendetesen föllendül. Adatokkal megrakodva elutaztak Rómába, ott rémmeséikkel megpuhították a pápát, és információjuk eredményeként 1484. december 5-én szétment a németországi püspökökhöz a Summis desiderantes kezdetű, úgynevezett boszorkánybulla. A sokféleképpen magyarázott pápai bulla mindenekelőtt részletesen felsorolja, hogy a boszorkányok miféle ártalmas gonoszságoknak a szerzői. Azután teljes hatalmat ad a két inkvizítornak perbe fogásukra, s egyszersmind utasítja a papságot, hogy a szószékről világosítsák fel a népet a boszorkányok üzelmeiről. Ezt a három pontot kell kitergetni és a nép elé tárni:

1. Boszorkányság ütötte fel fejét a keresztény világ közepette, amely az ördög segítségével bűnös varázslatot űz az emberek ártalmára.
2. Ez a boszorkányság az ördöggel kötött szövetségen alapul.

3. Ez a szövetség elszakadást jelent a keresztény hittől, miután a boszorkányok Istent megtagadva az ördöghöz esküsznek, s így örök üdvösségüket elveszítik.

Talán a bulla egymagában még nem indította volna el az eszeveszett hadjáratot. Fegyver volt csupán, s attól függött a pusztító hatása, ki hogyan forgatja. Hát a két inkvizítor megmutatta, hogyan kell vele bánni. Nekiláttak, és három év alatt elkészültek a nagy művel, a világirodalom legszegyenteljesebb könyvével. 1487-ben megjelent a *Boszorkánypöröly*, császári jóváhagyással az élén.

A könyv duzzadt a szemenszedett badarságoktól, viszont veszedelmes tanítások húzódtak meg benne. Egyetlen mondata elég volt, hogy elvágja az útját minden bírálóknak vagy ellenszegülésnek: *Haeresis est maxima opera male-» f icarum non eredere.* (Legnagyobb eretnekség tagadni a boszorkányságot!)

Ezzel minden józan eszű embernek lakatot tettek a szá-

22

Jára, mert ha ki merté nyitni a *Boszorkánypöröly* tanításai ellen, saját magára mondta ki a halálos ítéletet.

A hajtóvadászat mégindult, és kevés híján három századig tartott.

A német publicista Scherr, aki nyilván jól ismerte nemzetét, így nyilatkozott róla:

„Tudnivaló, hogy mi, németek mindent rendszeresen, s ha szabad itt ezt a szót használnom: tudományosan üzünk, még az eszelősséget is.”

Ha saját "Szavainmial, forrásmunkák adatai alapján írnám le, hogyan ment végbe a boszorkányok összefogdo- sása, talán nem lenne elég meggyőző erejük. Szentanú híradása többet ér. 1631-ben jelent meg a jezsuita Friedrich von Spee bátor könyve, a *Cautio ciriminalis* (Bűnügyi biztosíték). Ebben ilyen képet fest a még mindig javában dühöngő boszorkány vadászatról:

Ha valahol valami szerencsétlenség történik, ha hosszú" ideig tartó szárazság vagy esőzés köszönt be, ha rossz a termés, ha marhavész üt ki, ha jágesó vagy tűZvész pusztít, ha súlyos betegségekről vagy váratlan halálesetekről érke-; zik a hír: rögtön kész a mondás, hogy ez a boszorkányok műve. Ha valaki becsületes munkával meggazdagodik, ezt nem hiszik el, ebben az ördög keze van. Ha istenfelő, templomba járó, olvasót forgató: az ám, ezzel az ördöggel kötött szövetségét palástolja. Ha a pletyka kikezd egy nőt, a bíró akár a legsilányablj meüidomda alapján is perbe fogja. Ekkor azután fiincs menekvése. Hiába derül ki, hogy a pletykának nincs-~alapja, és az élete feddhetetlen: az ám, a tisztesség látszata alá rejtette bűnös

viszonyát az ördöghöz. Védője nincs, erre senki sem mer vállalkozni, mert ő maga is a boszorkányság gyanújába esnék. Az asszony persze tagad, ekkor kintpadra vonják, éspedig nem egyszer, hanem akár többször is egymás után, amíg csak vallomást nem csikarnak ki belőle. S még ez sem elég, azt is megkérdik, kik voltak a bűntársai. A szerencsétlen a fájdalomak örületében

23

találomra megnevez néhányat, mire azokat is beidézik, és a kegyetlenkedés előről kezdődik. Minél keményebben jár el a bíró, annál jobban magasztalják a buzgóságáért. így történt, hogy sok helyütt a vesztőhelyeken sohasem aludt ki teljesen a tűz. Semmilyen életkor, semmiféle állás nem biztosított védelmet. Hét-kilenc éves gyermekeket éppolyan könnyelműen küldtek máglyára, mint a sír szélén álló öregeket.

„És ez a pörkölés, sütögetés és égetés - írja még - úgy elterjedt a mi kedves hazánkban, hogy a német becsület külföldön ugyancsak megcsökkent, és rossz illat tapadt hozzá.”

Nagyon igaz, hogy sem kor, sem állás nem adott menedéket az üldözés elől. A würzburgi inkvizíció áldozatai közt voltak 8-12 éves gyermekek, továbbá 1 jogtanácsos, 1 városi gondnok, 1 polgármesterné, 1 hivatalfőnök neje, 2 nemes apród, 1 diák, 3 kanonok, 14 káplán.

Amellett a boszorkányégetés jövedelmező üzlet is volt. Már tudniillik az inkvizítorok, bírák, porkolábok és a hóhérok számára. Fogházi őrizet, tortúrázás, ítélkezés, kivégzés nem ment ingyen. Bőséges napidíjak vándoroltak az ítélkező urak és segédek zsebébe, még a hóhér is szorgosan felszámított minden egyes tételt: kinzőeszközök alkalmazását; kiszállást a vesztőhelyre; rőzsét, szalmát és fahasábokat; kötelet az esetleges megfojtásra; végül a kivégzés és a hamvak szétszórása körüli fáradozásokat.

Nettesheimi Agrippa, ez az egyetemes tudású, rendkívüli koponya így jellemzi a boszorkánybírákat:

„Ezek a vérszomjas keselyűk lecsapnak a szegény parasztasszonyokra, s anélkül hogy a legcsekélyebb bizonyíték merült volna fel ellenük, pusztá feljelentés alapján a legkegyetlenebb tortúrának vetik őket alá, míg csak vallo-íjiást nem csikarnak ki belőlük olyan dolgokról, amelyekről még csak nem is hallottak. Addig folytatják a mértéktelen tortúrázást, amíg a szerencsétlent máglyára nem küldhe-

23

tik, vágy amíg pénzt nem nyomnak, a markukba, hogy érhék be a kínzókamrával, és hagyják futni az áldozatukat. Egyesek, ha a kellő vesztegetés után szabadultak is, kénytelenek voltak évjáradékot fizetni, nehogy újból befogják őket. Végül, miután már magában véve egy feljelentés vagy egy idézés is szégyent jelentett az illetőre, ezt csak illő fizetéssel lehetett lemosni!"

Az Inkvizítorok karmai közül - hacsak meg nem fizették őket - lehetetlen volt szabadulni. Hiába vallotta eskü alatt a szavahihető, gyanútól mentes férj, hogy hiszen a felesége nem lehetett ott a boszorkányszombaton, mert az egész idő alatt mellette feküdt: erre az volt a körmönfont válaJsz, hogy nem a valódi asszonyt látta maga mellett, csupán az ördög kápráztatta el a szemét Lindheimben azt a vádat olvasták hat asszony fejére, hogy a temetőből gyermekholttesteket ástak ki, s ezek zsírijából kotyvasztották a hírhedt hoszorkánykenőcsöt, amellyel megkenekedvén, a bo-**szím**-kányszombatra lehet repülni. Az asszonyok a kínpadon persze mindent bevallottak. Egyik férjnek sikerült nagy **pénzek** árán rávenni a bíróságot, hogy próbaképpen mégiscsak rendelje el egyik gyermek sírjának kihan tolását. Megtörtént, s a hivatalos személyek nagy csodálkozására ott volt a kis gyermekholttesti teljes épségben. De majd éppen az inkvizítoron lehet kifogni! Legyintett és megmagyarázta a bírácnak, hogy ez nem egyéb, mint az ördög szemfényvesztése; így akarja a szövetségeseit megmenteni. Az asszonyok a vádat beismerték, s beismerésük többet nyom a mérlegen, mint az efféle sátáni bűvészkedés. A bírác elfogadták a meggyőző érvelést, és a hat asszonyt elevenen megégették. Az áldozatok pontos számát nem tudjuk, de ijesztően nagy tehetett.

Németország legkisebb falvai is irtották a saját külön boszorkányaikat. A mindössze 540 lakossal szerénykedő Lindheim például az 1640-1651. évek között 30 boszorkányt

25

küldött a másvilágra. Két kicsiny város, Wiesenburg és IngeUingea sem akart lemaradni a nagy versenyben, és megkövetelte a maga boszorkánypereit; az előbbi 25, az utóbbi 13 boszorkányt ítelt egyetlen perben eleven tűzhalálra. Kis-városszámba ment a sziléziai Zuckmanutel is; itt 1651-ben 102 halálos ítéletet hajtottak végre; az élő fáklyák közt volt egy 1 éves és egy 6 éves gyermek is. Azzal az indokolással küldték őket máglyára, hogy démon volt az apjuk.

Nagyobb helyeken nagyban rendezték a legális tűzijé" tékot. Genfben 3 hónap alatt 500, Bambergben 600, Würz-burgban 900 boszorkány alatt gyűjtötták meg a máglyát Már nem is egyenként vagy páronként hanem tucatjával, sőt százával hurcolták őket a vesztőhelyre. Quedlinburg-ban egyetlen napon 133-at égettek meg; a szemtanúk szerint olyan volt a látvány, mintha egy erdő égett volna. El kell képzelni az ilyen népünnepély részleteit: a szabályos rendekbe rakott máglyasort a belőlük kimeredő cölöpök erdejét a vesztőhelyre özönlő emberáradatot a hivatalos-személyek diszfelvonulását a zokogó,

roskadozó elitéltek szomorú menetét felhurcolásukat a máglyákra és odakötöttesüket a cölöpökhöz,- az égő kanócokkal futkosó hóhérlegényeket a tüzek fellobbanását a szerencsétlen nők halálsikolyait, s végül a széthúzó füsttengert amely jninth a akarta volna takarni a szegyenletes látványosságot a lelketlen, bámész tömeg elsl

Volt úgy is, hogy nemcsak a rögeszmés vagy pénzre éhes inkvizitorok üzték az embervadászatot hanem maga a babonás nép vetette magát a boszorkányok után. Trier hercegség VI. János választófejedelem uralkodása alatt a nehéz évek egész sorát érte meg. Rossz termések, a drágaság és éhség tetejébe a pestis is megtette a mí^át; végre 1586-ban szünni nem akaró kentóiy tél szakadt rá. A nép & boszorkányok művét látta benne, és vad dühvel vetette magát rájuk. A hivatásos boszorkányvadászok megragadr ták az alkahnat, és még jobban szitották a tébolyt Amint

26

egy szemtanú leírja, a falvakban és a városokban szinte tolongtak a feljelentők, inkvizitorok, bírák, poroszlók és hóhérlegények; minden gyanúsított személyt összefogdostak, aki egyszer a börtönükbe került, onnan már csak a máglyához vezető útra léphetett ki. A terror rémületbe ejtette magát Trier városát is. Itt asszonyokon és kisembereken felül az elvakult népharag áldozatul követelt szenátorokat, esküdteket, kisebb-nagyobb rangú papokat, sőt két polgármestert is. A rögeszme legelőkelőbb áldozata Dietrich Fiadé hercegi tanácsos, az egyetem rektora volt. Ez fel mert szólalni az elvadult hajsza ellen, amivel gonoszul megjárta, mert ráolvasták az ismert elvet, hogy aki a boszorkányokat védi, maga is a sátán bérence. Nagy tekintélye, kimagasló állása sem védte meg a kinpadtól. Ott persze vallott, amit csak akartak tőle; mire azután volt kollégái máglyára küldték, és nagy vagyonát elkobozták.

'A téboly nőttön-^nőtt; egy közeli faluban csak két asszony máradt életben, a többi a városba hurcolták, és onnan nem volt visszatérés; Bírák, jegyzők, írnokok meggazdagodtak; a trieri hóhér lóháton járt, aranysujtásos ruhában, mint egy udvari gavallér, felesége versenyt piperézte magát a nemesasszonyokkal. Az elitéltek birtokait elkobozták, családjuk kivándorolt.

Angliában egy 1563-i törvény a boszorkánypereket kivette az egyházi hatóságok kezéből, és az államra bízta. Az állam élt is a ráruházott hatalommal. Hogy a bíróságok kellőképpen el legyenek látva munkával, egy különleges nyomozócsoportot szervezett. Witch-finder (magyarul talán boszorkányfűrkész)

volt az ilyen nyomozó neve. Az vo!' a feladata, hogy barangoljon be várost és falut, és szimatolja ki a boszorkányokat.

A furcsa pályán emlékezetes nevet szerzett egy volt ügyvéd, Matthew Hopkins, utóbb a csoport főnöke (Witch-finder generál). Legnagyobb sikere 1644-ben volt, amikor egy csapásra egy huszonkilenc tagú boszorkánytársaságot lep

27

lezett le és állított bíró elé. A siker még nagyobb erélyre ösztönözte. Titkárral és titkárnökkel dolgozott, s akkora lendülettel látott neki a bo^zorkánycserkészésnek, hogy alig pár hónap alatt fölvitte kétszázra. Természetesen nem ingyen törte magát. Minden egyes boszorkányért fejpénz járt, azonfelül megtérítették az útiköltségeit. Itt-ott mégis megelégték a buzgalmát, s a papság felszólalt ellene. A nép kételkedni kezdett az őszinteségében, s mint az ár-nyák, küszött nyomában a gyanú, hogy neki magának is van valami kapcsolata az ördöggel. Egy helyütt meglepte a tömeg, s hogy tisztázzák az ügyet, saját kedvenc módszerét alkalmazták, a vízpróbát. Kezét-lábát gúzsba kötötték, és a vízbe, dobták. Az eredmény kedvezőtlen volt, és a witch-finder ezúttal a saját életével fizetett, csak azt nern tudjuk, hogy törvényes formában végezték-e ki, vagy a helyszínen verték agyon.

. A nagy boszorkány had járat vezérkarában a teológusok mellett a jogászok is helyet követeltek. A Boszorkánypö-röly szerzőit méltó utódként követte Garpzow Benedek, * lipcsei egyetemen a büntetőjog tanára. Protestáns ember volt, kegyes életű és templomba járó, A halálos ítéleteib; meghozatala után, esténként a Szentírást olvasgatta, és büszke volt rá, hogy a Bibliát ötvenháromszor olvasta el elejétől végig. Jám-borsága nem akadályozta, hogy az eléje került boszorkányperekben húszezer, máglyára szóló ítéletet írjon alá. A német jogászvilág miiijden ítéletét kinyilatkoztatásként fogadta el. Ilyen volt egyebek közt az a tétele, hogy a boszorkányság crimen exceptum, kivételes bűncselekmény, tehát nem kell ragaszkodni a törvény szabályaihoz, hanem a bíró úgy járhat el, amint azt jónak látja. Ami annyit jelentett, hogy a perbe fogott vádlottat már pusztá gyanú alapján is kintpadra lehet vonni.

Franciaországban Jean Bodin parlamenti tanácsos vállalkozott rá, hogy a *Boszorkánypöröly* badarságait a maga részéről is szaporítsa. *De la démonomanie des sorciers*

27

(A borszorkányok megszállottságáról. Párizs, 1580) círiü könyvének megírására - mint mondja - egy hallatlan bün-per ösztöhözte, amelyben ő maga elnökölt Bizonyos Jeanne Hervilliers nevű asszony minden kínvallatás nélkül bevallotta

magamagáról, hogy őt az ártyja már 12 éves korában elkerítette az ördögnek. A pokoli szerető magas, fekete ember képében jelent meg; fekete ruhája és sarkantyús csizmája volt; odakünn fekete paripa várakozott rá. Egészen 50 éves koráig tartott a viszonyuk. A fekete ember mindenféle varázslatra is megtanította. Egyszer ő, Jeanne, megharagudott valakire, s halált okozó port hintett arra az ösvényre, amelyre annak útjában rá kellett lépnie. Rá is taposott a porra, s nemsokára meghalt. De ennek előtte tévedésből ugyanezt cselekedte egy másik emberrel is, ez alighogy a porra lépett, heves görcsökben esett össze. O ráeszmélt a tévedésre, és bizonyos varázsigékkel az embert gyorsan helyrehozta. A szegény örültet a saját beismerése alapján elevenen megégették.

A hajmeresztő esetből Bodin azt a tanulságot szűrte le, hogy a népet fel kéU világosítani mindarról, amire a boszorkány képes. Ezekről a képességekről egy kötetnyi képtelenséget hord össze. És Bodinról tudni kell, hogy saját korában Franciaország egyik legnagyobb tudósának ismerték el. ~

Bodin könyve tanulságos példa rá, hogyan férhet meg egyugyanazon koponyában egymás mellett fény és árny. És nem is egyedülvaló példa. Martin Delrio brabanti főügyész és alkancellár már 21 éves korában a nyilvánosság elé lépett Seneca tragédiáihoz írt kommentárjaival. Azt írta, hogy amíg ezzel a könyvével elkészült, ezerszáz könyvön rágta magát keresztül! És ebben a temérdek komoly tudománnyal megtömött fejben mégis akadt egy zug, ahol a démonhit zagyva babonái viczorogtak. Disqutstfiones magicáé című könyve hatalmas bástyája volt a boszorkányhit bajnokainak; több nemzedék munkája kellett, hogy rést

28

törjenek rajta. Alapelveit már a *Boszorkánypöroly*ből ismerjük: aki az ördöggel kötött szövetség létezését tagadja, maga is a sátán cimborája stb. Leggonoszabb tétele az volt, hogy a boszorkányt már a paktum alapján akkor is halállal kell büntetni, ha senkinek sem vétett. A könyvet éppen a szerző tudása és dialektikája tette veszedelmessé.

A tudós demonológusok után nem szabad megfélemlennem egy laikusról sem. Már csak azért sem, mert igen előkelő személyiség volt: I. Jakab, Anglia királya, Stuart Mária fia. Azt beszéltek róla, hogy rosszul lett, ha egy meztelen kardot látott, ugyanis édesanyja éppen teherben volt vele, amikor titkárát szeme láttára szűrták le. Attól viszont nem irtózott, ha nevében más forgatta a hóhérbárdot. Egyébiránt tanult ember volt, egyik életírója szerint „az akkori kereszténység legokosabb bolondja”. Bolondériája *Demonölogie* (Edinburgh, 1591) című könyvében

nyilvánult meg, ebben a boszorkányok ellen összehordott, ismert egy?^ ügyűségekkel igyekezett-hitbuzgalmáról biznyságot adnfc Elég belőlük ennyi: „A boszorkányszömbatokon a gyülekezet tagjai miért csókolják meg az ördög hátulját? Fele^ let: mert Mózes is hátulról látta az Urat." A gyakorlatban is irgalmatlan boszorkányüldöző volt. Fiához írt intelmeiben a fejedeknek legnagyobb bűnei közé sorolja, ha visszaélnék a kegyelmi joggal, és halálra ítelt boszorkánynak kegyelmet adnak. Annak nem tudtam végére járni, hogy igaz-e, amit Victor Hugó írt róla *A tenger munkásai* című regényében. Elszerint forró vízben elevenen főzette meg az asszonyokat, azután megkóstolta a húslevest, és nyilatkozott: „ez boszorkány volt, ez nem".

A kegyelmezést illetően egy német demonológus, Nüco-laue Remigiue lotaringiai főbíró is megrója a lágyszívűeket.

Daemonolatria (Frankfurt, 1596) című könyvében szemére hányja saját magának, hogy egy ízben hallgatott a bírótársaira, és könyörületet ítéletet hozott. Hétéves gyermekekről volt szó, ezek „szüleikkel együtt jelen voltak és táncol

29

tak a boszorkányszömbatori". A szülőket mcigégették, a gyermekeket pedig káros szánalomból csak arra ítélték, hogy meztelenül háromszor szaladják körül a vesztőhelyet, miközben^esszők csattogtak a hátukon. Mint írja, halálos ítéletnek lett volna helye, „mert az üdvös buzgalom elébe helyezendő a kegyelmezés csalóka és káros látszatának".

■ Elég ennyi á boszorkányhit magvetőiből. Igen sokan szegődtek a nyomukba; könnyű dolguk volt, nyitva állt előttük a tér, senki sem merte a tollát keresztbe tenni előttük. Csak nagy ritkán vegyült egy-két tiltakozó hang a farkascorda üvöltésébe.

Ezekről kevesebb a mondanivalóm.

Érveik csak akkoriban voltak égbekiáltóan merészek, ma senkit sem keli velük meggyőzni.

Eleinte ők is csak óvatosan bontogatták a demonológia gubancait. Merev, türelmetlen tagadás annyi lett volna, liiint fejfel menni a falnak. Ráhagyták hát, hogy az ördöggel valóban össze lehet állni, de a boszorkányszömbat, bo-szorkányrepülés, ördöghász ép más efféle sületlenség nem egyéb mesénél. Azután nyomról nyomra mentek tovább, amíg végre Thomasius a kései demonológusokba is belefojtotta a szót.

Nettesheimi Agrippa még csak mellékesen bölcselkedett a boszorkányperekről. Tulajdonképpen tanítványa, Jan Weyer-Wierus, a düsseldorfi hercegi udvar orvosa volt az első, aki hangos szóval merte az igazságot a süket világ fülébe kiáltani. *De praestigiis daemonum* (A démonok szem-, fényvesztései.

Basel, 1563) című könyvével olyan vihart kerekített, hogy nincs az a boszorkány, amelyik különb forgószélet birt volna kavartani. Minden oldalról zuhogtak is rá a demonográfusok parittyakövei, és talán valósággal is megkövezik, ha idejében el nem menekül Düsseldorfból. A megriadt demonológusok harcmodorát legjobban szemlélteti Bartholomaeus de Spina kirohanása. így fortyant fel Weyer eUen: „Nemrég az inkvizítorok letartózt

30

tattak egy csoport gyanús személyt, s ezek azt vallották, hogy megjelent előttük a sátán hercegi alakban, és így szólt hozzájuk: Vigasztalódjatok, még csak pár esztendő, s győzni fogtok valamennyi keresztény ellen. Az ördög ügye kitűnően áll, mert Weyer és tanítványai az inkvizítorokkal szemben el akarják hitetni, hogy mindez csupán látszat."

Majd az idő kereke új század mezsgyéjén fordult át. A XVII. század elején egymás után három katolikus pap állt bátran elő, hogy folytassa a kálviaata Weyer művét. Mindhárom jezsuita szerzetes volt.

Adam Tanner müncheni, majd ingolstadti egyetemi tanár, utóbb a prágai egyetem kancellárja, majd nem Weyer sorsára jutott Támadták és üldözték, sőt két felbőszült inkvizítor éppenséggel azt üzentek neki, hogy h a kezükbe kerül, kintpadra fogják vonatni. A népet is fellázították ellene, olyannyira, hogy halála után az elbolondított tömeg azt követelte a plébánostól, ne engedje szentelt földbe temetni. A tiltakozásnak az volt a közvetlen oka, hogy lakásában egy nyilván varázsláshoz való tárgyat találtak. Üveglencsékkel felszerelt készülék volt; aki belenézett, rémülten hőkölt vissza, mert egy irtóztató, szőrös testű, szárnyas ördögi lény jelent meg a szemé előtt. A plébános csak úgy bírta lecsillapítani a népharagot, hogy kiemelte és felmutatta az ördögfajzatot: egy döglött szúnyog volt, a bűvös műszer pedig egy mikroszkóp.

Tanner érvelése még tétovázó, a kor szelleméhez igazodik. Például nem tagadja, hogy az ördög csakugyan elszállíthatja a szövetségeseit egyik helyről a másikra, de a repülés a boszorkányszombatra nem egyéb álombeli képzeletlenség. A boszorkányok legtöbbször férjes asszonyok; miként lehetséges hát, hogy annyi éjjelen távol legyenek a férjüktől, s ez ne vegye észre? Azzal szokták ezt magyarázni, hogy az ördög szemfényvesztésre is képes, és egy látszatalakot fektet a férj mellé. Ez viszont istentelen be

30

széd, mert az Úr nem engedheti meg, hogy a démon ártatlan férjeket ilyen gonoszul becsapjon ...

A másik jezsuitáról, Paul Laymann egyetemi tanárról kevés a mondanivalóm. 1625-ben megjelent könyve, a *Theologia morális*, az ismert érvekkel igyekszik nyesegetni a boszorkányhit fattyűhajtásait, de nemigen hallgattak rá.

Annál nagyobb sikere volt egy 1631-ben névtelenül megjelent könyvnek *Cautio criminális* volt a címe, s a következő évben már második kiadását is elkapkodták. A világ csak nagy sokára tudta meg, hogy a merész írással FWedrich von Spee jezsuita szerzetes vert végig a boszorkányhit megátalkodott felekezetén. Speet a rend gyóntató atyául rendelte ki a boszorkányság miatt elítéltek mellé Würzburgba. Itt egy jó baráttra tett szert. Előkelő fiatid pap volt: Johann PhUipp Schön-born, utóbb a würzburgi püspök. Megkérdezte egyszer Speet: ugyan nütől olyan fehér a feje? Hiszen még nem idős ember, még barna fürtök illetnék meg. A válasz drámai volt: „Elítélt boszorkányokat gyóntattam a haláluk óráján. Mikor ezek a szerencsétlenek felismerték, hogy bízhatnak bennem, fuldokló zokogások közben vonták viszsza a kínpadon kicsikart vallomásukat, és Istent hívták tanúságul, hogy ártatlanok. Ebbe öszültem bele.”

Spee megrázó vallomása, majd a *Cautio criminális* olyan világosságot gyújtott a fiatal pap lelkében, hogy hercegérsek korában, saját országában többé nem raktak máglyát boszorkányok számára.

Valóságos bestsellerszámba ment a protestáns Balthasar Bekker könyve: *Az cluorózsolt világ*. (W. Löwen, 1691.) Két hónap alatt négyezer példány kelt el belőle, s egész Európát elárasztották a holland eredetinek többé-kevésbé jó fordításai. A siker következménye: az amszterdami protestáns egyházközség védelmére kelt a létezésében megtámadott ördögnek; Bekkert lelkipásztori tisztétől meg

31

fosztották, még az Ūrvacsorától is eltiltották. 1691-ig állta az üldöztetést; akkor a lialál megszöktette a rászabadult falkaelöl. Megint egy századforduló. Christian Tliorriasius, a nagy hírű hallei egyetemi tanár 1701-ben katedrájáról üzent hadat az ördögnek. Mint jogtudósnak, akkora volt a tekintélye, hogy előadásaival szemben az ellenpárt hangja fokozatosan elhalkult. ő volt az utolsó nagy ember, akire még a XVIII. századnak szüksége volt, hogy az elődeitől örökölt hagyott sötétséget eloszlassa. - ^■

Olyasformán kell elképzelni a boszorkányhitet és a boszorkányégetést, mint egy óriási szemétdombot, amelyet magát is el kellett égetni, hogy ne fertőzze tovább az emberiséget. Századok munkája kellett az elhamvasztáshoz, 8

az elüszkösödött kupac még évtizedekig nem szűnt meg füstölni.

Svédország 1763-ban, Németország 1775-ben küldte máglyára utolsó boszorkányát. Európában a legutolsó boszorkányper szomorú emléke sajtóságon a szép, szabad Svájcra tapad, ahol 1782-ben egy ártatlan cselédlányt ítétek pallos általi halálra.

Az Európából kizavart ördög egy ideig menedéket talált a tengeren túl, Mexikóban. Még a tizenkilencedik század végé felé is érkeztek hírek Mexikóból ottani boszorkányperekről. A legutolsó hír - szinte hihetetlen! - 1877-ből kelt San Jacinto városában augusztus 20-án öt boszorkányt égettek el. Nem valami felbuzdult népitélkezés folytán, hanem hivatalosan. Névét is tudjuk az ítélet szerzőjének és végrehajtójának: Ignacio Costello, az ottani alcalde (községi előljáró). A boszorkányok sorsáról ezzel a rövid, de tartalmas mondattal értesítette főnökét, a kerületi elnököt: .

„Alulírott az egész lakossággal egyetértésben elrendel

32

tem, hogy a bűnösöket le kell tartóztatni és el kell égetni. Éljen a függetlenség és a szabadság!"

Ma már a boszorkányperek kora elmúlt, és maga a hit népbabona alakjában még mindig él.

János pap országa

A XII. század derekán szétterjedt a hír, hogy van valahol Indiában egy hatalmas keresztény birodalom, ennek fejedelme egy személyben császár is, főpap is. A trónjaindan-kori birtokosa ezt a nevet viseli: János pap (Presbyter Johannes). A legenda úgy meggyökeresedett az emberek fejében, hogy 1221-ben a damietti kereszties hadak boldogan újságolták a hírt: János pap megmozdult, és rengeteg sereggel jön a keresztiesek megsegítésére. Persze hiába várták.

A XIV. század közepe táján a legenda színtere átkerült Abesszíniába. Portugál hajósok Kelet-India felé törekvő útjuk közben Abesszíniába vetődtek, s hozták haza a csodás híreket az ott talált keresztény birodalomról. A mesét, nem mindennapit kedvelő fantázia János pap aranyos palástját az abesszíniái négus nyakába terítette.

Sajnos a századokon keresztül fűjt gyönyörű szappanbuborék szétpattant, mihelyt a modern tudomány utánanyúlt, hogy megvizsgálja. János pap és az ő csodás birodalma sehol sem létezett; sem Indiában, sem Abesszíniában. A legenda maga napfényre került. A sovány igazság mindössze annyi, hogy a kínai Nagy Falon innen élő nomád törzsek között valóban voltak nagyobb számmal nesz-toriánus keresztények, s ezeknek a,

kánját tette meg a messzi távolból átszűrődő híradás János papnak. De ezek a törzsek sem éltek meg hosszú életet. Jött a Dzsingisz kán nevű nagy seprű, s vagy elseperte, vagy beseperte a maga birodalmába a leigázott nomádokat. Különös, de éppen a

33

Dzsingisz kán hódító hadjáratai keltették a kereszties hadakban a reménységet, hogy János pap közeledik: ugyanis Dzsingisz kán szintén a szaraoénok ellen viselt hadat, s így azt hitték, hogy a nagy hódító nem lehet más, mint a hatalmas keresztény császár. Nemsokára Magyarország szörnyű sorsa felvilágosította Európát, hogy nem János pap jött meg, hanem a mongol.

Miután a legenda megalkotta János pap alakját, kellett számára birodalmat is teremteni. A Keletről átszivárgott híreket toldozták-foldozták, felfűjták, dagasztották

János pap országot benépesítették a középkori természetrajz csodalényeivel, gazdagságát az Ezeregyéjszaka tündérmeséinek színeivel festették le. Akadtak utazók, akik nem akartak lemaradni a hírek szenzációja mögött, s útleírásaikban hitet tettek rá, hogy saját szemekkel látták ezt meg azt a csodadolgot. így azután lassan kialakult egy fantasztikus ország képe, s ez évszázadokon át izgatta a csodaszerűekben fürödni szerető képzeletet.

Bőségesen száuitotta az anyagot János pap országáról Sir John Mandeville, a híres angol utazó, aki 1332-ben indult el három évtizedes keleti útjára. Sir John immár több mint hatszáz esztendeje tartja a hazugsági rekordot, mert sem előtte, sem utána neni akadt utazó, aki nagyobbakat tudott volna lóditani. Sir John volt az tudvalevően, aki Egyiptomten saját szemével látta a fönixmadarat. Éppen csak hogy nem beszélt vele. Hogyne látta volna ő János pap országát is. Ámbár - mint írja - nehéz oda hajón eljutni, mert a tengerből azon a tájon sok mágneses szirt áll ki; ezek a hajóból minden vasszöget magukhoz rántanak, s a hajó széjjelbomlik és elpusztul.

Hogy niinó dúsgazdag ember János pap, arról elegendő képet nyerünk, ha elolvassuk Sir John leírását palotájáról.

A palota tornyán két aranygomb van, mindegyikben két nagy karbunkulus, ezek éjjel világítanak. A kapuk elefánt

33

csontba vannak ágyazva. Az ablakokat mind kristályból metszették. Az ebédlőasztalok mind igen becsesek: némelyik smaragdból készült, másik ametisztból, ismét másik színaranyból, drágakövekkel kirakva. Hét lépcső vezet fel János pap trónjához: az első ónix, a második kristály, a harmadik jáspis, a negyedik ametiszt, az ötödik szardonix, a hatodik

karneol s végül a hetedik, amelyen a lábát pihenteti, krizolit. A lépcsőfokokat drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott, színarany keretek szegélyezik. A trón smaragdlapokból áll, a lapokat aranypántok tartják össze, behintve ékköveÜcel és keleti gyönggyeL A terem oszlopai tömör aranyból épültek. És így tovább.

Megfelelő parádéval megy végbe a J^os pap körüli szolgálat. Hét király, hetvenkét herceg és háromszázhatvan gróf sürgölődik állandóan körülötte. Egyik a tálakat kínálja, a másik bort tölt serlégébe, a többi az éléskamrára ügyel, a fegyvereket tartja rendben stb. De szükséges is a tiagy^sz^élyzet, mert sz. fejedelmi udvarban naponként harmincezer ember eszik. Ámbár - írja Sir John - itt aas emberek ig<?n-mértékletesek, napjában csak-egyszer esz« nek, s harmincezCT ember nem eszik annyit, mint itthon tizenkétezer angol

, János pap óriási birodalma nem csupán dűsgazdag, hanem csodálatos is. Sir John leírásai rendkívül érdekes példákkal szeml#tetik a babonás képzeletekkel át- meg átszött középkori tudományt Az ismeretlen egzotikus tájak elég meglepetést tartogatnak ugyan, de a k^épkori ember képzelete a kézzelfogható r^ndkívüliségekkel nem érte be, s csodálatos, természetfölötti elemekkel szaporította meg. így például a sivatag homoktengerét Sir John valóságos tengernek mondja, S azt írja róla, hogy bár egy csepp ví3 sincsen beime, csupán homok, mégis olyan dagálya és apálya van, mint a rendes tengernek. S hogy ezt a csodát még

csodásabbra cifrázza, azt fűzi hozzá, hogy halak is találhatóak benne, mégpedig ehetőek és igen jóízűek. Efféle különös állat egyéb is akad János pap országában. A sivatagban papagájok tanyáznak, ezek megszólítják az utast, és nyájasan eltársalogneik vele. Vannak továbbá errefelé a lóhoz

hasonló nagyságú áUatok, de a nyakuk húsz róf hosszú, és keresztüllátnak a legnagyobb házon. (íme a zsiráf a fantázia nagyítóüvege alatt.) A kígyók itt százhusz láb hosszúak; némelyiknek korona van a fején, lába is van, és egyenesen jár rajta, mint az ember. Az egyik szigeten a J>irkák akkorák, mint az ökör - ilyen nagy birkát Sir John maga is látott. A szigeten lakó óriásokat Sir John nem látta, amiben igen nagy szerencséje volt. Ezek ugyanis harminc láb magas, emberek, sőt némelyikük megnó ötvenre is, és az a goromba szokásuk van, hogy ha partjuk közelébe hajó, téved, begázolnak a tengerbe, kiemelik a hajóból a kezük ügyébe eső tengerészeket, kiviszik a partra, de már útközben elpogtatnak egyet-kettőt közülük, mert legkedvesebb eledelük a nyers hús.

Ezektől északra még csodálatosabb sziget található. Itt az asszonyok szeme drágakőből van, s ha valamelyik férfira megharagszanak, a tekintetükkel megölik Mintha egy érzékeny lírai verset olvasna az ember a zafirszemből kilövellő gyilkos pillantásokról!

Soká tartana felsorolni mindazokat a csodákat, amelyeket Sir John Mandeville János pap országában tapasztalt. Nagy veszedelmeken is ment keresztül, amikor átkelt az ördög Völgyén.

Ez szó szerint keU érteni, mert tele van valóságos ördög-gökkeL A közepén szörnyű ördögfej mered ki a földből, füstöt okádik, és olyan ijesztően forgatja a szemét, hogy senki sem mer a közelébe menni.

Mindezek a rendkívüli élmények igen csodálatosak. A bennük való hit még a XVI. század elején is elevenen élt, s épp azért becsületére válik a magyar Valkai András

36

nak, hogy amikor János pap országát döcögő rigmusokban megénekelte, a természetfölötti csodás elemeket egytől egyig kihagyta. Pedig 1573-ban megjelent munkája egyebekben Mandeville útleírásaira támaszkodik, mint ő maga írja:

Amint Mande Villái János írta, Jovius Pál püspök mind Tnagyaráztay Azokat olvastam ez versfolyásra, India állapottya írására.

De már Indiát összezavarja Etiópiával, mert így emlékezik meg János pap néi>éről:

. Magukat Abisszinusoknák nevezik.

Mind az negyven országban mély nép lakik.

Tudniillik János pap negyven ország fölött uralkodik.

Államvallás a keresztény, s pedig ^ mint Valkai írja - a papok „római módra misét szolgáltatnak orgonaszókba". De vallásukat

nem lehet tiszta keresztény hitnek nevezni, mert Váلكai szerint János pap többnej üségben él

Tanácsából minden birodalmának Négy jeleséget vészen ő magának. Ezer leányi négy szomszéd királyoknak. Kik János papnak társul behozatnak.

A jámbor Valkai azzal iparkodik mentetetni a túlzott poli-gámiát, hogy a királyi utód biztosítása végett van rá szükség. Általában higgadt szemlélettel verseh meg János pap gazdagságát, s nem irigyii tőle sem az ezer leányokat, sem a temérdek aranyat-ezüstöt. Egyetlenegyszer búsulja csak el magát, mikor a finom borokról ír, amelyekkel a felszolgáló királyok kedveskednek János papnak: ' -

37

Jó bort iszik tiszta aranypohárból, ^ ■ ■ A sert pediglen issza ő kristályhói, -Maga a bor színe látszanék kristályból. Szegény magyar megissza fakupából.

Amből kitetszik, hogy jó borunk ezelőtt Is volt, de aranykupára nem tellett azóta sem.

A bölcsek köve

Csupa gond volt egy régi fejedelem élete.

Ragyogó udvarral kellett a nép előtt bizonyosságot tenni, hogy ő Isten földi helytartója. Ez pedig pénzbe került

Háborút is viselt egyik helytartó a másik ellen, mert annak az országában is ő akarta az Istent képviselni. Ehhez is pénz kellett, sok.

A népet nem lehetett a végletekig éheztetni; az elhullott tehát nem ad többé tejet. Egy csalogató ábrándkép után vetették hát magukat: megszerezni a bölcsek követ

Az alkímia tanítása szerint a bölcsek köve voltaképpen nem is kő, hanem különös, puha anyag. Rubinragyogású port lehet róla iekaparni, ez a megolvasztott nemtelen fémre dobva, azt nyomban nemes arannyá változtatja. (Ez a művelet volt az úgynevezett projectio, az alkimisták alapvető tétele.)

De ez még nem volt elég. A középkorban az egész közéletet elöntő vallási misztikum a természettudományokat is átítatta. A babonás képzelet a bölcsek követ egyre több misztikus tulajdonsággal saUangozta fel.

Mint általános gyógyszer, minden betegséget meggyógyít Megfiatalít, és az emberi életet tetszés szerinti időre meghosszabbítja. Ami a földi életben kívánatos, mind megszerzi: vagyont, hírt hatalmat, szerelmet, boldogságot

37

A bölcscd kövét-azonban az adéptus, vagyis a „beavatott" csakis jóra használhatja - ami egyébiránt nem esik **nehézépb**, mert a rejtelmes anyag egész lelkületét megváltoztatja.

Thomas Morton, a XV. században élt angol alkunista irt egy értekezést *Ordinale seu crede mihi* címmel. Azt írja benne, hogy az alkímia titokzatos tudományát rossz ember nem sajátíthatja el, mert az létét isteni sugallatnak köszönheti. A bölcsek köve megóvja az embert minden káros szenvedélytől, s halála után beajánlja a mennyországba, ahol közvetlenül a szentek mellé kap helyet. Ámbár az üdvözülés utáni versenyfutásban nem volt szükség a bölcsek-kövére, azt Albrecht érsek árszabása alapján bárki megszerezhetette.

S az alkímia megszállottjai még ezzel sem érték be. Báróczy Sándor, a testőr-író, aki még az irodalomhoz is hűtlen lett a mindentjégő titkos tudomány miatt, ezt írta egyik levelében Kazinczy Ferencnek:

„Gyógyító-kezek idatt lévén egyszer mint ifjú, orvosom vágyat ébreszte bennem azon homályszerető tudomány megtanulására, mely érceket nemesít, & tanítványainak ázt igéri, hogy háromszáz esztendőkre fogja kinyújtani életüknek napjait, sőt haláluk után, ha testük összeaprítatik, s nem tudom, mely-
lévben tartatik, őket újólág életbe hozza.”

. Meg kell érteni a középkori tudóst. Sötét erdő volt számára a tudomány, vakon tapogatózott benne, hol egy fának ment neki, hol egy gyökérben botlott el. Az emberi elmének csodája, hogy néhányan mégis kijutottak belőle. A négyfelé szabdalt test feltámasztása sem volt elég, a születés titkait fürkésző tudós megpróbálkozott a homunculus, a mesterséges ember létrehozásával is. Persze nem sikerült; abba is hagyták a kísérletezést. Úgy látszik, az ifjú abbik tudósnemzedék beérte az eddigi módszerrel.

&1

Mondják, hogy az alkímia mégiscsak használt valamit: előbbre vitte a vegytan tudományát, sőt neki köszönheti Exu-ópa a porcelánt. Mind igaz, viszont százszorta többet ártott, mert babonás misztikuma útját állta a tudomány ésszerű fejlesztésének.

Az alkímia megszállottjai a titokzatosság kódébe burkolták tudományukat. Laikus által nem érthető szimbólumokat, misztikus kifejezéseket használtak; könyveikben csak az adeptus igazodhatott el. A nagy titkolózás okát érdekesen magyarázza Lippay György esztergomi érsekprimás *Mons Magneticus* című, I. Lipót „császárnak” ajánlott kéziratos könyve.*

„Ennélfogva ne csodálkozzál azon, hogy a bölcsek ezt az ősananyagot bonyolult talányokba, érthetetlen jelbeszédbe és figurákba rejtve tárgyalták, és soha nyíltan meg nem nevezték. Tették ezt azért hogy elzárják ezt a mérhetetlen kincset az

avatatlanok elől; bizonyos ugyanis, hogy ha mindenki előtt tárva volna ez az anyag, a végén már alig volna található egyetlen paraszt, és felfordulna az egész világ, mert senki sem akarná elvállalni az alattvalói szolgálai munkát."

Parasztra pedig minden időben szükség volt, mert miután a vörös porral nem sikerült aranyat csinálni, a parasztnak kellett a fekete földből előteremtenie.

Ez a titokzatosság megnyitotta az utat a csalók és szerh-fényvesztők sokasága előtt.- Hivatkozva a hagy elődök példájára, ők is titkosan kotyvasztottak a műhelyeikben, csak az eredménnyel kecsgették a megrendelőt. Ez rendszerint valainelyik, állandó pénzzavarban szenvedő fejedelem volt aki a bölcsek követől remélte a gyógyulást.

• **A bécsi Nationalbibliothek őrzi. Ott fedezte fel dr. Szathmáry László, és a latin szövegből terjedelmes mutatványokat közölt magyar nyelvein Magyar alkémisták tímú munkájában (Budapest, 1928)**

39

Az alkímia története és módszerei, a jóhiszemű tudósok kísérletezései nem ebbe a könyvbe tartoznak. Nem az aranygyártás elmélete és gyakorlata érdekelt, hanem az alkímia szélhámosainak fortélyai: hogyan hintettek port a tégelybe és a hívó világ szemébe. S akinek a pénz volt az istene, hogyan áldoztak egy másik istennek, a bölcsek köve hamis bálványának.

A porosz király aranycsinálója

Nem mindenki tartotta úgy nyitva az eszét, mint Bercsényi Miklós, Rákóczi Ferenc hadvezére. Táborozásai közben egy kóbor alkímista jelentkezett nála. „Azt mondta - írta erről Rákóczinak -, hogy olyan orvosságot tud, ha az egész tábornak kenyerere nem lesz, mégse éheznek-szomjaznak. Két nap koplaltattam, ekkor enni kért. Azt üzentem neki, vegye le az orvosságát, hadd bizonyítsa magán a hasznát. Igen morgott." Nem úgy a Habsburgok. II. Rudolf addig hajszolta a bölcsek követ, amíg a hajzában tökéletesen elbutult. I. Lipót az alkímistáknak egész légióját tenyészette maga körül. Volt köztük egy olasz is, ez Lipót halála után elhagyta Bécsset, és Berlinben tűnt fel, mint Don Domenico Gaetanq conte di Ruggiero.

Úgy látszik, Bécsben jól megszedhette magát, mert a grófi ranghoz illő pompával kápráztatta el a porosz fővárost. Fogatot, lovakat, aransujtásos egyenruhába bújtatott hús lakáját tartott; háztartása állítólag alig futotta 1000 dukátból. Feleségének ékszerrei százezreket értek, ámbár csak egy bécsi mészárosmesternek volt a lánya, s ámbár nem is volt a felesége.

Ha mint rangtalan polgár, gyalog kopogtat a királyi ud-vái: kapuján, be sem eresztik. De az aranyos díszhintóból kilépő gróf előtt kitárultak a szárnyas ajtók.

40

A gróf kegyeskedett felajánlani szolgálatait a királynak, s mindjárt vállalta is a próbatételt. Berendeztetett magának egy vegyi műhelyt, ahol azután a próba napján megjelent a király, a trónörökös, három miniszter és a pénzverde igazgatója; Az utóbbi átadott a grófnak egy hivatalosan lebélyegzett rézrudacskát, azt kellett arannyá változtatnia.

Amikor a kemencében már nagy lánggal lobogott a tűz, a gróf kivett egy szelencéből valami port, és az olvasztótégelybe dobta. Azután megkérte a trónörököst, dugja a rézrudat az olvasztótégelybe. Megtörtölt. Ekkor a gróf fogóval kihúzta a rudat: teljesen izzó volt. Egy vizesvödörben lehűtötte és átadta a pénzverőmesterek. Ez megvizsgálta: ár rúd fele tiszta arannyá változott!

Nyilvánvaló, hogy valami rendkívül ügyes szemfényvesztésről volt szó, de ennek a titka titoknak is maradt. Mindegy, I. Frigyes király tökéletesen megoldvadt, és kép-zéietébeh már felcsillantak a rézből csinált szép aranydukátok. A gróf azt ígérte, hogy néhány hét ^tt annyi pro-jekciós pc-rt fog készíteni, amennyi elég lesz hatmillió tallér értékű arany tömeg nyerésére.

A hetek azonban nyúltak és nyúltak. A gróf várta az elismerést, a király a porokat. Egy darabig mind a ketten lesállásban maradtak, végre a király megemberelte magát, és küldött a grófnak - 12 palack pecsenyebort. Ezen a nagy adeptus úgy felháborodott hogy nagy hirtelen otthagya Berlint és elutazott Hildesheim városába. Hűsz lakájostul-e? Ezt senki sem tu^oiatja.

Az udvar megriadt A szökevényt vissza kell csalogatni! A király főkamarása utána utazott, és átadta neki a király gyémántos keretbe foglalt arcképét, valamint egy vezér őrnagyi kinevezésről szóló okiratot

Ez már valami. A gróf megpuhult és visszatért Berlinbe. De a nagy mű még mindig késett. A gróf egyre halogatta, végül rátért a pénzkérdésre: előleget kért, nagyot. A király

40

tovább- taktikázott, mire a gróf másodszor is megszökött, ezúttal Hamburgba.

Csodálatos, hogy a bölcsek kövének káprázata mennyire elhomályosította a különben józan király elméjét. Ahelyett hogy futni hagyta volna a nyilvánvaló sarlatánt, még mindig bízott a tudományában. Félig csellel, félig erőszakkal megint csak

visszatelepítette Berlinbe. Grófi rangjához illő ellátást rendelt neki; kölcsönösen megbocsátottak egymásnak; a király várta a megígért sok mázsányi aranyat, Gaetano pedig az alkalmat, hogy jnegin megszökhessen. Egy őrizetlen órában át is sétált a határon, és elmenekült a Majna melletti Frankfurtba.

De most már betelt a tégely. Többé nem arany kellett Frigyesnek, hanem bosszú. Frankfurt behódolt, kiadta a szökevényt, s a felbőszült király bíróság elé állította. A bünperben a fémeket arannyá változtató gróf visszaváltozott nápolyi parasztyerekké, aki eleinte aranymű-vességet tanult, azután itt szerzett szakértelmének segítségével megtette magát adeptusnak. Végigszédelgett néhány európai udvart; különösen a bajor választófejedelmet sikerült elbolondítania. Ez bizakodva tömte az előlegekkel, sőt kinevezte altábornagynak és München város címzetes kormányzójának. A kormányzásból azonban nem lett semmi, mert rásült a család, és hat évig kellett a börtönben tétlenkednie.

Az ítélet - természetesen királyi parancsra - kötél általi halál volt. . -

Egy akkori, úgynevezett egylapos nyomtatvány leírja a síralomház óráit. Eleinte azt hitte, hogy csak ijesztgetik, de amikor belépett hozzá két pap, hogy előkészítse a halálra, kétségbeesett jajgatásba fogott, fejével a falnak akart menni, és kegyelemért könyörgött.

Frigyes király hajthatatlan maradt; 1709. augusztus 23-án lovas katonaság kíséretében kiszállították a vesztőhelyre.

Felakasztották egy bearanyozott gerendára, azután ráhúztak «gy aranyos inget, és otthagyták lógni elrettentő példaul. r

Gaetaho eseté tipikus alkimistatörténet. Megmutatkozik benne a Isalandor vakmerősége, a sarlatán szemfényvesztő ügyessége s a fejedelmi személyek együgyűségig men^ hi-székenysége. A szerencsétlent ugyan teljesen ártatlanul végezték ki. Nem károsított meg senkit, sőt inkább ő költekezett, és szórta a pénzt. Büntetőjogi szempontból legfeljebb család kísérletéről lehetne szó - ezt viszont sehol, semmiféle törvény nem torolja meg halálbüntetéssel.

Frigyes királyban azonban forrt a méreg, hogy már másodszor járta meg. Először - mint látni fogjuk - Böttger siklott ki a keze alól, most meg a nápolyiban kellett csalódnia. A fejedelmi önkény nem mérlegel. A tulajdon hiszé-kenységére nem volt tekintettel, a saját szemében nem látta meg az aranyos gerendát, amire Gaetanót bosszúból felkötötte.

Aki a porcelánt feltalálta

Johan Friedrich Böttger 1685-ben született, jó eszű gyerek volt, 12 éves korában beadták egy Zorn nevű berlini gyógyszerészhez

tanoncnak. Itt rávetette magát a vegytanra, bűjta az alkimista könyveket, s 16 éves korában már híre ment, hogy a patikárius tanonca valóságos csodagyerek.

Most egy rejtélyes fordulat következett az életében, ennek titkához nem lehet hozzáférni.

Abban az időben több európai udvarnál feltűnt egy Las-karis nevű vándoralkimista. Óhitű görög szerzetesnek mondta magát - ez persze nem volt igaz, de sohasem sült ki, voltaképpen kicsoda rejtőzik a csuhája alatt. Megtetszett neki a tudós gyerek, és megajándékozta a bölcsék kövének csipetnyi porával. Azután továbbállt; állítólag Bécsben is járt, ott rézgar

43

sokat ezüstté változtatott; majd ahogyan jött, úgy el is tűnt. Valószínű, hogy amikor a csuhája kezdett már pör-kölni, kibújt belőle, és odébb sétált.

A Böttger gyerek nem, rejtette véka alá az ajándékot. A gyógyszerész, felesége, egy pap és három bizalmi személy jelenlétében kipróbálta, miután valamennyien szigorú titoktartást fogadtak. A pap 12 darab rézgarast tett egy tégelybe. Anaikor megolvadtak, a fiú valami vörös port morzsolt rájuk, s hogy, hogy nem: az összeolvadt réz a lehülés után tiszta arany darabbá változott! Ezt gavallérosan a gazdája feleségének ajándékozta.

Ezzel persze a titok lakatja is megolvadt. A patikáriusné nem bírt ellenállni a kísértésnek; mutogatta a műaranyat; híre szétterjedt a városban, és eljutott I. Frigyes király fülébe. Hiszen akkor ez a gyerek soha be nem duguló pénzforrást jelent! AzonTial rátette a kezét mint valami állami tulajdonra, s elrendelte, hogy biztonsági őrizetbe kell venni.

A fiú azonban megneszelte a jó szándékot, elszökött a szászországi Wittenbergbe, és beiratkozott az egyetemre diáknak. Még meg sem száradt a porzó az egyetem matrikuláján, máris megjelent a városban egy porosz katonatiszt két katonával, és követelte a szökevény „berlini kölyök” kiadását. A kerületi parancsnok vakarta a fülét. Egyetemi hallgatót csak így, egyszerű üzenetre kiadni! Amíg tétovázott, jött még egy üzenet: Frigyes királynak saját kezűleg aláírt levele, ebben nem restellte azzal az indoklással kérni ki a diákot, hogy odahaza lopásokat követett el.

A kerületi parancsnok erre még jobban vakarta a fülét. Ha a porosz királynak ilyen fontos ez a patikáriusinas, fontos lehet a saját gazdája számára is.

Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király szintén nagy hívője volt az alkímianak, és rengeteg pénzt költött rá. Egy báró Klettenberg nevű alkimista szédelgé

sei 60 (KMJ tallérjába kerültek. Csupán a havi fizetése 1500 tallér volt, s liégy évig sikerült a hiszékeny királyt elvakítania. Ekkor kinyílt a szeme, és a szélhámost lefejeztette.

A parancsnok tehát haladékot kért, amíg a Varsóban tartózkodó királytól utasítást kap. Annak persze esze ágában sem volt, hogy a becses fiút kiadja, s a „berlini kölyök” valóságos diplomáciai jégyzékváltásnak lett a tárgya. Odáig fajult el a helyzet, hogy a porosz király „barátságtalansággal és a jószomszédi viszony veszélyeztetésével” vádolta szász kollégáját. Mondj áli, hogy Frigyes király toporzékolt dühében, de semmilyen fenyegetőzése *nem*használt Ágost ott fogta a nagyreményű gyereket és Fürstenbérg herceg helytartó gondjaira bízta. Ennél ismét sikerült a Laskaris-féle porral aranyat csinálnia, s ezzel hatalmas pártfogóra tett benne szert (Ennek a manipulációnak a titka éppolyan ismeretlen, mint az első.)

A fiú a hercegnél megismerkedett annak legbizahriasabb barátjával, Tschirnhausen báróval. Ez elismert tekintélye volt a természettudományoknak, a francia akadémia is tagjának választotta. Részben a két úr pártfogásának köszön- hette a berlini fiú. hogy négy évig vezetgette orránál fogva magát Ágost királyt is.

Közben úgy bántak vele, mint egy előkelő úrfival; mindent megkapott csak a szabadságot nem. ötfogásos ebéd a drezdai jjalotában, ugyanolyan- vacsora, bor, sör, ameny-nyit parancsolt, ezüst asztali készlet. Ha méltóztatott a szabad levegőre kívánczoznia, udvari hintó kocsikáztatta meg. Amikor már túljárt a kamaszkoron, még vendégeket is fogadhatott, s mert kitűnő társalgó volt, az udvari előkelőségek szívesen **üv** a nevezetes ifjú asztalához. Pénzt annyit kapott, amennyit csak kért. 1701 decemberétől 1704. április haváig a Idrály 40 000 tallért költött a becses állami fogolyra. Ez nem is taljarékoskodott. Ha vendégei voltak, mindegyik egy saját készítményű, tallér nagyságú arany

44

érmet talált a tányérja alatt. Emiatt a társaságbeli hölgyek is szívesen tisztelték meg - sőt, ha hinni lehet a szóbeszédnek, szeretőket is tartott, amint az előkelő gavallérhoz illik. Maga a király is úgy bánt vele, mint valami prinnccel. ' Amikor Drezdában volt, meghívta céllövészetre - Böttger fiatalúr ugyanis ezt a sportot különösen kedvelte, illele-zett is vele, ezekben áradozott a boldogságtól, hogy az isteni gondviselés Böttger ifiurat az ő keze alá juttatta. Egyik levelének ez volt a záradéka:

„Alig várom, hogy élőszóval is kifejezhessem irányodban érzett vonzalmamat és affectiómat.

Augustus Rex"

Böttger pályafutásának különös érdekessége, ..hogy a vakmerőség terén felülmúlta a szélhámosságban megőszült, öreg alkimistákat.

A király kezdte unni, hogy ezerszámra gurultak el a tallérjai, de arany még mindig semmi Legyen vége a titkos labovitóriumi munkának, tessék előállni vele, meddig jutott eL:

Elküldte hozzá Pabst bányaügyi tanácsost, avassa be eddigi eredményeibe.

Böttger erre 1705. szeptember 7-én áfadott ennek egy 20 oldalnyi részletes leírást a bölcsek kövének készítési módjáról.

De előbb szerződésileg kikötötte többek közt ezt a feltételt: - '

„Az univerzális szert nem szabad felhasználni élvhajhá-szatra, bűnös cselekedetekre,, könnyelmű tékozlásokra, szükségtelen és indokolatlan háborúskodásokra. Továbbá az arcaiiuoi birtokosa nem szolgálhat olyan urat, akit házasságtörés bűne vagy ártatlanoknak kiontott vére terhel."

Erre a párját ritkító arcátlansággal megfogalmazott szerződési pontra a bányatanácsos, a helytartó és Tschirnhaus-sen báró letette az esküt. Sőt maga Ágost király, aki nya-

kig ült valamennyi vétekből, szintén megküldte írásban az esküjét.

A páratlan vakmerőséggel megfogalmazott feltétel persze azt a célt takarta, hogy ha a művelet nem sikerül, rá lehessen fogni a kísérletező urakra: valamelyik felsorolt erkölcsi fogyatékoságban leiedzettek.

Csakhogy immár hat év telt el puszta ígéretéssel. A hűrt nem lehetett tovább feszíteni. Minden órában elpattanhat, s akkor a nyaka köré csavarodik, és úgy belefojtja a lélegzetet, hogy nincs az a bölcsek köve, amelyik megint szabadjára engedhetné. Kellett valami kézzelfoghatót szállítani.

Ágost királynak az alkimista ábrándok mellett volt egy másik nagy szenvedélye: a kínai porcelán. Milliókat költött rá. Egyszer vázákat rendelt szász fejedelmi és lengyel királyi címerekkel: nem sajnált rájuk 50 000 tallért!

Európa-szerte igyekeztek vegyészeké kínai porcelán titkát felfedezni, hasztalan. Böttger kétségbeesésében abbahagyta a hiábavaló aranykotyvasztást, és erre a titokra vetette magát. Éjjel-nappal dolgozott; volt úgy, hogy napokig nem került ágyba; összevissza főzött és kavart mindenféle anyagot s végre melléje szegődött a szerencse: puszta véletlenségből ^y napon megpendült asztalán a valódi porcelán! Még csak barna volt a színe, de most már tudatosan dolgozott tovább, és nemsokára kikerült keze alóla fehér is.

Nem érdemelte meg a szerencséjét. Csaló volt, s azt utóbb a királynak is bevallotta, de ez nagy boldogságában mindent megbocsátott. Az új meisseni gyár egykettőre kiszorította a kínai \$rut Ontotta a porcelántárgyak sokféleségét - megjelent a porcelánkoporsók divatja is. Ugyan nem volt hosszú életű: egy temetésen kettétört és a halott kifordult belőle. Abbahagyták. Böttger feje fölött teljes féimyel ragyogott a fejedelmi kegy glóriája. Ágost király elhalmozta apró ajándékokkal

47

Küldött neki egyszer egy drágaköves gyűrűt, másszor egy: Hiedvebocsot és két kis majmot. Pénzt nem küldött, kellett neki magának. Eil«ttben rábízta a meisseni gyár igazgatását elszámolás kötelezettsége nélkül.

Böttger ezzel megtalálta az aranycsinálás igazi útját Nagyúri módon élt, szórta az el nem számolt p&izeket, él-* vezte a dicsőséget és a rajnai borokat, naponta fél ttitat palackot. Egy<ai is itta magát, fiatalon halt meg, 1719Í március 13-án, 34 éves korában.

'A i>otonc(ok köve-

A bölcsek köve után nem mehetek el szó nélkül a bolondok köve mellett sem.

Azt jelképezem Véle, hogy rajta fenik ki ollóik elkopott élet a nagy divatszabók új meg új szabászat! remekekre és új meg új törvényes Zsebmetszésekre.

A rendes és értelmes divatot nem lehet fölöslegesként lebecsülni. Változatosságával,-tálán még apró szeszélyeivel is a szépet szolgálja, anélkül pedig szürke lenne az élet.

Be a divattörténet azt tanítja, hogy a szeszély sokszor örületté fajult és a ruhafényűzésnek legesztelenebb megnyilatkozásaival döbbsentette meg az épelméjúek világát.

Divattobzódások

Miképpen fogták fel különböző korok a ruhafényűzést? A görög Xenophon megbotránkozva írja a szerinte elpu^{*^} hult perzsákról, hogy télen nemcsak meleg felsőruhákba bugyolálják magukat, hanem meleg kesztyűket is húznak a kezükre!

A n[^]gyar Heltai Gáspár a selyemruhát is tobzódásnak ; minősíti. ;iS52-ben jelent meg a kicsapongásokat elítélő,

48[^]

művecskéje: *Az reszegsegnec és tohzódásnac veszedelmes voltáról való Dialógus*. Ebben a derék prédikátor így emlékezik meg korának elfajult ruhaluxusáról:

„Ezelőtt való időkben egy asszonyember-sarut tizenkét péiizen vesznek vala, most pedig hatvan pénzen. Immár nem jó az országbeli bőr hozzája, hanem idegen országból kell hozni. Ez előtt való időkbe egy jeles menyeközébe Cmenyegzőbe) elég láttál két selemruhát, de most minden tölcsérgyártóné selemruhába morál. A sok gyűrűket, bog-lárolcat, kapcsokat, kösöntyűket ki számlálhatná meg? Bezzeg efféle szertelenségre pénz kell!”

PéNZ keU rá! Ez a refrénje mindig a temérdek vádnak, amelyeket századok során a ruhaluxust kedvelő asszony f:ejéhez vagdostak. Egy régi magyar versezetben a házasu-; landó ifjú így elmélkedik:

Szüntelen ruházni kell u feleséget, , Telhetetlen gyomraMi>án sok költséget. Hogyse mintszenvedgyek ennyi sok ínséget. Jobb holtig viselnem ifjú legénységet.

Ha városit veszek, azok cifra gögök, Űjabb-űjabb ruhát szerezni nem győzők. Selyemből pártára én szert nem tehötök. Kedvetlen hunyorít másként a szemöldök.

Nagyon érdekes műveket írt a XIV. század vége felé Latqur Landry lovag. Leányainak ad benne erkölcsi tanácsokat, s fűszerként apró történetelckel tarkázza az oktatást, íme egy tanulságos példázat, ez a derék lovag szerint a tulajdon első feleségével esett meg. Meghalt az asszony, és odakerült Mihály arkangyal elé, hogy feleljen tetteiért Nagy mérleg állt az arkangyal előtt. Egyik serpenyőiéhe belerakta a nő földi jó cselekedeteit De a másik serpenyő mellett a sátán vigyorgott s bedobálta a vétkeket, többek

48

között gyűrűket, csecsebecsüket és tíz pár ruhát, holott - mondotta - elég lett volna neki a fele is. A serpenyő a sátán felé billent, aki is nyomban elvitte az asszonyt, lehúzta róla a rajta

levő köntöst, s a boldogtalannak pucéron kellett az örök tűzbe bevonulnia.

Lehet, hogy a Landry kisasszonyok hasznukra fordították a hiteles történetben rejlő tanulságot, de sajnos, számos nőtársuk semmibe sem vette a túlvilágon fenyegető meleg napokat, és nem tíz pár, hanem ezerötszáz pár ruhával tömte tele a szekrényét, mint I. Erzsébet angol királynő, akit azonban a háromezer aranyos köntöse sem tett szebbé egy szikrával sem. Egy másik Erzsébet, az oroszok cárnője szintén bolondja volt a sok és szép ruhának. Már csak azért is sok kellett neki, mért kövér volt, és mértéktelenül izzadt; egyetlen báli éjszakán legalább háromszor váltott ruhát és fehérneműt. Külön udvari hivatalnokokat tartott, ezek lestek a péteivári kikötőbe befutó hajókat, a rakományban talált piperecikket lefoglalták, és válogatás végett a cárnő elé hordták, nehogy más asszony elcsípjén belőlük valamely divatos kelmét vagy ruhadarabot. A párizsi orosz követnek az volt az egyik legfontosabb diplomáciai megbízatása, hogy a legújabb divatkreációk után kutasson. Lord Hyndford, a pétervári angol követ úgy vélte országának érdekeit szolgálni, hogy egész nap a divatlapokat bújta, és friss londoni szövegekkel kedveskedett a fejedelmi asszonyságnak. 1753-ban tűz ütött ki a moszkvai cári palotában, és négyezer ruha égett oda. Maradt még elég Pétervárott, ahol a cárnő halála után felleltározván a hagyatékot, találtak egyebek közt tizenötezer ruhát, sok ezer zsebkendőt, száz vég érintetlen ruhakelmét és két ládát, telezsúfolva selyemharisnyákkal. Marié Antoinette-ről azt írja Campan asszony emlékirataiban, hogy a királynénak a téli idényre 12 nagy toalettje, . 12 nappali öltözeke és 12 díszes abroncsszoknya volt

165

Ugyanennyi a nyárra és tavaszra. Az idény végével átnézte az egész ruhatárát, s csak kivételesen tartott meg egyet-kettőt, a többit elajándékozta. A ruhatáros komornyik minden reggel jelentkezett a főkomornáknál, s átnyújtotta a mintakötecsőket. Ebbe a könyvbe valamennyi ruhából kis mintadarabok voltak beragasztva, s könnyebb felismerés céljából a mintához a ruhadíszből is csatoltak egy kis mutatványt. A királyné felébredvén, éhgyomorral áttanulmányozta a könyvet, s gombostűvel jelölte meg a ruhákat, amelyeket aznap viselni szándékozott.

Joséphine császárné, amikor felébredt, megfésültette magát; azután következett a toalettszemle. Nagy kosarakban hordozták eléje a ruhákat, kalapokat és egyéb pipereket. Egyéni szenvedélye volt a sál. Ezekből állandóan 300-400 darabot tartott; ruhákat, ágytakarókat, sőt kutyapárnákat is csináltatott belőlük. Reggel

rendesen valamelyik drága selyemsálját terítette a vállára, amivel néha Napóleonnak egy gavalléros tette adott alkalmat. Ha belépett a császárné öltözőszobájába, és úgy gondolta, hogy a sál túlságosan éltakarja a remek vállakat, egyszerűen letépte és behajította a kandallóba. A császár a gyors elhatározások embere volt...

Joséphine nem értett úgy a szakmához, mint Marié An-toinette. A szállítók irtózatosan becsapták mindent háromszoros áron sóztak rá. Ő pedig válogatás nélkül vásárolt magának a vásárlásnak gyönyörűsége végett. Frédéric Masson számítása szerint az 1804-től 1809-ig terjedő időszakban toalettszámlája összesen 6 647 580 frankot tett!

A tékozlási szenvedély akárhányszor átlépte a józan ész határát. Brantome írja Condé herceg menyegzőjéről, hogy a menyasszony a drágakövelikel megrakott, nehéz arany-szövetű ruha súlya alatt egyszerűen megrogyant, és nem tudott lépni. A király odaküldte Montmorency herceget, Franciaország Connétable-ját, azzal a paranccsal, hogy fogja galléron, és segítse be a templomba. Egy másik feje

50

delrai esküvő, IX- Károly lakodalnia, arról lett nevezetessé a divat krónikájában, hogy ezen a menyegzőn tűnt fel a világtörténelem leghosszabb uszálya. Hossza húsz róf volt. A teméntelen sleppet a menyasszony hordta, helyesebben az ő ruhájának volt a tartozéka, mert hordani három vérbeli hercegnő hordta utána.

Egy magyar asszonyról is maradt ránk adat. Magyarországi Klementina, Martel Károly leánya, nőül ment X. La, r jos francia királyhoz. A halála után felvett leltár arról tanúskodik, hogy életében nem vetette meg a fényűző piperét, A leltár négy olvasót is felsorol a drágaságok között.

Tudni kell ugyanis, hogy a XIV. század elején szokás volt állandóan olvasóval járni. Az övre vagy a karra akasztva hordták. A divat erre a kegyes rendeltetésű tárgyra is rávetette magát, és addig csinosította, míg valóságos alkatrésze lett a női piperének. Klementina asszony olvasói között egyiknek tíz szeme csupa zafírból volt csiszolva, sőt akadt egy még díszesebb: negyvennyolc darab nagy igazgyöngy és hat darab zafir volt a zsinórjára fűzve. Klementina fuhatáráról nem találunk feljegyzést, de a kutyáiról tudjuk, hogy selyemmel bélelt és ezüstpaspománnal szegett kosarakban aludtak. Csakugyan, niég.a kutyák is hozzájárultak a női pipere luxusához. A^ említett XIV. században az volt á divat, hogy a_kis kedvencek féken tartására szolgáló korbácsokat aranynyéllal látták el, és drágakövekkel rakták ki. Bourbon

Johanna királynőnek egész gyűjteménye volt belőlük. Íme a korabeli leírás az egyik darabról:

„Egy kutyakorbács, a fogantyúja aranyból; rajta három drágakövei kirakott markolatgomb; a fogantyú végén egy nagy, négyszögletes zafir. Magán a korbácson hét gomb, mindegyike tizennyolc darab nagy szemű gyöngyből.”

Voltak időszakok, mikor még a férfiak is mintha teljesen elvesztették volna az eszüket. 1414-ben Franciaországot a

51

végkimerültségig elgyengítette a belső pártviszályok és az angol háborúk vesztesége, azonban Orléans hercege, a király unokaöccse, pont ekkor érezte szükségét, hogy olyan új ruhát csináltasson, amilyen eddig még nem volt. Ez a derék úr egyebekben azzal tett szert nevezetességre, hogy a legnagyobb asszonybolond volt Európában. Nem Don Juan-i értelemben, hanem ahogyan a lovagkor hősei imádták a nőt: romantikus, epedő rajongással. Az új ruha is valamely imádtott hölgy tiszteletére készült, erre vall az eredeti ötlet, amellyel a ruha ujját kellett a szabónak feldíszítenie. Végig az ujjak hosszában egy kotta volt rájuk hímelve, egy akkor divatos szonon első sora, ez volt hivatva a lovag úr érzelmeit példázni. A kotta 142 kottafejet tartalmazott, s minden egyes kottafej 4 darab, négyszöglet alakú igazgyöngyből volt hímelve. Egy-egy ruhaujjon tehát 568, összesen a kettőn 1136 darab igazgyöngy hirdette a lovag gyengéd szerelmét. Rákövetkező évben zajlott le a szomorú emlékű azincourt-i csata. A herceg úr fogságba esett, s módjában volt 18 esztendeig a londoni Tower falai között üdölni a gyöngyös szonon szövegét: Madame, je ne suis plus joyeux.” (Asszonyom, vége a jókedvemnek.)

XIII. Lajos keresztelőjén a magas uraságok ki akartak tenni magukért, s egyik a másikra ucsított, melyik tud ragyogóbb öltözetet kitervezni. Bassompierre marsallnak szerencséje volt. Az utolsó napokban lelkendezve rohant hozzá a szabója, és jelentette, hogy éppen most érkezett meg egy hollandi kereskedő friss gyöngyszállítmánnyal; azt meg kellene venni, nehogy más elkaparintsa. A marsall meg is vette rögtön a gyöngyöket, és kihímezte velük a ruháját, amely különben is igen gyönyörű lehetett; violaszín brokát egymásba fonódó arany pálmalevelekkel. Mások is hordtak gyöngyös ruhát, de ilyen senki sem; mert a felhasznált gyöngyök súlya összesen ötven fontot tett! A marsall kiállta az erőpróbát, mert sem a keresztelőn nem

51

szakadt meg a súly alatt, sem a számla kifizetése alkalmával, amely kereken 14 000 tallérről szólt.

Ugyanezen a keresztelőn Épernon herceg olyan diszkardot kötött az oldalára, amelynek hüvelye 1800 darab gyémánttalvolt kiralcva.

A vertugadin

A XVI. században Európa divatját még a spanyol udvar diktálta. Nem Párizs, hanem Madrid volt a központ ahonnan a divat fényküllői szertesugároztak. Innen indult el diadalútjára a vertugadin, a krinolin ősanja.

Ez a szörnyű ruhadarab legrégibb formájában tökéletes dézsa vagy hordó alaj^ű volt Abroncsokból készült és drága szövetekkel borították be. A dáma beállt a szövethordóba, ezt hozzáerősítették a derekához, és beborították a ruhaderék szétterülő alsó lebenyével. A derék irgalmatlan szorosra volt összefűzve; úgynevezett darázsderék módjára meredt ki a hordóból. Az építmény folytatása volt a nyak körüli kikeményített, felálló hatalmas gallér, és betetőzte a magasra tornyozott frizura. Az ekként megabroncszott, acélpántokba fűzött és kikeményített divathölgy olyan lehetett mint egy mozgó páncéltorony; a nőből nem "látszott semmi, csak a feje. A szövethordó születésének körülményeit nem lehet felderíteni. Legismertebb változata szerint azt a célt szolgálta volna, hogy pmlástolja az élni vágyó hölgyek kezdődő anyaságát, és lehetővé tegye, hogy az utolsó percig feltűnés nélkül vehessék ki részüket a nagyvilági élet örörhei-ből. Egy másik változat szerint egy ferde csípejű infánsnő tiszteletére találták volna ki, egy harmadik elmélet pedig úgy vélekedik, hogy tulajdonképpeni hivatása a női erény védelmezése volt, vagyis afféle erényöv, niódosított és szalonképesebb alakban. Ennek 'a véleménynek legfőbb tá-naasza maga a név, amely az ófrancia vertugade szóból

52

ered, ez viszont nem egyéb, mint a vertu en garde (erény a résen) vagy a vertu gardien (erényőr) összevonása. Igen ám, de az abroncsszoknya spanyol neve verdugado, ami nem résen levő erényt jelent, lianem zöld favesszőket, amelyekből az abroncs készült, mielőtt a halcsontot alkáli mázták volna. A névből különben sem lehet biztosan következtetni, hiszen az angoloknál már egészen eltorzított alakban lépett fel a szoknya neve: így hívták farthing-ale. Ez a kényelmetlen, bonyolult, drága, esetlen és nevetséges szoknya egészen a XVII. század elejéig tartotta bebörtönözve az asszonyi testet, makacsul ellentmondva a divat legfőbb alaptörvényének, amely szerint szeszélyes és folyton változik. A hajdani divathölgy konokul ragaszkodott hozzá, és vállalta a vele járó. tortúrát. El kell képzelni őt a meleg .nyái: kánikulás,

napjaiban, amikor hősiesen cipeli magán saját külön.kinzókamráját. S ha még csak a divathölgy ragaszkodott volna hozzá! De megkívánta az abroncsszoknyát a polgárasszony is, elterjedt minden társar-dahni osztályban, 5 rányomta bélyegét az egész századra. Éz a nagy népszerűség okozta azután a vesztét. Az előkelő dáma végre ráeszmélt, hogy ilyen módon nincs meg a kellő elválasztó szakadék közte és a polgárnő között, s a vertu-gadint feláldozta a divathiúság oltárán. Az abroncsszoknyá némi haláltusa után kimúlt. Azaz dehogy múlt ki, csupán száz évig tartó tetszhalálba dermedt!

A panier

A XVII. század elején kilépett koporsójából, s rohammal foglalta el ismét a régi trónt. Más uralkodói nevet választott, immár nem vertugadin volt a neve, hanem panier. Maga a név éppenséggel nem előkelő, mert kosarat jelent, mégpedig azt a vesszőből font kast, amelyben a francia

53

paraszt tyúkjaikat szokta a vásárra vinni. Tökéletesen ilyen volt az újraéledt divatú szoknya formája, öt vagy több elliptikus formájú abroncsot használtak fel hozzá; a legelső volt a legbővebb kerületű, a legfelső a legszűkebb. Az abroncsok halcsontból vagy nádból készültek, szalagok és pántok tartották őket össze, s a kalickaszerű alkotmányra ráf eszítették a szövetet.

A divat ezt a remekművet továbbfejlesztette, és a harangforma lassanként átalakult, mégpedig elől-hátul laposabbra, oldalt szélesebbre, mintha az egész panier-t összelapították volna. Elnnek folytán szélteben egyre ijesztőbb méretekre tett szert, s a század közepe táján a nagy udvari ünnepeken hordott gálapanier alsó abroncsainak kerülete **hétHíyolc** rőföt tett! Ekkora kényelme tlenségi csücsöt még a vertugadin sem bírt elérni. Azaz - a panier egy tekintetben kényelmesebb volt amannál Ezt a kiszélesített szoknyát ugyanis **a** derék körül jóval az övmagasság fölé emelték, olyan magasra, hogy a dáma a két könyökével rátánaaszkozhatott a tulajdon szoknyájára. Egyebekben csak baj volt vele. Az ajtón a rengeteg széles ketrec nem fért ki, úgyhogy **a** dáma csak oldalvást tipeghetett rajta keresztül. Ha gyalog ment elfoglalta a fél utcát s a gavallér nem haladhatott az oldalán, hanem egy lépéssel előtte vagy mögötte volt kénytelen lépegetni. Legbonyolultabb volt a leülés. Némi ügyesség és gyakorlat kellett ahhoz, hogy az asszonyság kecsesen helyet foglalhasson s még több, hogy a leülési művelet zajtalanul történjék, mert a kecses jószág keserves nyikor-gást csapott, amikor a hölgy súlya az abroncsaira nehezedett.

A panier uralma megmagyarázhatatlannak bizonyult Átterjedt Európa egyéb országaiba, s egyforma lelkesedéssel hordta hercegné, grófné, polgárasasszony, de még papné is. Ismeretesek egy per ü-atai. A pert egy kis német falu lelkészének felesége indította az egyházközség ellen avégett,

54

hogy bocsássanak rendelkezésére a templomban két ülőhelyet, mert egy nem elég neki és a szolcnyájának.

Nem használt semmi. Hiába támadták a panier-t szószékről a papok, fürmedvényekben a pamfletírók - hiába csúfolták a nőket azzal, hogy olyanok, mintha vízholdó vödöröket hordanának oldalukra kötve a szoknyájuk alatt -, hiába próbálták rendeletekkel korlátozni a szörnyű anyagpazarlást: a panier egészen a forradalmat megelőző évekig szilárdan tartotta magát. Akkor persze kimondták a halálos ítéletet órá is, mint a feudális világ teremtményére.

Senki sem siratta meg a szörnyeteg halcsontdivatot, csupán egyetlen ország: Hollandia. Ott az abroncsszoknya virágzásának idején 6000 forint alaptőkével részvénytársaság alakult cethalak vadászatára és feldolgozására, s a panier magával rántotta a bukásba a társaságot is.

Az empire ruha

A forradalmat követő időben, különösen a francia császárság alatt a divat átcsapott a másik végletbe. A szoknya dagadásának korszakát a íohadásé váltotta fel. Addig-addig lohadt, amíg szinte elfogyott. Az empire ruha úgyszólván teljesen a testhez tapadt, légiesen könnyű szövetekből készült, s természetesen át is látszott, mint a levegő. Ami a könnyűséget illeti, tudtuik toalettékről, amelyeknek súlya - beleértve a cipőt és az ékszereket is - nem haladta meg a 16 latot, vagyis mai súlymértékben a negyed kilogrammot. Megmagyarázza ezt a majdnem súlytalanságot a felhasznált anyag körüli dicséretes takarékoság: a ruhának nem volt ujja, s a dekoltázs a lehetőségig, sőt még azon túl is kimélyült. Mikor egy londoni művész nő ezt a gazdaságos divatot be akarta mutatni a színpadon, a földszintről zsebkendőket dobáltak fel, és viharosan biztatták, hogy ne takarékoskodjék, itt a hozzá való pótanyag.

54

A krinolin

1854-ben az abroncsszoknya megint feltámadt, s éppoly diadalmenetben vonult be Párizsba, mint annak idején Napóleon, amikor otthagyta Elba szigetét. Uralkodói nevét ismét megváltoztatta: ezúttal úgy hívták: krinolin. (A latin crinis: szőr,

lőszőr szóból, mert az abroncsokat összefogó szövet lőszőrből készült.)

A krinolin szédítő diadalútjáról néhány számadat fog tájékoztató Icépet nyújtani. Egyetlen szászországi gyár az új divat tizenkét esztendő uralkodása alatt, vagyis 1854-től 1866-ig összesen 9 597 600 darab krinolint készített.

Darabjához 90 rófnyi acélabroncsra volt szükség, tehát az egész gyártott mennyiségnél 863 784 000 rőföt használtak fel.

A krinolin saját divat-világbirodalmát zsarnoki önkényvel kormányozta. Az asszonyok talán még több szenvedésadót fizettek, mint a vertugadin korszakában. Nehéz volt benne járni, nem csupán a szerkezet és a szövetmeny-nyiség súlya miatt, de azért is, mert a szerkezet nem követte engedelmesen a test mozdulatait, hanem önálló életet élt, és a saját mechanikájának törvényei szerint billent jobbra vagy balra, huppant előre vagy hátra, perdült félkörbe. Csak megfelelő tanulmány és gyakorlat után lehetett a járás és a kriifolin billegése között összhangot teremteni.

Hát még leülni vele - valóságos művészet kellett az engedetlen acélabroncsok rugózásának megfékezéséhez s ahhoz, hogy ülés közben a könnyű túll és csipke tönkre ne gyűrődjék. ^

Az élet sok gyengéd örömről kellett a krinolin asz-szonynak lemondania. Bajos volt kirándulni, erdőszélen vagy virágos réten heverészni, a tulajdon gyerekével játszani: mind a tiltott gyönyörűségek sorába tartozott

55

A gyereket tnég kézen fogva sem sétáltathatta, ami pedig a férjet vagy gavallért illeti, bele kellett nyugodniuk, hogy a karonfogva járás kedves szokása lehetetlenné vált.

Amellett a szatirának olyan gyilkos sortüze zúdult a krinolinra, aminőről a vertugadin idejében nem is álmodhattak. Akkor csupán jámbor prédikátorok mennydörögtek a bolond divat ellen a szószékről, s egy-két nyomtatott f ör-medvény keringett csekély számú közönség között - de most a tömegével megjelenő élclapok hétről hétre, napról napra ostromozták a krinolin asszonytársadalmat.

Tizenkét évig állta a krinolin az ostromot, akkor végra megadta magát, és elvonult a színtérről

Elhagyta a trónt, de maga helyett ráültette apró csemetéjét, a turnúrt.

Lőszőrrel kitömött kis vánkös volt ez, melyet az asszonyok hátul a szoknyájuk alá kötöttek. Egy hajdani nyelvészünk az intim toalettdarabra ezt az elnevezést használta: famövelő párna.

Hogy ez nem hangzik egész illedelmesen, arról csakis a párna tehet; hivatását kifejezni pontosabban alig lehetséges. Ha az

asszonyok ezt a párnát valóban azzal a hátsó gondolattal hordták, hogy bizonyos testi adottságokat még jobban hangsúlyozzanak, s ezáltal a férfivilággal szemben egy hathatós csábesszökre tegyenek szert: úgy ez szerfölött együgyű számítás lehetett. A férfi nagyon jól tudta, nii a különbség ábránd és valóság között. Inkább arra kell gondolni, hogy a turnúr a ruhát feldagasztván, alkalmat nyújtott dúsabb kiképzésre, gazdagabb díszítésre, vagyis több szabómunkára, s valószínű, hogy a furcsa vánkost voltaképpen a szabók sózták a hölgyvilág nyakába, már amexmyiben vele kapcsolatban nyakról lehetne beszélni.

Az uszály

Az uszályt, ezt az impozáns ruhatoldatot nem nőkön látjuk először megjelenni, hanem férfiakon. Lehet, hogy az ötletet a hím páva adta, amint hosszú uszályát hol kiteríti, hol összecsupkja. A lovagok még nem hordtak külön nadrágot és kabátot, hanem az egybeszabott alsóruhára hosszú palást

borult. Temetéseken, nagy ünnepélyeken előkelő személyiségek azzal igyekeztek fellépésüket minél méltóságosabbá tenni, hogy a palástot hátul megnövesztették. A mögöttük leomló és maguk után vonszolt ruhatöbblet nem csupán alakjukat nagyította meg, de járásukat is lassúvá s a célnak megfelelően ünnepélyessé szabályozta; a drága szövettel való p>azarlás pedig viselőjének előkelősége mellett tett kiáltó biznyságot. A fejedelmi udvarokban csupán rangbéli uraságok közlekedtek. Ez a rangbéliség alapozta meg az uszály fényes karrierjét. Az etikett ugyanis nem engedte meg, hogy a gróf éppolyan hosszú uszályal sepherhesse a földet, mint a herceg, ez meg éppenséggel akkorával, mint maga az uralkodó fejedelem. Az uszály hosszát tehát rang szerint kellett adagolni. S ha csak egy-két rőfnyi különbséget állapított is meg a szertartásmester az egyes fokozatok között, annyi megkülönböztetést igénylő főnemes, katona, egyházi és világi méltóság akadt egy fejedelmi udvarban, hogy a felsőbb fokokon az uszály már mértéktelenül hosszúra növekedett.

Ez az etikettszabály a nőkre is vonatkozott, mert igen természetes, hogy az asszonyok felismervén az uszályban rejlő anyagpazarlási és páváskodási lehetőséget, siettek azt a férfiaktól átvenni.

Egy francia udvari rendelkezés így szabályozta az uszály hosszát:

A királynét megilleti 11 rőf, a királylányokat 9, a királyi 58

unokákat 7, a vérbeli Kercegnőket 5, egyéb hercegnőket 3 rőf.

Saint-Simon, akinek ezeket az adatokat köszönhetjük, nem írja meg, hogy a grófnéknak, márkinéknak és egyéb alfőnemesi hölgyeknek mekkorácska sleppel kellett beér-niök. Elég lehetett nekik két rőf is.

A sokrőfös, nehéz brokátból készült uszály persze már nem csupán szabályozta a lépéseket, hanem a járást is lehetetlenné tette. Ezen segíteni kellett. Az udvari szabályzat egy új, kitüntető megbízatást létesített: az uszályhordozóét. Igen nagy megtiszteltetés volt ez, törték is utána magukat az udvari népek. Ez a megalázkodó törtetés magyarázza meg a szónak azt az értelmét, amely a szólásmondásban használatos. Néha két uszályhordozót is szerepeltettek, sőt különös alkalmakkor három is nyomakodott a fejedelmi hölgy sarkában: kettő kétoldalt tartotta az uszályt, a harmadik a legvégét emelintette. Ilyen arisztokratikus divat további pályafutása előrelátható volt. Ha nem is a királynékat megillető fantasztikus hosszúságban, de szerényebb méretekben minden asszonyi szoknya

meguszályosodott. Nem csupán ünnepélyeken és termekben hordták, de hétköznap is, künn az utcán.

Ki hinné, hogy a férfiak ezen a szemétsöprésen hatszáz évig szörnyülködtek, anélkül hogy a nők törődtek volna a véleményükkel. A *RoTnan de la Rose*, a XIII. század híres verses regénye huszonnégyezer sorából néhányat az uszálynak is szentel. Prózában ez a kis megrovás így hangzik:

„A nők rófnyi hosszúságban húzzák maguk után uszályukat, és hallatlanul vétkeznek vele, mert nehéz >pénzt adnak ki érte, s ezt elvonják a szegényektől és bennük Krisztustól; fölseprik az utcán a port, bolhákat szednek össze, mindezt behordják a templomba, s a szent helyeket bemocskolják és megszenteltelenítik a piszokkal és por

59

raJ, amely olyan sűrűn száll a levegőben, mint a tömjénfüst!"

A megrovás nem sokat használt. Eltelt néhány száz esztendő, s az uszályutalat a férfiaknál még mindig időszerű volt.

Guyon doktor 1610-ben ekként fakadt ki az egészségrontó divat ellen:.

„A női ruha jelenleg redős és bő, különösen az ujjá olyan bő, hogy akár egy ■ kecskebak belebúj hátik - az uszály pedig rendszerint hat lépés hosszú, A maguk után vonszolt uszály alatt por, sár, kutyaszemét és egyéb mocsok gyülik össze, s ezt behordják a paloták termeibe.- Bálban csak úgy tudnak táncolni, ha egy nagy csattal feltűzik a haszontalan ruhadarabot a hátuljukra. Mire hazamennek és levetkőznek, a lábuk egészen fel van puffadva, úgy megerőltették magukat egész nap a cepekedéssel."

Kár volt a fáradságért. Mihelyt az asszonyok kitapasztalták, hogy az uszály megnagyítja az alakjukat, és ünnepélyessé varázsolja a megjelenésüket, konok kitartással ragaszkodtak hozzá, és hordták, húzták, vonszolták, cipelték; lett legyen a szoknya alapdivatja akár abroncsszoknya, akár testhez tapadó empire ingruha.

A régi asszony nem látta meg az uszály természetellenes komikumát, sőt a megjelenés terebélyesítése és fenségessé tétele céljából nem csupán hátul toldotta meg a ruháját, *űe* kétoldalt is ünnepélyesebbé lomposította azokkal a bő ruhaujjakkal, melyeket Guyon doktor említ, s melyek néha a földig lógigk, úgyhogy nem egy, de két kecskebak is beléjük bújhatott volna. Houppelande volt ennek a ruhának a francia neve. Hozzánk is eljutott; régi zamatos magyarsággal az ilyen lefityegő, bő ujjú mentét kutyafüles mentének hívták. Általános divattá vált: férfiak éppúgy hordták, mint a nők.

Apor Péter így írja le a XVII. század elején dívó erdélyi férfiviseletet:

^8

„Az uraknak az pompára való mentéjek. hosszú voff annak nagy hosszú galléra majd a háta közepit érte. Az két ujja úgy fityegett a földig; az mentéje ujja kutyafüles volt, béelve pedig attól fogva, az hol az kezit a hasadékon kidugta, sehol sem volt, hanem osztán az végin egy kutyafül felé az kutyafüllel együtt egy kevés bélés volt.”.

A nadrág történetéből

Ez a kutyafül, valamint a férföltözéknél is használt uszály arról tesz bizonyosságot, hogy az anyagpazarlást nem szabad csupán az asszony számlájára írni. Voltak korszakok, amikor a férfi még az asszonynál is jobban kitett magáért, ahogy ezt a plundranadrág esel[^] bizonyítja.

Az európai divat a XII. század táján kezd komolyan fc[^]-lalkozni a nadrággal. Ebben az időben két külön darabból állt; mindkettőt külön-külön húzták fel, mint combtővig érő, hosszú testhezálló harisnyát. Az ágyék körül egy rövid alsónadrág rejtőzködött, ennek végét begyűrték a két nadrágszárba. (Az angolban még ma is többes számban hangzik a nadrág neve: breeches, a latin braccæ szóból.)

Ez a veszedelmes divat mindaddig nem okozott különösebb bajt, amíg a nadrág fölé a lovagkor szép, hosszú köntöse borult. De a XIV., században a férfidivat megunta a hosszú köntösöket, amelyek alig különböztek az asszonyok ruhájától, s rövid, derékig érő, szűk ujjast parancsolt a férfiakra. Az lij divat nem számolt a nadrággal, amely egyszerre meglehetősen merészséggel tárult a világ elé. Viszont éppen ez a merészsége tette olyan kedvelté, mondjuk a férfiak szemében, hogy képes volt több mint egy századig ellenállni minden változtatási kísérletnek. Mindössze az történt, hogy felismerték a két külön nadrágrész divatjának gyámoltalanságát, és a két részt egyesítették, ezzel megalkotva a mai nadrág alapformáját.

60

A szűk nadrágtól a plundranadráig

Az ötlettelen gyámoltalanságnak egyik legragyogóbb példája volt a nadrág. A divat annyira elszűkítette, hogy minden lendületesebb testmozgást megakadályozott, leülésnél pedig éppenséggel szétrepedéssel fenyegetett.

A legegyszerűbb megoldás lett volna áttérni a mai bő nadrágra, de a divat erre a józan lépésre csupán háromszáz év múlva tudta magát rászánni.

Ekkor végre megmozdult a szabómesterek fantáziája. Azt eszelték ki, hogy a nadrágot több helyen felhasították, és így

bővítették meg. A hasítékokat elütő színű posztóvagy selyemszeletekkel töltötték ki.

Ezzel megszületett a XIV. század jellemző férfidivatja, amely különösen Németországot kerítette hatalmába, A hasítékok elterjedtek az egész nadrágon, széltében-hosz-szában; majd továbbkúsztak és elárasztották a ruha többi részét is. A szabó mindenütt dudorokat ráncolt egymás tetejébe, és színes hasítékokat dolgozott beléjük, ezek lángnyelvekként tarkázták a dudorokat, vagy pedig úgy bugy-gyantak ki belőlük, mint a dinnye gerezdjei.

Ez a gerezrendszer módfelett megtetszett a katonáknak. Tudni kell, hogy akkor még egyenruha nem volt; a zsoldos katona maga ruházta magát. Egyre több gerezddel, hasi-tékkal ékesítették a nadrágjukat, amihez természetesen egyre több posztó kellett; a vetélkedés során a nadrág egyre bővült és dagadt; végre 1550 táján megszületett a nadrágok nadrágja, a minden képzeletet felülmúló, irtóztató bő Plunderhose, magyarul plundranadrág.

A zsoldos katonák tipikus viselete volt ez, ők éppúgy tetszelegtek a " hallatlan anyagpazarlással bokáig leomló bugyogóban, mint az asszonyok temérdek róf hosszúságú uszályos ruháikban.

Szabó legyen, aki el tudja képzelni ezt a nadrágszörnyeteget, ha elébe tárjuk a korabeli adatokat. Ezek szerint ele-

61

In te huszonöt róf anyagot használtak hozzá, majd az elfajult izlés felszaporította a rófök számát nyolcvanra, kilencvenre, sőt százharmincra. Wolfgang Musculus, a nagy hírű augsburgi teológus elkeseredett rohamot intézett a szószekről a plundranadrág ellen. Prédikációjában elmond egy adatot, ez minden fejtegetésnél jobban jellemzi a zsoldos katona hiúságát és nagyozolását. Ez a katona kilencvenkilenc róf szövethől rendelt magának nadrágot. Mikor megkérdezték, hogy miért nem rendelt kereken száz róföt, azt felelte: „száz" rövid szó, és a beszédben nincs semmi súlya. Ellenben „kilencvenkilenc" inkább iUik katonához, mert a hangzása ünnepélyes, és szép szélesen lehet kimondani,

A plundranadrág a ragály erejével és szívósságával terjedt el Németországban. A szószeék küzdelme eUene teljesen hiábavaló volt, a katonák rá sem hederítettek, és tovább páváskodtak a fantasztikus nadrágcsodákban. Még a fejedelmek sem bírtak velük. Musculus idejében - 1557 körül - a brandenburgi választófejedelem eltiltotta a plund-ranadrágot. A tilalom ellenére három zsoldos csak azért is a rettentő bugyogóban vonult végig a városon, és egy hegedűssel muzsikáltatta magát.

A fejedelem lefogatta a vitéz urakat, a piacon felállított ketrecbe záratta őket, s hogy el ne unják magukat, a hegedűsnek egész nap húznia kellett a ketrec előtt. Egy másik uralkodó erőszak helyett fortélyal próbálta letanácsolni a bolond bugyogót katonáiról. Elrendelte, hogy minden városban a hóhér kötelező egyenruhája a plundranadrág legyen. Ez a számítás sem vált be; a katonák legfeljebb még több szövetet dolgoztattak be a nadrágjukba, és tovább kevélykedtek benne.

Ekkor közbelépett a divat, s amit a fejedelmek hatalmi szóval nem tudtak elérni, azt ő simán keresztülvitte. Szép lassan lesorvasztotta a rófkák számát, a nadrág apadt és szűkült, végre éppoly szűkre soványodott, mint aminő a lep-pentyű iflejében, volt.

62

A buffancsnadrág

Nemsokára azonban új sorsfordulat jelentkezett a nadrág viszontagságos életében. A XVI. század második felében a merev spanyol divat metelyezte meg Európát. Láttuk ennek a divatnak legborzalmasabb alkotását, a vertugadint. A hatalmas abroncsszoknya mellett a szűk nadrágnak le kellett mondania az érvényesülés lehetőségeiről. Fogta hát magát, megint dagadni kezdett, hogy méltó lehessen női ellenfeléhez. Ezúttal nem úgy dagadt, mint plundra korában, hanem egyesítette a kellemetlent a haszontalannal. Combközépig megmaradt szűknek és szorosnak, azon felül pedig egyszerre kipukkadt, mintha felfújták volna. A németek úgy is hívták: Pumphose. Magyarul talán buffancs-nadrág lenne a megfelelő neve. Úgy néztek ki benne az uraságok, mintha mindegyik lábukra térden felül kitömött zsákokat húztak volna. A zsákok hol gömbölyűek voltak, mint óriási labdák, hol hosszúdad formában duzzadtak ki, hol krinolin alakjában terültek széjjel. A dagadást nem abroncsok segítségével érték el, hanem egyszerűen lószőrrel vagy gyapjával tömték ki a buffancsot, amely tulajdonképpen egy második nadrág volt, az első számú szűk, harisnyaszerű nadrág tetejére húzva.

Aki a drága gyapjút meg akarta takarítani, mindenféle rongyot és tollat használt bélésnek. Angliában törvényt kellett hozni ellene, mert különösen a csempészek vetették rá magukat, akik aligha találhattak volna céljaiknak megfelelőbb ruhadarabot. Csempészgyanús embert állítottak a bíró elé, óriási dagadó buffancsnadrágban. A vádlott védőbeszéd helyett levetette a nadrágját. Ebben a következő tárgyak találtak: két ócska lepedő, két ugyanolyan abrosz, tíz darab asztalkendő, négy kötény, egy kefe, egy fésű, egy teljében ép pohár és egy

hálósapka. Ennyi szemétre való használati tárgy keUett hozzá, hogy a nadrág divatos méretűvé puffadjon.

63

A felemás ruha

Mint láttids, a nadrág eleinte két külön, harisnyyszerű szárból állott. Semmi sem volt tehát útjában, hogy mindegyik szár más színű legyen. Ez volt a felemás ruhák divatja.

Sőt a bolond divat még merészebb újításra is vetemedett: a nadrágszárakat immár nem csupán más-más színű szövetből, de más-más szabás szerint készítették. Látunk régi képeken szűk bal szárakat tarkára csíkozva, holott a jobb láb egyszínű buffancsnadrágban rejtőzik. Átterjedt a divat a ruha ^yéb részeire is, tökéletes farsangi bohócjelmezt tukmálva az előkelő és méltóságteljes uraságokra.

A korabeli ember nem vette észre ebben a divatban a komikvunot, sőt úgy vélte, hogy fölötte alkalmas a választékos ízlés kifejezésére. Például igen tetszetősnek gondolták akkoriban a szimmetrikus ruhatarkázást Az ilyen gondos összeállítású öltözéken a felsőtest jobb oldala színben megfelelt az alsótest bal oldalának. Ha az ujjas bal oldala vörös, jobb oldala pedig sárga színben pompázott: a jóízlés követelményeképpen a nadrág bal **Szárán** virult a sárga és jobb szárán a vörös. Teljesen kifinomodott és kényes ízlésű uraságok ez esetben cipőjük színét az ujjaséhoz igazítottáic, fővegükön pedig a nadrág színelosztását jelenítették meg. Még a XVI században is találkozunk itt-ott a felemás divattal; a későbbi korban már csak heroldok, lakájok, és bohócok ruháján virított.

Rokokó színorgiák

A finomabb színhatások a XVIII. század távlatából mosolyognak felénk. Enyhe, kedvességű rózsaszín, barátságos zöld, ábrándos halványkék, sárga s egyéb leheletfinom színek kacéerkodnak a rokokó divatképeken. A francia gyárok

S3

tömegével ontották a párizsi divatpiacra az új meg új színárnyalattal csábító kelméket. A szokásos elnevezések sora hamar kimerült; a színújdonságok számára megfelelő új neveket kellett kigondolni.

Ezeri a ponton a divat éppakkora ízléstelenségbe esett, aminő csodálatra méltó ízléssel keverte ki a forgalomba dobott új színeket. Közbe kell vetnem, hogy a rokokó színek szemlénél immár nem csupán a férfiruhára gondolok, hanem a női toaletteket is ideszámítom, mert általában a nemes kelméket férfi-nő egyaránt szabatta fel ruhának. Az új elnevezéseknél a divatszalonok iparkodtak egymásra licitálni; lehetőleg olyan

zászló alatt keUett az új árut a divat vizeire bocsátani, amely már maga is rikit, s odavonja a figyelmet.

1781-ben leégett a párizsi opera. Az omladékokban húszt holttestet találtak. A kegyetlen katsztrófa a párizsi szabókat arra ösztökélte, hogy ezekkel az új divatszínekkel lépják meg a vevőkörüket: Opera brulé (operatégés); feu d'Opéra (operatűz); fumée d'Opera (operafüst); tison (üszökszín).

A következő évek újdonságait már olyan bolond címekkel találták fel, hogy ki sem lehet találni, hol szedték föl a cifrálnak akaró, de voltaképpen bárgyú neveket.

Valamely apró társaságbeli esemény, esetleg egy szalonhős vagy szalondáma szellemesnek kikürtölt megjegyzése hozhatta világra az új megjelölést, de lehetett nemzőapja maga a szabó is, ihletett pillanatában. Íme egy megdöbbenő sorozat belőlük: a herceg úr szilvája, csizfarok, cserebogárköröm, kacsanyak, varangyos béka, gyöngye kén, gyomorhajos ember, kéményseprő, londoni kéménykorom, -megvakart archőr, himlőhely, Júdás-sárga, csizmahajtókasárga, marhavérörös, nimfacomb, csatornáié, párizsi sár, ökörszőr, beteg spanyol, hazajáró lélek, haldokló majom, vigasztaló özvegy.

Szédül, aki olvassa az agyalágyult találékonyságnak két
64

ségbejítő dokumentumait. Es még csak azt sem lehet mondani, hogy ez a névragály valamely új betegség, újfajta kiütés a divat sok ezer éves, talán már elernyedtestén. Dehogya. A divat örök életű, a névragálynak pedig kétezer éves múltja van! Már Plautus panaszkodik egyik vígjátékában, hogy az asszonyok nem csupán évenként változtatják a ruhájuk divatját de a divatszínre hallatlanul furcsa, új elnevezéseket is gondolnak ki.

Bölcs asszony volt Madame Bertin, Marié Antoinette udvari szabónője, aki így jellemezte a divatban minduntalan felbukkanó, régi divatelemeket felfrissítő újdonságokat: „Új az, amit az emberek már elfelejtettek.”

A darázsderék

Megfoghatatlan, hogyan volt képes a divat a nőkre ráerőszakolni egy olyan otromba és egészségrontó alkotmányt mint a fűző.

Feltalálójának nevét nem ismerjük. Egy több száz éves anekdota szerint a XIII. században eszelte volna ki egy mészárosmester; ez feleségét nem bírván leszoktatni a folytonos fecsegésről, olyan szerkezetet alkotott, amely a mellkast állandóan présben tartja, és megnehezíti a lélegzetvételt. A példát a többi férj is követte, az eredmény azonban váratlanul másképp ütött ki. Az asszonyok felfedezték, hogy a páncél igen előnyösen szolgálja a termet karcsúsítását és a keblek felértékelését ennél fogva a büntetésül

rájuk illesztett kinyílóeszközt önként hordták tovább mint bájoszaporító toalettcikket. Csevegni éppen úgy csevegtek ezután is, mint azelőtt.

Két párizsi múzeum, a Clxmy és a Carnavalet egy-egy példányt őriz ezekből. A látogató elszörnyedten áll meg előttük. Formájuk teljesen olyan, mint XIX. századbéli dédimokájuké, de vászon és halcsont, helyett acéUemezek

65

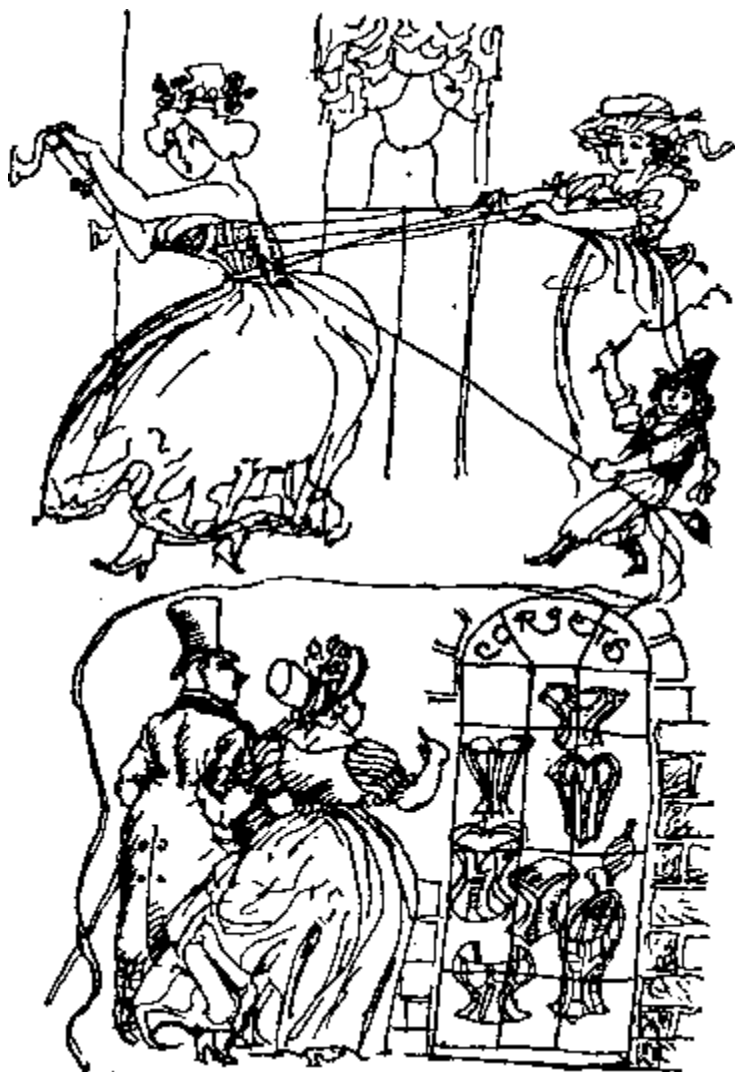
bőri és acélpántokból varrnak egyberőva, megabroncsozva, összeszegecselve. Tökéletes testszorító prések; a kinyílókamrák hüvelyszorítóinak és spanyolcsizmáinak előkelő atyafiai. A rémes acélpáncélt az asszonyi társadalom egyöntetű lelkesedéssel fogadta. Egykettőre elterjedt egész Európában. Olasz nevük volt biisto, francia corps piqué, Németországban pedig Blankscheid néven tettek szert népszerűsége. Az utóbbi hangzatos elnevezés némely, mint a francia planchette (pánt) elkorcsosítása. Később a pántokat falemezből, elefántcsontból, halhéből készítették, s az acélváz helyébe vászon- vagy selyemburok lépett.

Ha a divat változott, a fűző legott alkalmazkodott az újmódi derék formájához: hol ék alakúvá keskeny ült, hol alacsonyra húzódtott össze, hol ismét megnövekedett kétakkorára. Csupán egyben volt következetes évszázadokon át: mindig úgy kellett megalkotni, hogy képes legyen az asszonyi derekat fulladásig összeszorítani, a mellkast elnyomorítani és a belső szerveket végzetes zsugorodásra ösztökélni. Ehhez a művelethez segítségre volt szüksége, mert a fűző elől zárt volt, s csupán hátul, a zsinórzatnál volt nyitva. A zsinórok befűzését és erőteljes összehúzását az öltözködő hölgy egyedül hem birta - megcselekedni. Ez' vagy a komorna, vagy - mondjuk - ajérj feladata volt. Egész a múlt század közepéig túrték a nők ezt a kényelmetlenségét. Gavami egy pompás rajza az esti kifűzéssel bajlódó férjet ábrázolja, s a kép alatt ez a kaján szöveg olvasható:

„Ejnye, ejnye, mikor ma reggel a zsinórt befűztem, egyszerű csokrot kötöttem rajta, most meg ehol, dupla csokorrávan a vége kötve...”

A múlt század negyvenes éveiben végre felbukkant a megváltást jelentő találmány: elől a fűzőt megnyitották, és kapcsot alkalmaztak rajta, úgyhogy segítség nélkül is fel lehetett öltetni. Persze csak akkor, ha az illető hölgy nem

65

ragaszkodott az abszolút darázsderékhoz, mert ebben az esetben továbbra is szükség volt a zsinórösszehúzáshoz izmos szobalányi vagy férfiúi marokra.

Az orvosok előtt nem volt titok, hogy a fűző nyomorékká teszi viselőjét, sőt az utódokat is korcsokká lapíthatja. Hadat üzentek neki, küzdöttek ellene írásban és szóval - minden eredmény nélkül. Nem használt a fejedelmi parancs sem. II. József császár

rendelettel tiltotta be a fűzöt valamennyi, állami fennhatóság alá tartozó intézményben. De az asszonyok magánéletébe még abszolút uralkodó létére sem mert belenyúlni, tehát az ismert fortélyhoz folyamodott, amellyel már a plundranadrág elleni küzdelemben találkoztunk: a divatos viseletre rá akarta ütni a szégyenbélyeget. Elrendelte, hogy a fegyházra ítélt nőket büntetésük egész tartama alatt fűzőben kell járattatni. Naiv férfiésszel azt bitté, hogy a nők így majd elröstellik magukat, és sza-kítcmak a rabdivattal. Eredmény: a rabasszonyok boldogan hordták a fűzöt, a nagyvilág asszonyai pedig nem vettek tudomást a fegyházak belső életéről.

A francia forradalom alatt majd a rákövetkező két évtizedben szünetelt a fűző uralma. Az empire viselet idején kellő szolgálatot tett a mell alá simuló széles öv. De aztán újból hatalmába kerítette a nővilágot, s ez önkínzó gyönyörűséggel engedte magát sanyargattatni. 1869-ben magában Párizsban 3722 fűzőkészítő dolgozott. Egy fűző elkészítéséhez két nap kellett, tehát a statisztika szerint abban az évben Párizs 677 404 darab fűzöt szállított a kedvenc kínzóeszközéhez ragaszkodó hölgyvilágnak.

Rengeteg fajtájú fűző árasztotta el a piacot 1859-től 1869-ig hetven olyan találmányt szabadalmaztattak Párizsban, amelyek a fűző tökéletesítését célozták. Társaságbeli hölgynek legalább tíz, esetleg még több különböző fűzőre volt szüksége mindennapi életében. íme a lista:

Reggeli fűző: kis batisztujjas, kevés halcsonttal. Napközi fűző: legalább három darab, és pedig egy fekete, egy hal-

67

ványkék, egy rózsaszín szaténból. Nyáron batiszt vagy nyersselyem. Estélyi fűző: a ruhának megfelelő színből, igen erősen összeszorítva. Éjjeli fűző: szarvasbőr, halcsont nélkül. Alkalmi fűzők: utazáshoz tág, szabályozható kapcsokkal. Lovagláshoz erős nyersvászon, az ágyék körül rugalmas gumirésszel. Tengeri fürdőhöz pánt nélkül. Áldott állapot nem várt esetére igen bő, kevés pánttal, könnyen engedő gumiszalagokkal.

Nem kell azt hinnünk, hogy efféle fűzőgyűjtemény csupán a párizsi nők ruhatárában volt található. A magyar asszonyok sem érték be egy-két darabbal. Bizonyosság rá egy hirdetés, amely a Honderú 1845. évi 5. számában jelent meg ezzel a szöveggel: ', Palonek J. készít mindennemű férfi (!) és női válldere-kakat. Ajánlja a mélyen tisztelt közönség figyelmébe az új divatú s különösen a táncban igen kényelmes, könnyű, testhez simuló s a természetet szépen kiemelő, célszerű női vállakat, melyek a szabad mozgást és hajlást legkevésbé sem akadályozzák.

Kaphatók továbbá nála esti és reggeli vállak, mások segedelme nélkül felölthetők, valamint készen találtak nála férfivállak is."

A csábító hirdetésből arról értesülünk, hogy bizony a férfiak sem riadtak vissza a természetkarcsúsító mesterkedésektől. Valahányszor szűk ujjast vagy kabátot diktált a divat, a férfiifűző is megjelent a szabók műhelyében.

A csipkekultusz

A XVIII. században az ing alkotóelemévé válik a férfi- és női piperének. Szebbnél szebb, drágábbnál drágább csipke-disszel ékesítik. A világhírű badeni fürdőben a század elején az volt a divat, hogy az úri társaság hölgyei mosatás után az ablakba akasztották ki száradni csipkés ingremekeiket, s az utcán korzózó közönségnek legfőbb szórakozása az volt, hogy az elébe táruló ingcsodákat bámulta és bírálta.

A csipkekultuszt Angliában hajtották a legnagyobb túlzásba. A londoni úrihölgy valóságos csipkefelhőben lebegett a szalonokon keresztül, s bizonyára nem gondolt arra, hogy hány szerencsétlen flamand csipkeverő-leány szeme világa veszett bele ebbe a felhőbe. Archenholtz londoni jegyzetei szerint 1786 táján csakis azt a kelengyét tartották társaságbeli hölgyhöz naéltónak, amelyben a csipkés ingek és egyéb alsók számlája legalább ötezer fontra rúgott! Ezt a luxust még Joséphine császárné pazarlása sem érte utol, bár egyik unpkahúgának huszonötezer frankot utalt ki fehérneműre, amikor férjhez ment. Ő maga tudvalevően háromszor váltott fehérneműt napjában. N^>oleon beérte kevesebbel, csupán naponként egyszer vett fel tiszta inget

A remekbe készült ingeket nem lehetett a hazai mosónők duiya kezére bízni: ezek meszet habartak a vízbe, és tönk-régették a drága fehérneműt. A francia divatvilág Londonban mosatott a londoni viszont Hollandiában, mert az volt, a korabeli meggyőződés, hogy a dúnákon átszivárgó víz tiszta és lágy, tehát kiválóan alkalmas a finom fehérnemű mosására.

A kalapőrület aranykorszaka

A XVIII. század végén köszöntött be a kalapőrület arany- ■ korszaka. AUred Franklin, a francia divat legalaposabb ismerője, áttanulmányozta a korabeli francia divatlapokat és száznyolcvanhat különféle kalapdivatot hüvelyezett ki belőlük, hozzátevé, hogy a lista korántsem teljes.

Közös jellemvonásuk volt hogy miután a különben is magas frizurára illeszkedtek, magasságuk minden eddig ismert méretet felülmúlt. Az ekként felkalapozott nők zárt tetejű kocsiban csak úgy fértek el, ha térdepeltek benne,

vagy pedig kidugták a fejüket az ablakon; sőt ^^adt olyan toronymagas fejdíszrel büszkélkedő dáma, aki térdelt is, és a fejét is ^idugta. Bálban valósággal bukdácsolniok kellett tánc közben, hogy fejüket bele ne üssék a csillárba.

1778-ban a *Belle Poule* nevű fregatt dicsőséges szereplése alkalmából miniatűr hadihajó jelent meg a francia divathölgyek fején. Űgy hívták a kalapot: á la BeUe Poule. Volt három árboca vitorlával, apró ágyúí, horgonya, kötélhágcsói, lobogói. Nem is volt nagyon miniatűr, mert a korabeli divatképek szerint legalább öt-hatszor akkora lehetett, mint az illető hölgy feje 1783-ban korszakalkotó esemény történt: levegőbe emelkedett az, első léghajó, a Montgolfier testvérek merész alkotása. Pár nap aiúlva már ott dagadozott az asszonyokon a léghajó mása, az á la Montgolfier kalap. .

Mikor Marié Antoinette gyermekes szeszélye a yer-sailles-i parkban pásztori játékokra adta magát, a kalapos-nék nyomban megalkották az á la bergére, á la jardinière, á la laitíere kalapokat. Parkok és ligetek voltak rajtuk^ pásztorok és pásztorleányok, apró birkanyájak, teheneca-kék, tejeslányok, vadak és vadászok, sőt forgó szárnyú, kicsiny szélmalmok is. A kalaposok segítségül hívták a mitológiát is. Egy virágokkal megrakott kosár a fejen kalappá lépett elő á la Flóra néven; ha gyiwpcölsök, voltak benne,, á la Pomone néven jelentkezett; ha búzakalászkok integettek ki belőle, akkor á la Céres névre keresztelték.

Mindezeknek az alkotmányoknak tulajdonképpen csak a neve volt kalap; valójában önálló díszművek voltak, amelyeket felillesztettek a divathölgyek magasra tornyozott frizurájára, mintegy a nagyszerű alkotás betetőzéséül. Egy nap azután a kalaposok igazi kalappal lepték meg a nővi-lágot, ennek nem volt alapzata, s rá lehetett húzni a hajra. Űgy hívták: á.ia Caisse d'escompte, „leszámítolóbank-ka-lap". Hát ez micsoda bolondság? A kalaposok finom mo

69

soUyal oldották meg a rejtélyt: épp most bukott meg a párizsi Leszámítolóbank, mert elköltötték az alaptókéjét, vagyis kisült róla, hogy nincs alapja ... A szellemes butaság biztosította az alap-kalap karrierjét.

A frizura öskora és hőskora

Ovidius azt írja, hogy könnyebb megszámolni a legnagyobb tölgyfán a makkot, mint összeállítani a római asz-szonyok különféle haj diszeinek a jegyzékét. A római nők eleinte beérték a görögöktől átvett egyszerű hajviselettel; később egyre jobban szalagozták, virágozták, diadémozták a hajukat. Mintha minden új provinciát csak azért hódítottak volna meg a hadvezérek,

hogy új ötletekkel gazdagítsák a római fodrászokat. Ázsiai győztes hadjáratok után gyöngyfonadék lett a divat; Afrika a pálmafa utánzásának ötletét adta, és tarka tollak varázsolták rikitóvá a hajművészek bonyolult alkotásait. Egyiptomból átvették Isis istennő hajdíszét és a lótoszvirágot.

A rómaiaknál minden fűnek-fának volt istene, csak a divatnak nem. Ha lett volna, valamennyi pogány istent túlélte volna, és még az új világrend asszonyai is hajfürtjeikkel áldoztak volna neki. fiem ugyan levágott és az oltárra helyezett fürtökkel, mint pogány elődeik szoktak áldozni, hanem ellenkezőleg: megnövesztett, kipótolt, felcifrázott, magasra dagasztott és ragasztott haj tornyokkal és haj-dzsungelekkel.

A megkerült haj díszek virágkorát a nagy francia forradalom előtti évtizedekre lehet tenni.

A hőskor harcosai természetesen a fodrászok voltak, az előkelő világ agyondédelgetett kedvencei. A hősök hőse a nagy Léonard volt. Marié Antoinette udvari fodrásza, ez önmagának az akadémikus nevet adományozta (Académi-cien de coiffures et de modes). A többi felkapott fodrász is

70

igényt tartott az akadémikus névre, sőt egyikük, Legros, könyvet írt a fésülés művészetéről, és valóságos fodrász-akadémiát alapított, zárt taglétszámmal, a francia tudományos akadémia mintájára. Még ezzel sem érték be. Lefèvre nevű kartársuk szintén megeresztett egy fodrászati tanulmányt, magvas elméleti fejtegetésekkel, s oda lyukadt ki, hogy a fodrászság nem mesterség, hanem művészet, tehát a művészetek közé kell sorolni, s itt sem hátra, a többi mögé, hanem éppenséggel valamennyiük elé. (A derék magyar András Sámuel egyszerűbb nevet talált ki a művész urak számára; így magyarította meg a frizőrt: üstöktépő.)

A sündisznóhajdíz

Képzeltető tehát, hogy a párizsi fodrász iparkodott kiérdemelni a művész és akadémikus nevet, és egyre hatalmasabb méretű, agyontervezett hajarchitektúrákkal lepte meg az újdonságokra szomjazó hölgyvilágot. Kezdetben úgy bontották meg az alacsony frizurák síkját, hogy a haját olyan éles egyenesre fésülték fel, mint a sündisznó tuskéje. Erről a gömbölyded állatról nevezték el az újmódi frizurát: á la hérisson. Majd elkövetkeztek a tökéletesítési kísérletek; egyre több idegen dísz raktak bele a frizurába, ez kénytelen volt mind üagyobbra dagadni, hogy a temérdek piperét befogadhassa. Maga Léonard tizennégy róf gézt szokott bedolgozni különösen ihletett alkotásaiba. Általában az ihlet hatalmas feszítőerővel dolgozott a művész urakban; hogysisne, hiszen elképzeltetlen méretű

igényeket kellett kielégíteniök. Az udvar hölgyei a versengés során egyszerűen elvesztették az eszüket. Egyikük, Matignon grófné, írásbeli szerződést kötött a fodrászával, eszerint fizet neki évi huszonnégyezer livre-t, viszont a fodrász köteles részére naponként egy új frizurát kitervezni!

71

Drága gombok

Végzem a ruházatkodás legapróbb kellékeivel, a gombokkal. Amikor a férfiak még mellényt hordtak, a divatbolond XVIII. században ennek fő ékessége a gomb volt. Formáját és kivitelét a divat ennek is rettenés gyorsan, úgyszólván évenként változtatta. Majd tallér Jiagyságú gombokat hordtak, mindegyiken művészi és drága miniatűr festményekkel; majd muzeális értékű kámeákkal gombolkoztak; majd az imádottjuk nevének kezdőbetűit vésették sorjában a gombjaikra, úgyhogy az 1786. év ficsúrjainak a gyomráról le lehetett olvasni, hogy melyik dámába szerelmesek. 1787-ben megint változott a divat: ekkor virágokat, madarakat, pillangókat s mindenféle egyéb emblémákat illett a gombokra pingáltatni. 1788-ban valamennyit kiszorította az épületek divatja. A gombokra különféle középületek ábrázolatai kerültek, s a gavallér hasán, mint valamely iluszt-rált útikönyvben, látható volt a Louvre, a Notre-Dame, a Tuillériák palotája, a St. Denis-i diadalkapu stb. Aki meghallgatja a gombok beszédét, már csak ebből is megérti, miképpen jutott el Franciaország története a forradalomig, íme egy hivatalos kimutatás 1685-ből arról, hogy abban az egyetlen esztendőben minő és mennyi gombot szállítottak XIV. Lajos öfelségének.

Február 3. Huszonnégy gomb, mindegyik egy-egy darab gyémántból, ár: 138 030 frank. Május 7. Hat gyémántgomb, ér: 586 703 frank. Augusztus 1. Két gyémántgomb, ár: 67 866 frank. Augusztus 10. Három gyémántgomb, ár: 69 660 frank. December 20. Négy gyémántgomb, ár: 88 375 frank. Mondani sem kell, hogy ugyanilyen gyémántoldcal voltak ékesítve a királyi kesztyűk, mandzsetták, övek, harisnyakötők, cipőcsatok, kalapdíszek stb. Ez volt a divat történetének legdrágább aprólékja.

71

Theatrum Ceremóniáié

johann. Christian Lünig' néraet történetíró, hosszú esztendők gyűjtésének eredményeképpen kiadott egy kétkötetes munkát ezzel a szépen hangzó címmel: *Theatrum Ceremóniáié* (Szertartások könyve. Leipzig, 1719.) Az ívrét alakú, két hatalmas kötet körülbelül tíz kilót nyomna, ha mérlegre tennék. Ehnondja, leírja, feltárja, magyarázza^ részletesen felaprózza

bennük mindazt a szertartást, amely az európai fejedelmek udvarának életét a törvény szigorával szabályozza. Ráadásul az elszánt szerző egész tömegét hordja össze az udvari eseményeknek, a külsőségek pontos ismertetésével. Oldalszámra emlékezik meg róla, ha egy kis német fejedelem valahová bevonult, onnan megint kivonult, egy másik kis fejedelmet meglátogatott, s emez a vizitet viszonzotta. A hatalmas nyersanyag arra csábított egy másik író, hogy tudományos rendszerbe foglalja. Július Bernhard von Rohr ezt a címet adta könyvének: *Einleitung zur Ceremoniál-Wissenschaft der grossen Herren* (Bevezetés a nagyurak szertartástudományába. Berlin, 1729). Mintha a szerény címmel azt a reményét fejezte volna ki, hogy a kis -tudománycsecsemő meg fog még izmosodni, s elfoglalja a maga helyét az emberiség felnőtt tudományai között.

Lünig a szertartások szükségességét illetően,^ véleményét így foglalja össze: '

„Miután a nagyurak a mindenható képét viselik a földön, kell hogy lehetőleg hasonlítsan^ is hozzá. Isten a rend istene, amely rend minden teremtett dologban megmutatkozik. Az ő földi képét viselők ennél inkább óhajtanak hozzá hasonlítani, annál nagyobb rendet kell tartaniuk a saját dolgaikban. A tömeg (Pöbell) inkább igazodik uralkodójának példaadásához, semmint a törvényekhez. Ha annak életmódjában hasznos rendet észlel, ő maga is követni fogja; miáltal az egész ország jóléte mozdíttatik elő. Ha

72

valahol csak zavart lát, úgy okoskodik, hogy az ilyen uralkodó nem valódi mása az eredetinek (ti. istennek). Elvész a tisztelet, s az országok a zűrzavar áldozatai lesznek. Emiatt alkottak a nagy uralkodók szabályokat, amelyeket személyzetüknek követni kell, s amelyhez ők maguk is alkalmazkodnak." Bár túlzást látok elgondolásában, hogy a történelemből ismert, kifogásolható értelmű és erkölcsű uralkodók is a „mindenható” képét viselték volna, elindulok a Lünig által megszabott ösvényen.

Az isteni hasonmás elmélete legnagyobb megértéssel a bizánci császárok körében találkozott.

Arcadius és Honorius császárok 404-ben, valamely eseményből kifolyóan megrendszabályozták az udvari tisztviselőket. A tilalmi rendelet záradéka ebben a fogalmazásban maradt ránk:

„Mindazok pedig, akik szentségtörő vak-. merőségtől indíttatva szembe merészelnék szállni istenségünkkel, megfosztandók hivataluktól és vagyonuktól" A bíbortintával írt rendelkezést nem pogány római imperátorok, hanem keresztény császárok

mennydörögték el A bizánci császár levele szent volt, törvénye égi kijelentés. Megszólítani így kellett: Örökkévalóságod. Mint égi hasonmást, őt is megillette az adoratio, az im.á-dás. Nemcsak saját alattvalóit, de az idegen követeket is arra kötelezte a könyörtelen szertartási törvény, hogy arcra boruljanak az uralkodó előtt. Liutprand cremonai püspök, Itália királyának követe semmiképpen sem akart leborulni földi ember előtt, de mégis rákényszerült. Követjárásáról szóló leírásában elmondja, hogyan ment végbe bemutatkozása. A császár aranytrónuson, aranyfa árnyékában ült. Valóságos aranyfa volt ez, aranygaUyakkal -és levelekkel Az ágakon mesterséges madarak üldögéltek; a trón két oldalán színaranyból készült, életnagyságú oroszlánok meresztették a szemüket. Mikor a követet bevezet

73

ték, a műmadarak füttyülni és énekelni kezdtek; a két oroszlán bömbölésben tört ki. A püspök ellenállása megtört, kísérőivel együtt leborult a trón előtt MUcor újra felpillantott már nem volt előtte se császár, se trón: egy titkos gépezet az egész garnitúrát a magasba emelte, s a császár isteni szemvillámai onnan felülről nyilaztak le a megrökönyödött követre.

A többi európai fejedelem nem követelt meg ilyen Ázsiából átszármaszott alázatosságot, ők megelégedtek a térdre borulással. Űgy látszik, a hírhedt spanyol etikett termelte ki a tiszteletadásnak lezt a szép, bár kényelmetlen módját mert találkoztunk vele Bécsben is, ahová nyilván a spanyol etikett kíséretében érkezett meg. Az osztrák császároknak annyira megtetszett a dolog, hogy igyekeztek a térdelési alkalmakat szaporítani. Kérvényezők térdre boridtak, és úgy nyújtották át az iratokat; egyéb alkalommal elég volt fél térdre ereszkedni. Ha a császár végigkocsizott a városon, mindenki köteles volt térdet hajtani előtte. Sőt magas uraságok sem mentesültek a Knix alól, ha kocsijuk véletlenül szembejött az uralkodóéval. Bizony, ki keUett abból szállni és szépen fél térdre bocsátkozni. Mária. Terézia alatt kissé enyhült a szokás. Mikor Lessing kihallgatáson jelent meg nála, a gyakorlatlan költő megbotlott a saját lábában, mire a császárnó elengedte a tornagyakorlatot II. József teljesen véget vetett a: komédiának. Már trónra lépésének első napjaiban rendelettel tiltott be mindennemű térdhajtást és térdre borulást „Nagy" Frigyes példáját követte, aki 1783. augusztus 30-án elrendelte, - hogy valamennyi szöszékről hirdessék ki a térdelési tilalmat mert az ilyen tiszteletadás - mondotta a rendelet - csak Istent illeti meg.

A versailles-i udvar minden bálványim.ádása ellenére se követte ebben a spanyol etikettet A francia ízlés tiltakozott ellene.

Viszont Angilában ugyancsak próbára voltak téve az udvari emberek térdkalásai. Vieilleville marsall 1547-

74

ben ebédre volt hivatalos VI. Edward angol királyhoz. Emlékirataiban ekképpen szörnyülködő eltapasztalatait: „Az ebéden a térdszalagrend lovagjai szolgáltak fel. Ők hozták a tálakat, s mikor az asztalhoz értek, mindnyájan térdre bocsátkoztak. A tálakat a főudvarmester vette át tőlük, s ő is térdre állva szolgált a királyt. Mi, franciák, nagyon furcsállottuk, hogy Anglia leghíresebb nemzetségeiből származó lovagok, jeles férfiak és hadvezérek így térdepeljenek, holott nálunk még a felszolgáló apródok is csak az ajtóban hajtják meg a térdüket, amikor bejönnek a terembe.”

Erzsébet királynő alatt az udvari térdek szereplési köre kiszélesült. Paul Hensler német utazó útleírásában elmondja, hogy alkalmi nyílt végignézni, amikor a királynő számára terítettek. Bejött egy udvari méltóság, a kezében szertartási bot; utána egy másik gentleman, a karján asztalterítő. Mindketten háromszor térdre hajtottak az üres asztal előtt, a második számú gentleman szétterítette az asztalon az abroszt, megint háromszor térdre hajtottak, és ünnepélyesen kivonultak.

Utánuk ismét két gentleman érkezett, egyikük hozta a sőtartót, tányért és a kenyeret, a másik, komoly, pálcás úr diszkiséret gyanánt lépegetett előtte. Három térdhajítás előzőleg is, utólag is az asztal előtt. Majd két lady tipegett be, ők hozták a kést. Villa akkor még nem szerepelt. Térdhajítás stb. Kürtriválás, dobpergés: érkezik a gárda, huszonnégy tál ételt rak le az asztalra, aranytálakon. A királynő még mindig nem jelenik meg, ellenben becsődül egy sereg fiatal udvarhölgy. Nagy tisztességtudással felveszik a tálakat, és beviszik a királynő belső termébe. Ugyanis Erzsébet egymagában szándékozott ebédelni. Odabenn kiválasztott egy-két fogást a többi visszavitték, és az udvari dámák fölfalatozták.

Még II. Károly idejében is térdre állva szolgálták ki a királyt a francia Grammont lovag jelen volt egy udvari ebéden. A királyt megszállta a dicsekedési vágy, és odaszólt a lovagnak: „Ugyebár, odahaza nem lát ilyent? A francia királyt nem szolgálják ki térdre állva!”

A franciából kibuggyant a válasz: „Valóban nem, Sire. En azonban tévedtem. Azt hittem, ezek az urak azért térdepelnek, hogy bocsánatot kérjenek a sok rossz ételért, amit Felsőgednek felszolgálnak.”^

A spanyol etikett

A spanyol etikett fattyúhajításait ízes csemegeként szokták az anekdotagyűjtemények feltálni.

A spanyol királyi pár fölkent személyét akárki nem érintheti. Mikor a királynét elragadta a lova, és kizuhant a; nyeregből, két katonatiszt elkapta, kiszabadította lábát a-kengyelből, és megmentette az életét. De az életmentők nyomban megeresztett kantárszárral vágattak át a határon külföldre, hogy megmenekedjenek a halálbüntetéstől, mert hozzáértek a királyné testéhez.

III. Fülöp megégett á kandalló mellett, mert nem találták meg rögtön a grandot, akinek **inyedül** volt joga rá, hogy a király karosszékét arrébb tolhassa.

A királynénak télen este 9 órakor ágyban kell lennie. Ha esetleg 9 óra után is az asztalnál feledkezik, udvarhölgyei megrohanják, levetköztetik, és ágyba cipelik

IV. Fülöp menyasszonyát. Ausztriai Mária Annát átutaz-tában minden város ünnepélyesen fogadta. Egy helyütt a polgármester egy tucat selyemharisnyát nyújtott át neki mint a helyi harisnyagyár remekét De a majordómiász zordonan tolta félre a skatulyát: „Tanulja meg, polgármester úr, hogy a spanyol királynénak nincs lába.” Állítólag a menyasszony összeesett ijedtében, mert azt hitte, hogy Madridba érve, imputálni fogják a lábát az itteni szigorú etikett szerint.

Ez az anekdota a legismertebb. Szerepelt a francia forra

75

dalomban is. Az alkotmány körüli viták során az egyik képviselő feliratot ajánlott a királyhoz, olyanféle kezdettel, hogy „a nemzet hódolatát rakja le a király lába elé”. De Mirabeau elrontotta a szép mondatvirágot. „A királynak nincs lába!” - kiáltotta közbe oroszlánhangján.

Az anekdotának azonban lába is van, szárnya is van.

Benyargalja a világot, és átszárnyal egyik századból a másikba. Pedig ha ki akarnánk tapogatni az eredetét, levegőt markolnánk. Semmiféle hiteles adat sincs arra, hogy ezek az etikettbogarak csakugyan világra fajzottak volna. D'Aubioy grófnő szabályszerű kékharisnya volt; irt sok regényt és mesét; mind elmerültek a feledésbe. Egyetlen könyve maradt fenn a mai napig: 1690-ben kiadott emlékiratai a spanyol udvarról. Ez az írásmű volt az Ősforrás, belőle meregettek á későbbi anekdotás könyvek, sőt olyan komoly művek is, mint az öreg Disraeli irodalmifurcsasággyűjteménye. Pedig nyilvánvaló, hogy a grófnő írás közben dús kozmetikát alkalmazott, és pletykára, tréfás szóbeszédre a valóság életszínét kente fel.

Bizonyos, hogy a korlátlan hatalomtól megkötyagosodott spanyol uralkodók beleszédültek a legmerevebb etikett saját maguk építette börtönébe. Aranybilincset raktak a tulajdon

kezükre-lábukra. Életüknek minden órája az óramű gépezetének sohasem változó pontosságával pergett le.

A Napkirály udvari etikettje

A régi francia királyok irtóztak attól, hogy a gall szellemesség friss és szabad hangját némára tompítsák az etikett hangfogójával. Átvették ugyan a burgundi udvar ceremóniáit, de ügyeltek, hogy maradjon elég rés, amelyen át közvetlenül érintkezhesenek a környezetükkel. IV. Henrik szerette a nyílt, természetes beszédet. Megtiltotta, hogy a gyerekei a hideg „Monsieur” (Uram) megszólítással illessék,

76

egyszerűen „papa” akart lenni. Mellőzte a német udvarok idétlen intézményét, a Prügelknabe (bűnbak) tisztségét viselő nemesúrfiak alkalmazását, akik játszótársai voltak ugyan az ifjú hercegecskének, de ha a hercegfő rosszul viselte magát a pajtásokat rakták el helyette. IV. Henrik külön utasította a fia nevelőjét, hogy csak jól verje el a gyereket, ha helytelenkedik. 1607. november 14-én ezt írja neki: „Akarom és elrendelem, hogy a Dauphint megkeU vesszőzni, valahányszor makacskodik, vagj^ valami rosszat csinál; tudom a magam tapasztalásából, hogy semmi sem válik úgy javára, mint a bőséges vesszőzés.”

XIV. Lajos alatt változott a helyzet, ő szerette az udvari életet, kedvére való volt Versailles örökké mozgalmas világa; de a mozgást úgy értelmezte, hogy maga legyen a nap, amely körül a mInd^ség forog, s csakis az ő személyéből áradj csak az udvart éltető sugarak.

A spanyol etikettet átszabta és kicifrázta a saját ízlése szerint. Valahogy úgy írhatnám körül, hogy a nyakat szorító gallér megmaradt, de a merev spanyolgallért habos francia csipke helyettesítette.

Széthúzom a századok függönyét, és bepillantok a napkirály hálószobájába. Ott hasonlót cselekszik a főkomornyik: széthúzza az ágyfüggönyöket, mert immár reggel ' van. A király ébredszik. A lakájok beengedik azokat az uraságokat, akiknek joguk van, hogy a felébredés ünnepi pillanatánál jelen legyenek. Bevonulnak a vérbeli hercegek, behajlong a főkamárás, a .főruhatáros és négy kamárás.

A királyi felkelés szertartása, a lever, megkezdődik.

A király kilép a híres nyoszolyából, amely pontosan a versailles-i park tengelyének irányába van állítva, s éppúgy középpontja a kastélynak, mint a nap az égboltozatnak, a napkirály az ő udvarának Rövid ima után a főkomornyik néhány csepp illatos borszeszt loccsant a kezére, ami a reggeli mosakodást jelenti. Az első kamárás feladja

papucsát, majd átnyújtja a házikabátot a főkamarásnak, s ez rásegíti a királyra, aki most mái: leül a karosszékébe. Az udvari borbély leemeli a hálósapkáját, s megfésüli a haját, miközben az első kamarás tükröt tart elébe.

Unalomig érdektelen részletek ezek, de a versaiUes-i udvar életében nagy fontosságúak és jelentőségteljesek. Föladni a király papucsát vagy rásegíteni a házikabátját: rendkívüli kitüntetés, amelyet irigységgel szemlél a többi udvari ember. Magát az öltöztetés sorrendjét a király tervelte ki, s ő állapította meg egy számtani feladat kérlelhetetlen egymásutánjával. 77 éves koráig mindig az első kamarás adta fel a papucsot, és a főkamarás a házikabátot. Szerepcserét indítványozni : forradalmi gondolkodásra vallott volna.

Eddig tartott a lever első, intim szakasza. Következett a szertartás második, ünnepélyes része.

Az ajtónállók kitérték a szárnyas ajtókat. Bevonult az udvar. Hercegek és egyéb főurak, nagykövetek, Franciaország marsalljai, miniszterek, főbírák és vegyesen mindenféle udvari méltóságok. Felsorakoztak a termet kétfelé osztó aranyos korláton kívül, s áhíatos csendben nézték végig az elébük táruló parádét, akár egy diszelóadást, amelynek főszerepét Franciaország legelső embere és legnagyobb színésze játszotta. Első jelenet: a hálókabát levetése. A főruhatáros segített jobbról, a főkomornyik balról. Űgy látszik, ez kevésbé nemes ruhadarab lehetett, mint az ing. Mert az ingváltás körülményesebb volt: egyik ruhatári tiszt átnyújtotta az első kamarásnak, emez pedig továbbadta az orléans-i hercegnek, aki rangban mindjárt a király után következett. A király átvette az inget a hercegtől, vállára vetette, s két kamarás segítségével megszabadult a hálóingétől, és felvette a nappalit. A gálaelőadás folytatódott. Az udvari tisztviselők sorban feladogatták a többi ruhadarabot, felhúzták a cipőjét, ráillesztették a gyémántos csatot, felkötötték a kardját

és a rendszalagját. A főruhatáros - rendszerint Franciaország egyik legelőkelőbb hercege - fontos szerepet kapott. Ő tartotta a tegnapi levetett ruhát, amíg a király kieszte belőle apró tárgyait, és átrakta a mai zsebeibe, ő kínált aranytálán három hímzett zsebkendő választásra, ő nyújtotta át a kalapot, kesztyűt és botot.

Borús reggeleken, ha világításra volt szükség, a nézőközönségnek valamelyik tagja is szerephez jutott. A főkamrás sügva megkérdezte a királyt, kit illessen meg a gyertyatartás joga. A király megnevezett egy előkelőséget, s az illető dicsőségtől duzzadva tartotta a kétágú gyertyatartót az öltözőkódás egész folyamata alatt. Értsük meg: kétágút. Mert Lajos még a gyertyatartók használati jogát is beillesztette az udvari etikett átgondolt és kicsiszolt szervezetébe. Csakis a királynak volt joga, hogy kétágút használhasson; mindenki más csupán egyágúval kellett hogy világítson, így ment különben az egész vonalon. Lajos szerette az aranysujtással kihányt kabátot, viszont az nem volt lehetséges, hogy akárki fia is ilyenben járjon. Ritka kivételes kegyként megengedte, hogy érdemes férfiak szintén varrathassanak a kabátjukra paszományt. Az engedélyről pecsétes okmányt álh'tottak ki, a király aláírta, és az első miniszter ellenjegyezte. Az ilyen kiváltságos ruhadarab neve volt: justaucorps á brevet - vagyis engedélyezett kabát. Mikor a mindennap megcsodált látványosság véget ért, a király elhagyta a hálótermet, s az udvar utánacsódült. Magában a hálóteremben tovább folyt egy kis pótszertartás. A nevezetes nyoszolyát rendbe kellett tenni. Nemcsak úgy sebtiben, ahogyan a polgári ágyakat szokás. Ennek a műveletnek is megvoltak a maga írott szabályai. Egyik komornyik az ágy fejénél helyezkedett el, másik a lábánál, s az udvari kárpitos keUő gondossággal bevetette a legmagasabb fekvőhelyet. A kamarások valamelyike végig jelen volt, és ügyelt a szabályok megtartására.

Egyébként az ágyat is, mint a király személyével össze
79

függő használati tárgyat, megfelelő tisztesség illette meg. Bármikor, bárki haladt végig a hálóterem korláttal elválasztott részén, az ágy előtt mély térdhajlással kellett tisztelnie. Még nagyobb parádéval ment végbe az ebédelés aktusa. Elérkezvén az idő, a főajtónálló botjával megkocogtatta a testőrök szobájának ajtaját, és harsány hangon bekialtott: - Uraim, terítéket a királynak! A gárdatisztek mindegyike magához vette a terítéknek azt a részét, amelynek gondozása rá volt bízva, s a menet megindult az ebédlőbe. Elöl a főajtónálló az abrosszal, utána a tiszték, kétoldalt a testőrök. A teríték alkotórészeit lerakták a tálalóasztalra, s ezzel működésük egyelőre befejeződött. A terítés megint más udvari tisztviselők dolga volt. Ezek megerítettek; majd a soros kamrás felszeletelte a kenyeret, és szemlét tartott, minden rendben van-e. Az asztal rendben találtatván, a főajtónálló megint rákocogott a testőrökre.

- Uraim, peccenyét a királynak!

A testőrök készenlétbe helyezkedtek, egy csomó uraság átvonult a tálalóhelyis^be, s ott szorgos vizsgálat alá vette az asztalra szánt peccenyéket. Az udvarmester elrendezte a tálakat, azután két szelet kenyérral felitatott egy kevés mártást. Egyiket ő maga kóstolta meg, a másikat kóstolásra átnyújtotta az asztalnoknak. Az izek zamatosnak találtatván, ismét megalakult a menet. Elöl megint a főajtónálló a bottal, utána az udvarmester a díszpálcával, mögötte a soros kamarás az egyik tál peccenyével, az asztalnok a másikkal, a konyhaeUenőr a harmadikkal, esetleg még néhány tisztviselő még pár tállal. Magukat a peccenyéstálakat az a külön megtiszteltetés érte, hogy tőlük kétoldalt testőrök meneteltek, vállukon karabéllyal.

A becses szállítmány épségben érkezvén meg az ebédlőterembe, megfelelő formaságok között jelentették a királynak, hogy találva van. A felszolgálás hat nemes kamarás

80

dolga volt. Egyikük húst szeletelt, másikuk tálalt, harmadikuk kínált és így tovább. Mikor a király inni akart, a pohárnok elkiáltotta magát: - Italt a királynak!

Térdet hajtott a király előtt, odament az ebédlőszekrényhez, s átvett a pincemester kezéből egy tálcat két kristálypalackkal. Egyikben bor volt, a másikban víz. Ismételt térdhajtás után átadta a tálcat a felszolgáló kamarásnak; ez egy kevés vizes bort kevert a saját külön poharába, és megízlelte, majd visszaadta a tálcat a pohárnoknak. Mindez kellő komolysággal és ünnepélyességgel megtörténvén, a király végre ihatott.

Ugyanez a parádé ismétlődött meg minden egyes fogásnál.

Amikor a szertartásokkal agyonnyomorított nap eltelt, s a király nyugovóra tért, megint lejátszódott körülötte a reggeli felkelés ceremóniája, de ezúttal megfordított sorrendben, mint egy visszafelé forgatott film. Elég belőle annyi, hogy most már a tisztálokadás nagyobb méreteket öltött, mint a reggeli borszeszcsöpögtetés alkalmával. Két aranytálca között egy törülközőt hoztak, ennek az egyik vége nedves, a másik száraz volt. A király a nedves részszel végigtörülte az arcát és kezét, a száraz részszel pedig felitatta a kevéske nedvességet. Mondani sem kell, hogy a törülköző átnyújtása igen nagy tisztességszámba ment, és csakis vérbeli hercegek külön joga volt. S az udvari etikett még ennél az egyszerű aktusnál is hajszálfinom megkülönböztetésekkel élt. Ha a király fiai vagy unokái is jelen voltak, a törülközőt maga a főkamarás adta a rangidős princ kezébe. Ha egyéb hercegfiai vették körül a királyt, a törülközőt csupán az egyik komornyik szállította.

Ebből a kis ceremóniarészletből megtudhatta az utókor, hogy a napkirály fürdött a dicsőségben, fürdött az alattvalók imádatos hódolásában, fürdött sok egyéb mindenfélében, csak éppenséggel vízben nem fürdött.

81

A mindennapos bálványimádás az udvari nieltóságoknak és tisztviselőknek akkora sokaságát foglalkoztatta, hogy rangjuk és hivataluk megjelölésére a magyar nyelvnek nincs is elegendő kifejezése. Magának a királyi konyhának felügyeletével 96 uraság foglalkozott, köztük 36 asztalnok, 16 ellenőr, 12 udvarmester és egy főudvarmester. A konyhaszemélyzet 448 főt tett ki, nem számítva a személyzet szolgáit és a szolgák inasait.

Viaszkirályok a ravatalon

A londoni Westminster-apátság egyik termében belépti díj ellenében királyi ornátusba öltöztetett viaszfigurákat mutogatnak. Nem Madame Tussaud panoptikuma számára készültek ezek, hanem valódi királytemetéseken szerepeltek, mint az elhalt uralkodó helyettesei.

Furcsa dolog, meg kell magyarázni. A magyarázat végett ismét vissza kell térnem Franciaországba; itt ugyanis hasonló szerepe volt a viaszbáboknak, s a körülöttük lezajló ceremóniakról részletes leírások maradtak ránk.

Az elhalt francia királyok testét bebalzsamozták, de csak 40 nap múlva temették el. Addig a koporsó díszes ravatalon pihent hermelinszegélyű aranybrokát terítővel letakarva. A terítőn a király viasz hasonmása feküdt fején koronával, kezében az uralkodói joggal.

A viasz képmást ugyanolyan tisztességben részesítették, mint magát a királyt, amikor még *élt*, ebédelt és vacsorázott. A felkelés és lefekvés szertartását természetesen nem játszották el, de annál pontosabban végigcsinálták az étkezések teljes parádéját. Ugyanolyan külsőségek közepette hozta be az udvari személyzet a tálakat; ugyanúgy vették át és adták tovább a főméltóságok; rendületlen komolysággal keverték és kóstolgatták a bort; pontosan megtartották a rangelsőség szabályait az asztalkendő felajánlásánál.

81

A sijnjogáttevő méltóságokon kívül megjelent az egész udvar; akinek joga volt, hogy jelen legyen az élő király étkezésénél, ragaszkodott a jogához, amikor az élettelen viaszbábát etették. A viaszbáb némán tűrte a bevonulásokat, kivonulásokat és hajbókolásokat. Még csak el sem mosolyodott.

Mi lehetett szülőoka az idéetlen komédiának?

Mindenesetre részes benne az udvari nép határtalan hiúsága. Negyven napig lehetett szerepelni, ranggal és előkelőséggel

hivalkodni. Mihelyt egyik udvari ember szerepet kap, nincs többé megállás. A másik is követeli a maga jogát, a harmadik is, a századik is. Célszerű volt hát valamennyinek a hiúságát megetetni a viaszbaba ebédjével és vacsorájával.

, De honnan származott magának a viasz képmásnak bolond gondolata?

Vissza kell nyúlnunk a római császárokig, ott megtaláljuk. Herodianus leírásából tudjuk, hogy amikor a császár meghal, viasz képmását elefántcsont nyugágyra helyezik, és kiteszik a palota előcsarnokába. Egész nap gyászruhás szenátorok állják körül a betegszínűre festett viaszcsászárt. A nép kívül tolong, és lesi a híreket. Koronként megvizsgálják az orvosok a viaszbeteget, és fejcsóválva jelentik, hogy állapota egyre rosszabbodik. A hetedik napon hivatalosan közlik a halált. Csak ekkor következik a valóságos temetés, az apoteózis, vagyis az óriási díszmáglya és a császár istenné avatása.

XVIII. Lajosról is viaszszobrot mintáztak De az etetés szertartása az ő ravatalánál elmaradt. Ugyanis a Bourbonok idősebbik ágának e tagja híres volt elsőrendű étvágyáról, s az udvar tartott tőle, hogy az utca röhögése be *io*g hallatszani a ravatalos terembe.

82

Humor a halálos ágyon

Van úgy, hogy a különc magát a végrendeletet torzítja humoros olvasmánnyá. Halála után is eredeti akar lenni, s hanyatló életének utolsó öröme az a tudat: micsoda szemet fognak mereszteni a hivatalos személyek, amikor felbontják a végrendeletet, s a halál komolyságához méltó ünnepélyes sorok helyett egy idétlen tréfa 'betűi táncolnak majd előttük.

A tréfás végrendeletek őse gyanánt Rabelais-ét szokták emlegetni: „Nincsen semmim, az adósságom sok, a maradékot a szegényeknek hagyom.” De ez csak egy darabja a Rabelais-t övező anekdotakömek. Hertslet kimutatta, hogy ugyanez a tréfa Erasmusiiak Bedához 1527-ben írt levelében már előfordul. (Rabelais 1553-ban halt meg. Azt is csak úgy fogták rá, hogy halálos ágyán mindenáron egy dominót akart magára ölterii; mert a Biblia ezt mondja: „Beati qui moriuntur in Dominó” (Boldogok, akik meghalták az Ūrban).

Ellenben hitelesek az angol hivatalos helyeken letett végrendeletek. Ismertetek közülük néhányat, olyanokat, amelyekben a bohóckodó különc nem csupán rázogatta a csörgős pálcát, de fejbe is csapta vele a várományosait. 1781. „Én, John Aylett Stow, öt guinea-t hagyok arra a célra, hogy végrendeletem végrehajtója szerezzen egy olyan festményt, amely viperát ábrázol, amint éppen megmarja életének

megmentőjét. A képet ajánlja fel nevemben ... úrnak, aki is e kép révén gyakori alkalmat fog találni az elmélkedésre, s összehasonlíthatja a viperát saját magával. E hagyományom ama 3000 fontot helyettesíti, amelyet előző végrendeletemben hagytam rá, de visszavontam és elégettem."

1793. Evan Jones walesi gentleman végrendeletének utolsó pontja: „Ami a maradékul jelentkező 1000 fontot illeti, amelyet 3%-os záloglevelekben bírok, következőleg

83

rendelkezem róla: az összeg felét arra a célra hagyom, hogy a házamtól Rocksigt vezető átkozott töltést, amelyen kocsim mindig rettenetesen összerázott, és én minden alkalommal csúnyául káromkodtam (Isten bocsássa meg nekem), hordják el, és építsenek a helyébe rendes országutat. Másik felét kapja unokahúgom, aki megszökött az inasommal, és hozzámment feleségül. Azonban kijelentem, hogy ezt az ösz-szeget nem szívesen hagyom húgomra, a ledér nőszemélyre, hanem ha lehetséges lenne, sokkal készségesebten hagyományoznám arra a célra, hogy a szomszédságomban székelő ügyvédek egytől egyig akasszák fel, mert szavamra mondom, egyetlen becsületes fickót sem találtam köztük."

1770. „Én Stephen Swain, hagyományozok John Abbott és Mary nevű felesége részére fejenként 6 pennyt, ezen az összegben vegyenek a számukra kötelet, mert tartok tőle, hogy a sheriff ez ideig nem gondoskodott róla."

1794. „Én, WiUiam Darley, miután feleségem kilopott a zsebemből 50 guinea-t, s azt nevemben, odaadta John Pugh uraságnak, hagyományozok neki 1 shillinget." (Ugyanis a végrendelet érvénytelen volt, ha az öröklésre jogosultak nem voltak benne megnevezve, bárminő csekély összeg erejéig.)

1785. „Én, Charles Parker könyvkereskedő hagyok 50 fontot Elizabeth Parkerre, akit örült elvakultságomban feleségül vettem, tekintet nélkül családjára, hírére és vagyontalanságára; s aki viszonzásul elhalmozott mindenfajta rágalommal; éppen csak hogy útonálló zsványsággal nem vádolt meg."

1797. Mr. Greenway, yorkshire-i gazdag úr utolsó visszapillantása családi életére: „Életem szerencsétlensége az volt, hogy boldogtalan házasesetet folytattam Elizabeth feleségemmel, aki intelmeimet semmibe sem vette, féktelen természetén nem változtatott, és mindig azon törte a fejét, hogyan keseríthessen meg mennél jobban. Józan ismerőseink tanácsai sem használtak semmit, ő az én gyötrel

83

memre született, és megátalkodott maradt mindvégig. Sámson ereje, Homérosz lángelméje, Augustus bölcsessége, Pyrrhus

ravaszága, Jób békettSrése, Hannibál éleseiméjű-sége, Hermogenész ébersége sem lett volna elegendő, hogy ezt az asszonyt megfékezze, E most elősorolt okok figyelembevételével hagyományozok neki egy shillinget."

A chicane végrendelet

Nem tudom magyarra fordítani ezt a szót: chicane. A lexikon szerint: „Rossz szándékból eredő akadály, melyet valaki egy másnak útjába gördít, hogy célja elérését hátráltassa." A bosszantás közelítené meg legjobban az értelmét, de a szó nem eléggé átfogó jelentésű, nem jellemzi ponto-r san épp az idevágó eseteket, amelyekben a koporsóból kinyúló kéz fület mutat, de egyszerűen ökölrel csap le.

A legártatlanabb fügemutogatást egy Tolam nevű öreg irlandi rendezte a XVIII. század végén. Az öregúrnak zsu-gori híre volt, s úgy látszott, a végrendelet igazolta a közvéleményt:

„Sógornőmnek hagyományozom azt a két pár ócska harisnyát, amely az ágy végében található.

Item, Charles unokaöcsémnek hagyok egy pár másik ócska harisnyát.

Item, John Steine hadnagynak egy kék harisnyát és vörös kabátot.

Item, unokahúgomnak egy ócska cipőt.

Item, Hannah-nak csorba korsómat."

A végrendelet kihirdetésére összegyülekezett atyafiság hosszú orral vette tudomásul a szűkmarkú adományokat. Kijelentették, hogy nem tartanak rájuk igényt, összeteremtették mindennek a vén zsugorít és nagy mérgesen indultak kifelé a szobából.

Hannah - aki, úgy látszik, valami öreg cselédféle lehetett - elkeseredésében belerúgott az

84

útjába került csorba korsóba. A korsó felfordult, eltörött, és egy csomó arany gurult ki belőle. Nosza futott mindegyik a maga ócskasága után: azok bizony meg voltak tömve aranyakkal. Erre elhatározták, hogy hálás kegyelettel fogják imáikba foglalni a derék öregúr áldott emlékét.

Bosszús gondot szokott okozni az örökösöknek az elrejtett hagyaték.

Peignot nem nevezi meg azt az angol urat, akinek hagyatéka nem fedezte a tartozásait. Pedig kellett pénzének lennie. Erre vallott egy cédula, amelyre ez volt írva: „Hétszáz font található a fiókos szekrényben." De bizony abban hiába kutattak, nem volt benne semmi. A végrendelet végrehajtói eladták a lakásberendezést, a könyvtárat, a többi ingóságot, s a befolyt pénzt arányosan felosztották a hitelezők közt. Az egyik végrehajtó gentleman nem bírt a dologba belenyugodni.

Bogaras, de becsületes embernek ismerte az öreget; mi a csudának ugratta hát őket azzal a fiókos szekrényel? Egyszerre a homlokára ütött! Till! (A fiókos szekrény angol neve till.) Eszébe jutott, hogy az öregúrnak volt egy kedves olvasmánya: Tillotson szentbeszédei. Hátha itt van elásva a titok? Rohant a másik gentlemanért, s együtt továbbrohantak a könyvkereskedőhöz. „Megvan-e még a Tillotson-féle könyv?” „Elküldtem vidékre egy vevőnek” - volt a válasz. A két gentleman leroskadt. „De a vevő visszaküldte, nem kellett neki - folytatta a kereskedő. - Itt van a polcon.” A két gentleman feléledt. Kifizették a könyv árát, hazavitték, s csakugyan megtalálták a könyv lapjai közé beragasztva a hétszáz fontot. Peignot szerint 1796-iban történt az eset. Peignot könyve 1829-ben jelent meg. Tehát ilyen százados múltja van azoknak a történeteknek, amelyekkel az újsághírek időnként ámulatba ejtették a hívő olvasót. Egyszer a vatikáni könyvtár egyik kötetébe csempészi az örökhatározó a hatalmas összegű bankjegyeket, azzal a céllal, hogy azé legyen a pénz, akinek az övéhez hasonló az ízlése, s a könyvrengere

85

tegből éppen azt a kötetet kéri ki. Másszor egy léha unokaöcsöt akar a nagybácsi olvasásra szorítani, s a bankókat beragasztja saját könyvtárának egyik kötetébe. Tessék neki mind a húszezer kötetet végiglapozni. Majd még jobban nekivetemedik a hírlapírói képzelet, s a pénzt a washingtoni könyvtár ötmilliónyi kötetének egyikébe rekkenti el. Az ötletet tovább népszerűsítik a tömegszórás számára gyártott, meghatározó ártatlanságú regények és filmesek; ezekben egy bútoradarab rejti a kincset, amely izgalmas kalandok után végre napvilágra kerül, amint azt az olvasó vagy néző már a legelső mondatnál sejtette is. Lehetséges, hogy valamelyik bogaras örökhatározót csakugyan megihletti a gyámoltalan mese, s valóban megcselekszi a fülébe dobolt bolondságot. Jusson eszébe, hogy az ötlet 1796-ból való.

Valódi chicane végerendeletet csinált 1776-ban egy tőzsdén meggazdagodott londoni bankár. 60 000 fontra rügő vagyonát unokaöccsére hagyta, de kemény feltétellel: az öcs köteles minden üzleti napon délután 2 órakor a tőzsdén megjelenni s 3 óráig ott tartózkodni. Kivételnek egyesegyedül igazolt betegség esetén van helye. Ha csak egyetlenegyszer is elmulasztja a köteles látogatást, szálljon az egész vagyon bizonyos jótékony intézményekre. Így akarta kifejezni megbecsülését a tőzsde iránt, ahol a vagyonát szerezte. De a boldogtalan öcs végzetes rabszolgasorba súlylyedt. Elutaznia nem lehetett legfeljebb rövid időre, vasárnap, amikor a tőzsde zárva volt. Minden

dolgát, minden - szórakozását a szerencsétlen
tőzsdelátogatáshoz kellett igazítania. Nem értett a tőzsdéhez,
mégis napról napra oda kellett zárandokolnia és halálos unalom
közepette ellődörögni a hivatalos óráját. Kijátszásról szó sem
lehetett, mert a várományos jótékony intézmények közös
költségen ellenőrző kémeket tartottak, s ezek a sorsdöntő
órákban mindig ott álltak lesben.

Ehhez képest csak enyhe chicane-t tartalmazott egy yorkshire-i
anglikán vikárius végakarata, amellyel tekinté

86

lyes vagyonát egyetlen leányára hagyta azzal a megkötés-, sel,
hogy sohasem járhat kivágott ruhában. Nem lett volna nagy baj,
de a derék úrnak sajátos nézetei voltak a kivágás méreteit
Uletően: „Miután Anna leányom semmibe sem vette
intelmeimet, s továbbra is hódolt az illetlen és kárho-zatos
divatnak, amely a nők karját könyökig meztelenül hagyja, úgy
rendelkezem, hogy amennyiben nem szakít ezzel az öltözködési
móddal, minden vagyonom szálljon Karolina nővérem
legidősebb fiára. Ha valaki ezt a rendelkezésemet túlságosan
szigorúnak ítélné, azt felelem neki, hogy a nőnél az öltözködés
illetlensége, nem egyéb, mint külső jele a lélek romlottságának.”
Még sok adat kellene, hogy a különönről festett kép teljes legyen,
de azok a nagy könyvtárak kötetrengetegében rejtőzködnek s ez
idő szerint nincs olyan végrendekezés, amely a kutatót arra
ifejtőnőzné, hogy onnan őket kikeresgélje.

Akiket éive eltemettek

Ha csak kis töredéke igaz is annak, amit'koporsóban magukhoz
tért tetszhalottakról beszélnek, a szörnyű síri drámák
gondolatától eláll az ember szívverése. Nincs az az írói fantázia,
amely képes lenne érzékeltetni a pillanatok rette^ netét, amikor
a feléledt ember tudatára ébred, hogy koporsóba van zárva, hat
lábnyira a föld alatt...

Zeno bizánci császárról jegyezték fel, hogy mikor ideiglenes
sírnját pár nap múlva felbontották, karja szét volt marcangolva,
nyilván magához tért, és halálküzdelmében fogával esett neki a
tulajdon testének

Hamadani, századának legnagyobb arab költője, a maká-ma
első alkalmazója, 1007-ben halt meg. Mikor eltemették, tompa
kiáltozásra lett figyelmes a gyász kíséret; gyorsan

J86

kibontották a sírt,-a boldogtalan költő még élt. De a rémület
megtetete a maga hatását, kevéssel rá elvesztette az eszméletét,
és meghalt, most már véglegesen.

Duns Scotus, a nagy angol skolasztikus filozófus (meghalt
1308-ban) ugyancsak a sírban nyerte vissza öntudatát, mert

anükor utóbb - nem tudni már, mi okból - exhumálták, hasra fekve találták a koporsóban. Ezt a sírfeliratot költötték rá: Hic Scotus jaoet semel sepultvis et bis mor-tuus. (Itt nyugszik Scotus, akit egyszer temettek el, és kétszer halt meg.)

Hozzánk közelebb eső időből ismeretes Prévost abbénak, a *Manón Lescaut* írójának tragédiája. 1763. november 23-án, a chantilly-i erdőben szélütéstől sújtva összeesett. Arra járó parasztok felszedték és beszállították ChantiUy-be. A dolog gyanús volt, a hatóságok erőszakos halált sejtettek, és elrendelték a boncolást. Mikor a sebész késével belevágott, szörnyű sikoltás tört ki a vélt halottból', de mire a kirurgusok ijedségükből magukhoz tértek, szegény Prévost abbé már elhallgatott. A szó valódi értelmében megölte az orvos. Kevésbé híres emberekről temérdek effajta esetet olvashatni; hitelességük többnyire ellenőrizhetetlen. Legbecsesebb bizonyíték persze a statisztika lenne.

1740-ben Bruhier francia orvos kiadott egy értekezést a halál jelenségeinek bizonytalanságáról. Ebben statisztika is foglaltatik. Ha az adatok helytállóak, igen értékes dokumentum lenne arra, milyen gyakori a tetszhalál. Bruhier 181 esetet gyűjtött össze, ezek közül 72-ben az orvos megállapította a halált, de az ülető magához tért, mielőtt hozzáfogtak volna a ravatalozásához, 53 ember már csak akkor éledt fel, mikor rázárták a koporsófedeleket, 52 boldogtalant végképp élve temették el, 4 tetszhalottat pedig felboncoltak, s a boncfisztalon derült ki, hogy még lett volna bennük élet.

Megbízhatóbbnak látszik L. F. Froriep weimari profesz

87

szór statisztikája, ő arról ad hírt, hogy abban az időben (1829) New York város különös rendelettel szabályozta a temetést. Nyolc nap eltelte előtt senkit sem volt szabad eltemetni, s ez idő alatt a holttestet zárt koporsóban kellett tartani. Az előíás szerinti koporsó felső részén Lyuk volt, a lyukon keresztül zsinórt vezettek a belsejébe, s azt ráhurkolták a halott kezére, lábára. A zsinór másik vége csengettyűhöz volt erősítve, hogy ha a halott netán magához térne, a legkisebb rándításra a csengő megszólaljon és jelt adjon. Mármost az történt, hogy 1200 eset közül hatszor megszólalt a csengő, Ez a statisztika a legijesztőbb, mert hiszen eszerint, haahalottnak mondott embereket valóban eltemették volná, minden kétszázra jutott volna egy élő!

..Néha a véletlen groteszk játékot rendez a halál körül: mjútha megbánná a kegyetlen véget, amelyet az élve eltemetett embernek szánt, újabb váratlan eseményt tervel ki, s a legborzalmasabb végzetre ítéltet kimentti az eleven sírból.

Winslow dölctör elmondja egy francia hölgy történetét, akit az orléans-i temetőben annak rendje és módja szerint eltemettek. Az **itias** tudta, hogy a halott drága gyűrűjét az ujján hagyták.

Elindult még azon éjszaka, hogy megkaparintsa. Felásta a sírt, felfeszítette a koporsófedelelet, és le akarta húzni a halott. ujjárói a gyűrűt. A dolog nehezen ment, elővette hát a kését, hogy a makacs ujjat levágja. Abban a pillanatban, amikor az ujj tövébe belemetszett, a halott a fájdalomtól felsikoltott. A rémült szolga világgá futott, a felébredt félszszony pedig kivergődött a koporsóból és hazatámolygott Még tíz évig élt ezután. Ebben a történetben csak az a hiba, hogy hasonlót beszél el TaUemant des Réaux is bizonyos hugenotta Panat báró édesanyjáról, akit a temetés után cselédei szintén meg akartak rabolni, s a kgmorna, bosszúból a sok elszenvedett zaklatásért, a halottat durván felpofozta. Az asszony az ütések fájdalmától magához tért, hazament sőt mi több: rövid idő múlva

életet adott egy fiúgyermeknek, holott azt már a sírba vitte magával.

A hitelesség teljes látszatával bír egy másik eset. Erről egészen komoly tudományos folyóirat ad hírt, a *Journal des Sciences Physiques*, 1838. májusi számában. Philippe Marbois nevű lille-i polgár, 58 esztendő, csúnyául összeveszett a feleségével, és a civakodás hevében megütötte a guta. Három nap múlva, január

16-án eltemették. Szokatlan hideg télidő volt, a föld kőkeményre fagyott, a koporsót csak éppen hogy el bírták helyezni a sekély kis gödörben. Rá egy hétre, január 23-án az idő megenyhült, és a sirt felásták, hogy rendes mélységbe süllyesszék le a halottat. Ekkor a koporsóból nyöszörgés hallatszott, feltörték a födelet, kiemelték az embert, és sikerült tökéletesen feléleszteni.

A tetszhalál tehát teljes tíz napon át tartott.

Frangois CiviUe normandiai nemesúr, akármiféle hivatalos iratot szignált, a neve alá mindig odabiggyesztette: Mort -enterré - resuscité (Meghalt, eltemették, feltámadt). Hiába figyelmeztették, hogy az ilyesmi okiratokon nem járja, az öregúr konokul kitartott a jelzői mellett, mondván, hogy azok őt megilletik.

Ki volt ez a csodálatos sorsú ember?

Történetét ő maga írta meg.

1562-ben a francia csapatok a protestáns kézen levő Rouent ostromolták. A várórségben kapitányi rangot viselt CiviUe, ugyancsak protestáns nemes. Ostrom közben puszkagolyót kapott a jobb arcába, lefordult a sánctól a várárokba, s ott maradt elterülve, az élet minden jele nélkül, így történt, hogy a kapitányt eltemették, az akkor szokásos borzalmas felületességgel: sekély gödröt ástak, abba beledobták, rálöktek egy másik hullát, és föléje hánytak némi földet.

113

Reggel 11 órától este 6-ig feküdt Civillé kapitány a föld alatt. Volt egy hűséges szolgálója, ez az est beálltával engedélyt kért a parancsnokától, hogy megkereshesse gazdája holttestét, és gondoskodhassék őt megillető tisztességes temetésről. Montgomery, a várparancsnok megadta az engedélyt, és kirendelt a szolga meUé egy tisztet. Meg is találták a sánccárok szélén a frissen behányt sirt, a szolga felásta, és kihúzta a két holttestet. De nem ismert rá a gazdájára, annyira elégtelenítette arcát a szörnyű seb és a vérrel keveredett sártömeg. Visszarakta mind a két hullát, rájuk hányta a földet, és továbbindult. A tiszt ekkor észrevette, hogy az egyik huUa keze kimaradt a földből, odament, hogy a lábával betapossa. Közben a hold fényénél valami megcsillant: a halott ujján levő gyűrű gyémántja volt. Lehúzta a gyűrűt, és megmutatta a szolgának. Ez örömkialtásban tört ki: megismerte a gazdája gyűrűjét. Rohant a gödörhöz, kiásta megint, letisztította az arcát, s most már felismerte. Amint sirva ölelte és csókolta, azt érezte, hogy a feje még meleg. Hátán vitte be a várba a katonarvosok-hoz, azok megvizsgálták, és azt mondták, csináljon vele, amit akar, riekik alig van már orvosságuk, nem pazarolhatják ilyen reménytelen esetre. A szolga szállására vitte a kapitányt, s ott őrizte őt

napon, öt éjjelen át. A sebesült egész idő alatt meg se moccan, csak az látszott rajta, hogy heves láz gyötri. Ekkor előkerült néhány rokona, azok orvost hívtak, az orvos szétfeszítette a fogait húslevest öntött bele, s a sebbe tampont dugott Másnap a tampon tisztára szívta a sebet a beteg megkönnyebbült, lassanként magához tért, csak gyenge volt még, alig beszélt és láza makacsul kitartott

De a sors nem akarta, hogy CiviUe kapitány ilyen simán heverje ki az élve eltemettetést Most következik a további bonyodalom. Október 26-án a királyi csapatok a várost rohammal bevették. CivUle szállását egy királyi tiszt foglalta el; szolgálai

91

kiemelték a beteget az ágyból, s valamelyik félreeső kis szobában szalmazsákra dobták. Itt egész nyugodtan elpusztulniatott volna megfelelő ápolás nélkül, de nem ez történt. Volt a kapitánynak egy öccse, ennek ellenségei meghallották, hogy az illető házban egy Civillé nevű sebesült tiszt fekszik, és odavonultak azzal a szándékkal, hogy ellenségüket a másvilágra küldik. Meggyőződven a személycseréről, nem ölték meg Civillé kapitányt, hanem dühükben felkapták a szalmazsákról, és kilődították az ablakon. Az udvar, ahová a beteget kidobták, istállóudviir volt, s a trágyát épp azon ablak alatt halmozták fel. A sebesült a puha trágyadombra esett, nem sértette meg magát, de 3 napon és 3 éjen át ott feküdt a trágyán egy szál ingben, étlen-szom-jan, kitéve a nyirkos őszi éjszakák hidegének Senki sem törődött vele a felfordulásban, csak egy öregasszony látta kinn heverni, az meg azt hitte, meghalt.

A királpártiak között akadt a kapitánynak egy jóindulatú rokona, ez hallott valamit, hogy itt meg itt lakott volna egy Civillé nevű tiszt, elment hát oda hírt hallani felőle. Az öregasszony jelentette, hogy az illető úr meghalt, és három napja kinn fekszik a trágyadombon. A rokon odasietett: Civillé még mindig élt! Magához vette, ápoltatta és kiderült, hogy a háromnapos böjt és a nagy hideg ahelyett, hogy ártott volna, csak használt neki: a láza teljesen elmúlt. Hajón elszállították egy Szajna-parti kastélyba, és ott lassanként feUábadt, a végső megpróbáltatás ellenére, amiben a gyalázatos ápolás során részesült; sebére kenőcsképpen tojássárgájával itatott kenyérmorzsákat raktak.

A következő év augusztus havában gyógyultan tért visz-sza ismét a nagyvilágba. Fogta magát, újra beállt katonának. Viszontagságos életet élt ezután; III. Henrik alatt visz-szatért, és hadbiztos lett. Meghalt 1610-ben, 74 éves korában.

Halálát tüdőgyulladás okozta, ezt egy fiatal lány ablaka

91

alatt szerezte, miután szerelmesen ácsorgott fél éjszakán keresztül. A gonosz világ epítáfiimiot is szerkesztett számára:
Gi git qui deiut dut périr Et deux fois revint á la vie, Et que l'amoureuse folie Dans sa viellesse fit mouir.
Itt nyugszik, aki kétszer halt meg, S kétszer támadt fel a halálból. De vénségére szerelmes lett, S ebből a korból ki nem lábolt.

A bankjegyhamisító

Úgy is lehet pénzhez jutni, ha az ember maga csinálja.

A XVIII. század bűnügyi krónikáiban fel van jegyezve az első bankjegyhamisító neve.

R. W. Vaughan elvégezte az oxfordi egyetemet, de az életben nem bírt boldogulni. Hányódott-vetődött ide-oda, végül megrekedt egy Bliss nevű ügyvéd irodájában mint kis fizetésű segéd. Akták közé szürkült életét Miss Bliss mosolya színesítette meg. A leány az ügyvéd húga és gyámleánya volt, arca csinos, hozománya még csinosabb, A segéd beleszeretett mind a kettőbe. A leány viszonzta is érzelmeit, de a vagyon nem. Az ügyvéd kijelentette, hogy csak akkor egyezik bele a házasságba, ha a kérő maga is összekapar egy kis vagyont, kereken 500 fontot.

De honnan? Aggastyán lesz, mire ennyi pénzt a fizetéséből összekuporgat.

Fogta magát, összeállt egy vésnökkel, közösen 500 font ára hamis bankjegyet gyártottak, és a köteget letette Bliss asztalára.. A gyámi áldást megkapta, az esküvőt kitűzték.

De elrontotta a dolgát, mert a saját vőlegényi hozomá

92

nyán felül is gyártott néhány bankjegyet, s azokat kiadta. Ez lett a veszte, egy sajtóhibán elbukott az egész vállalkozás. England helyett Engladot vésett a lemezre a gondatlan metsző.

IVliss Bliss elrakhatta a kelengyét. A vőlegényt az esküvő előtt elfogták, elítélték, és 1758. május elsején Ty-burnben felakasztották. Ha nem vakítja el a pénzvágy, szépen összeadják a menyasszonyával, és Bliss ügyvéd kereshette volna a paragrafust, amelyik a már megkötött házasságot visszacsinálni segítse.

A bankjegycsinálás nem könnyű mesterség

Sok minden kell hozzá. Először is keríteni vagy csinálni kell olyan vízjeles papirost, amilyenre a valódi bankjegyet nyomják. Azután meg kell rajzolni a bankjegyet, esetleg fénykép nyomán, minden hajszáifinom vonalkával, árnyékolással és ornamentikával. Hamisítani kell az aláírásokat, s általában ügyelni keU a legkisebb, szabad szemmel alig látható részletre. Majd következik a színek keverése, a klisék elkészítése, végül a

bankóprés megindítása. Rendkívüli ügyesség, aprólékos műgond és egy jól berendezett laboratóriumi kell hozzá, hogy a hamisítvány kiállhasson versenyre a valódival.

S ez még csak fele munka. Hátravan a kockázatos része: elsütni a hamis bankót.

Itt azután a hamis bankók zugművésze rendszerint el is csúszik. Nem elég a technikai készség, kell még hozzá a szélhámos adottsága is, s a kettő nem mindig tanyázik egy személyben.

A század elején működött Bécsben a szalana egyik legügyesebb képviselője, bizonyos Krauthauff Viktor. Akkor tökéletességgel utánzott 50 és 100 koronás bankjegyeket, hogy első tekintetre a szakember sem tudta a valódiaktól

93

megkülönböztetni, csak a nagyítóüveg vezette nyomra a szemét.

Tulajdon édesanyja volt a cinkostársa. Egy este betértek egy hentesboltba. Felvágottat vásároltak, és egy hamis 50 forintossal fizettek. A hentesné hallhatott valamit a városban keringő hamis bankjegyekről, s elkezdte a pénzt figyelmesen vizsgálgatni. Azokban nem volt meg a hivatásos szélhámosok hidegvére, egyre idegesebbek lettek, végre teljesen fejükbe szállt a rémület, otthagyták a pénzt, és kirohantak az üzletből.

Az asszony persze utánuk, az utca népe hozzászegődött, a menekülőket elkapták. Úgy látszik, számoltak ezzel a fordulattal, mert mérget tartottak maguknál. Az anyának sikerült is a méregport szájába csempésznie, s össze is esett holtan. A fiúnak már nem volt rá ideje. Rendőrmárk fogta le, azután a bíróság elé került, és elítélték jó néhány esztendőre. A fegyházban szabóságot tanult. Ezt arra használta fel, hogy a megtakarított fonalakból zsinórt sodorjon, ezzel azután felakasztotta magát.

Bécsi egy másik eset is. Az első világháború előtti időben a császárvárost kitűnően sikerült hamis 100 koronásokkal árasztották el. Ügyszólván csak abban különböztek a valódiaktól, hogy a sorszám kissé ferdére ütött ki, s a számjegyek a rendesnél szorosabban tapadtak egymáshoz. A rendőrség képtelen volt a műhely nyomára akadni.

Egy napon kihallgatást kért valaki a rendőrfőnöknél, és azzal állt elő, hogy ő tudja, a hamis bankókat kUc csinálják, és kik hordják a piacra. Őt is be akarták csalni a szövetkezetbe, de ő igaz ember, nem keveredik ilyesmibe, inkább rendőrkézre juttatja az egész társaságot.

Persze hogy széket toltak alája, de egyelőre nem nyilatkozott.

Feltételei voltak, őt a budapesti rendőrség kiutasította a magyar

fővárosból. Nemkülönben a bécsi Jockey Club kitiltotta az osztrák lóversenypályákról. Ha a bécsi
94

rendőrség keresztülviszi, hogy a kitiltásokat visszavonják, mindent töviről hegyire elárul. Máskülönben, sajnos, hallgatni lesz kénytelen.

Minden tisztességes ember mármost azt gondolná, hogy az igaz embert kilökték ugyanazon az ajtón, amelyiken bejött. Szó sincs róla. A rendőrség eljár a Jockey Clubnál, s a becsületükre másszor annyira kényes nagyurak visszavonták a tilalmat, és megengedték, hogy újra folytathassa, ami miatt kitiltották. A budapesti főkapitányság ugyancsak méltányolta a bécsi kollégák kérését, s a száműzött férfiú ezentúl szabadon örvendezhetett a hazai lótenyésztés eredményeinek.

Miután ez megtörtént, besűgta, hogy a hamis bankókat egy háromtagú bécsi banda gyártotta, egy zágrábi véznök segítségével. Mind a négyen hűvösre kerültek.

A bankógyártás magasiskolája -

Charles Price, a XVIII. század legnagyobb bankjegyhamisítója, olyan különleges ügyességgel működött, hogy csupán 56. évében került hurokra. Addig is sikerült a londoni üzleti világot összesen 100 000 font ára hamis bankjeggyel megkárosítania. Apja ruhakereskedő volt, ennek a boltjában szerzett fiatalkori tapasztalatait később a hamisítói pályán hasznosította. 25 éves koráig volt már kereskedősegéd Londonban, sörgyári vezető vidéken, gyémántügynök Amszterdamban, majd végleg Londonban telepedett le, és teljesen a bankjegyhamisításnak szentelte istenadta kettős képességét: műszaki készséget a gyártásnál és átvedlési ügyességét a kiadásnál.

Londonban három lakása volt, mindegyik más néven, és mindegyikben más feleség. Soha, senki sem látta valódi személyében, amikor a hamis pénzt kiadta. Az apai ruhás-

boltban szerzett ismereteit jól használhatta az álruhák megválogatásánál; ehhez járultak a hamis orrok, álszakál-lak, parókák, pápaszemek, szóval úgy el tudta változtatni a külsejét, hogy a tulajdon édesanyja sem ismert volna rá. Rendszerint ő maga szörnyülködött a legjobban, amikor arról beszéltek, milyen gazságokat követett el az álruhás másodpéldánya. Mutatvány a fogásidből:

Amszterdami ügynököskezdése során kezébe jutott egy ottani nagykereskedőnek bizonyos K nevű londoni bankárhoz írt levele. Miután a kézírást is kitűnően tudta utánozni, gyártott egy hamis levelet az amszterdami kereskedő nevében, felkereste a londoni tőzsdén a bankárt, és átadta a levelet. Az volt benne, hogy őt nagy kár érte: egy Trevors nevű londoni tőzsdeügynök ellopott tőle 1000 fontot. A levél átadója ajánlkozott hogy a pénzt visszaszerzi. Tegye meg E. úr neki mint régi ügyfelének a szívességet, és legyen az illető segítségére.

- A bankár készséggel vállalta a közbenjárást, annál is inkább, mert az eljárás egészen egyszerűnek mutatkozott. A levél átadója közölte, hogy ő ismeri ezt a Trevorsot; azt is tudja, hogy a tőzsdére jár, s másnap is ott lesz Uyen és ilyen ruhában. Nem kell egyebet tenni, mint valami ürügyei megismerkedni vele, azután E. úr hívja meg magához vacsorára. Ott majd kellő időben tartsa szeme elé a levelet fenyegetse meg, hogy kizárja a tőzsdéről, erre a megriadt tolvaj bizonyára visszaadja a lopott pénzt.

Mi lesz ebből? - találgatja a jámbor olvasó.

Meglátjuk.

Ment minden, mint a karikacsapás. Trevors, természetesen maga Price, másnap hűségesen megjelent a tőzsdén, ugyanolyan öltözetben, amint azt a levél átadója, szintén maga Price leírta.

Az ismerkedés, amint előre látható volt, könnyen ment. Trevors elfogadta a meghívást, végig is ette a vacsorát

96

Az is előrelátható volt, hogy halálra rémült, amikor a bankár feltárlta a feketelevest. Töredelmesen beismerte a lopást, és esküdözött, hogy mindent jóvátesz, csak a tőzsdén ne menjen híre a dolognak.

Mi sül ki ebből? - kérdi megint a gyanútlan olvasó.

Mindjárt.

Trevors a tárcájához kapdosott, abból elő is került egy 1000 fontos bankjegy, de ő ezt most egészben nem adhatja oda, mert egy 500 fontos tartozása terheli. Érje be ezúttal E. úr 500 fonttal, a többi pár nap múlva pótolja.

Vagyis adjon vissza 500 fontot az 1000 fontos bankjegyből.

A bankár ráállt hiszen most már a tolvajt a kezében tartotta.

Átvette az 1000 fontos bankjegyet, kiállított a saját bankjához egy 500 fontos csekket s ezzel Trevors nagy hálálkodások közepette elhajlongott.

Másnap reggel a bankár nagy megrökönyödéssel révült rá, hogy amit az esti gyertyavilágításnál nem vett észre, a nappali fénynél kiderült. Egy hamis bankjegyet szorongatott a kezében.

Lóhalálában hajtattott a bankjához, de már elkésett Az 500 fontos csekket még a nyitáskor beváltották.

Ez sült ki belőle.

így dolgozik a minden irányban képzett bankóhamisító.

Azt is megtette, hogy értéktárgyakat zálogosított el, jó pénzt kapott érte, és a kiváltáskor rossz pénzzel fizetett De egyszer feledékenységből másodszor is elment ugyanahhoz a zálogoshoz, ez felismerte, és rendőrkézre adta.

Bevitték a Newgate-ba, ott legombólyították a személye körül szőtt szálakat, s elötünt^az igazi Charles Pricel

Nem várta meg az ítéletet, cellájában felakasztotta magát

97

Az életmentő bankjegy

Charles Price-nak jó oka volt, hogy felakassza magát, mert ha nem teszi, hivatalosan hajtják végre az illető műveletet Tyburriben.

Az angol bíró általában semmi tekintettel sem volt a vádlott szerényére s a netáhi mentő körülményekre -ő csak a City üzleti érdekeit védte, és irgalom nélkül csapott le a bankjegyhamisítókra. Igaz, hogy különösen a kis címletű, 1 fontos hamis bankjegyek egy időben csúnyán elszaporodtak, de a bűn súlyával nem volt arányban a kegyetlen büntetés.

1805 és 1818 között 501 személyt állítottak bíróság elé hamis bankjegy gyártása vagy kiadása miatt. Közülük 207-et felakasztottak, a többit deportálták, vagy hosszú fegyházbüntetésre ítélték.

Volt idő, amikor Londonban naponta akasztottak!

Egyetlen embernek volt bátorsága fellépni az elvadult kegyetlenkedés ellen.

' Georges Cruiksh'ank, a híres angol rajzolóművész maga mondja el az esetet egy barátjának írt levelében:

„Egy napon, reggel 9 óra tájban utam az Old Bailey irányába vitt* Egy csomó ember a börtön felé meresztette a szemét; magam is odanéztem, s néhány emberi testet láttam bitófán lógni, köztük - ó borzalom - két asszonyt is!

Mi volt a bűnük? Megtudtam, hogy 1 fontos hamis bankjegyeket próbáltak kiadni.

Mélyen megrendített, hogy a szegény nőket néhány nyomorult shilling miatt halállal büntették - mert hiszen nyilvánvaló, hogy csupán tudatlan eszközök voltak hamis pénzt gyártó gazfickók kezében. Nyomban megfogadtam, hogy gáncsot vetek ennek a felháborító gyakorlatnak Hazasiet-

• **Egyike az afekori londoni börtönöknek.** 128 tem, rajzolni kezdtem, s percek alatt elkészültem egy mintabankjeggyel."

Ez volt a híressé vált Cruikshank-féle bankjegytervezet. A bal oldalán olvasható felirat szerint „ezt a nem utánozható mintát a bankigazgatók fontolják meg és terjesszék a közönség elé”.

Hosszában egy tömeg bitófa borzasztja el a szemet, **11** akasztott férfival és nővel. Alatta: „Készült a könnyen utánozható bankjegyek kibocsátásának idején, s érvényes a készfizetés Visszaállításáig és a halálbüntetés eltörléséig. Az angol bank kormányzója és társasága számára.” (The Governor and Company of the Bank of England - az angol bank hivatalos neve.)

Aláírás: J. Ketch,

Vagyis a hóhér.

(A XVIII. század elején a kivégzéseket egy Jack Ketch nevű hóhér hajtotta végre, **öt** nragát **1718**-ban erőszakot és gyilkosság bűne miatt ugyancsak felakasztották. Ez időtől fogva neve ott ragadt a nép nyelvén, s a mindenkori hóhért értették rajta.)

A művész ezután a bankjegymintát rézbe metszette, s ezt egy kereskedő ismerőse kitette üzletének a kirakatába.

Akkora csődület támadt előtte, hogy a Lord Mayor rendőrökkel volt kénytelen feloszlatni a tömeget, mert **elálltak** az utcát. De a szatíra köntösébe öltöztetett igazság felébresztette az emberek lelkiismeretét, és a felháborodás hulláma öntötte el az egész várost. Az angol bank igazgatósága megijedt. Nagy hirtelen összeültek, és kimondták, hogy többé **1** fontos bankjegyeket nem bocsátanak ki; fizessen mindenki ércpénzzel.

Azután a megmozdult közvélemény a parlament ajtaján is kopogtatott. Eredménnyel, mert egy új törvény eltörölte a halálbüntetést nemcsak a hamis pénz kiadóira, **de** a gyártóira is. S ez a jótékony vihar nem jogászok, nem papok, nem is politikusok - hanem csupán egyetlen bátor ember kiáUása nyomán kerekedett.

98

Dárius kincse

Melyik Dárius? . Mert három perzsa király is volt ezen a néven.

Úgy látszik, a magyar szólásmód az elsőre vonatkozik - legalábbis Dugonics András így magyarázza:

„Ez a Dárius (kinek nagy kincsét máig is emlegetik a magyarok) ezen név alatt első király volt Perzsiában, a Krisztus előtti 525. esztendőben. Királyságának hetedik esztendejében a Sciták ellen szándékozott, de a Scitáktól kegyetlenül megveretett. Tábora elfogattatott, minden kincse a Scitáktul elvétellett. Annyak mondták lenni az ezüst-arany pénzt s az arany-ezüst láncokat, hogy mindazokat száz kocsikon el nem vihették,

s pedig azokon kívül, melyeket a Sciták maguk között gazdagon felosztottak. Ezután a Sciták aranytálakból ettek."

. A perzsa királyok általában annyi aranyat harácsolnak össze, hogy azt sem tudták, mit kezdjenek vele. A görög követek álmélkodva beszéltek róla, milyen aranycsodák vakították szemüket a perzsa király egyik kihallgatási termében. Az ötvösművesség remekei lepték el: arany platánfák, egy arany szőlőtöke, levelei közt smaragd és rubin szőlőszemekkel. A királyi nyoszolya fejénél állandóan 5000 ta-lentumnyi aranypenz volt készenlétben, ez volt a „király fejevánkosa".

Krózus

Ennek a lydiai királynak (i. e. 540 körül) a neve szintén bekerült a szólásmódok közé. Kincseiről a világ akkor alkothatott képet, amikor fogadalmi ajándékokat küldött Del-phoiba a jósdának. Tanácsot kért, hogy indítson-e háborút a perzsák ellen, avagy ne.

Mindenekelőtt hallatlan méretű áldozattal igyekezett lekenyerezni Apollónt, a jóshely tulajdonosát. Egy óriási

13a

máglyára felhajtott háromezer áldozati állatot, feldobál-tatott aranytálakat, aranyos és ezüstös nyoszolyákat, biborköntösöket és egyéb drága holmit - a máglyát meggyújtották. Abban a hiszemben tette, hogy Apollón éppolyan ostoba istefinek, mint ő embernek, s az effélékben kedvét leli.

Azután került sor a fogadalmi ajándékokra. Téglákat öntetett aranyból, szám szerint 117-et. Hosszuk három-hat arasz közt váltakozott, vastagságiak egy arasz volt. Készítettet továbbá egy oroszlánszobrot szinaranyból, két óriási kelyhet aranyból;és ezüsből, s a kincset felajánlotta az istennek.

Delphoi papjai bölcs emberek voltak. Ismeretesek á versbe szedett jósigék, amelyekkel a tanácsért folyamodóknak kiszúrták a szegét.

Krózus azt a választ kapta, hogy ha megtámadja a perzsákat, egy nagy birodalmat fog szétbomlasztani. Meg is indította a háborút, el is vesztette, s szét is bomlott egy nagy birodalom: a sajtát magáé.

Nem volt szép egy istentől így rászédni egy gavallér halandót. Amikor Krózus követei Athénban jártak, az Alkmaeon *tsalád nagy vendégszeretettel fogadta őket.

Hálából Krózus a család fejét meghívta udvarába, és megengedte, hogy annyi aranyat vihessen el a kincstárból, amennyit elbír.

A boldog görög neki is gyürkőzött keményen. Akkora köntösbe bújt, hogy kétszer is belefért volna, s minden ráncot, bugyrot gondos^ előkészített az aranyak befogadására. Bó, elálló szárú

csizmát húzott, hogy helye legyen az aranyrudaknak is. Elvezették a kincstárba, ott megrakodott aranypénzzel, nyers arannyal; meghintette aranyporral a haját és szakállát; még a szájába is tömött annyit, hogy a fél pofája kidagadt tőle.

100

Amikor Krózus meglátta a carmogni alig bíró, dagadt aranyembert, rettentő nagyot nevetett, és még néhány aranyrudat tukmált rá, hogy a két marka is el legyen foglalva.

Salamon király kincsei

„Vala pedig mértéke az aranynak, mely Salamon kezéhez jó vala minden esztendőben, 666 talentum arany.” Így a Biblia.

A szöveg magyarázóit szerint az eredeti nem talentumról, hanem kikkarról beszél. Egy kikkar mai súlyban 42,6 kilogrammot tenne, tehát Salamon kincstárába évenként 283,71 mázsa arany folydogált volna be.

Azonfelül Hirám királlyal közösen kiküldött hajói a rejtélyes Ophirből 420 talentum, vagy mondjuk: kikkar aranyat, mai súlyban 17 892 kilogrammot hoztak haza.

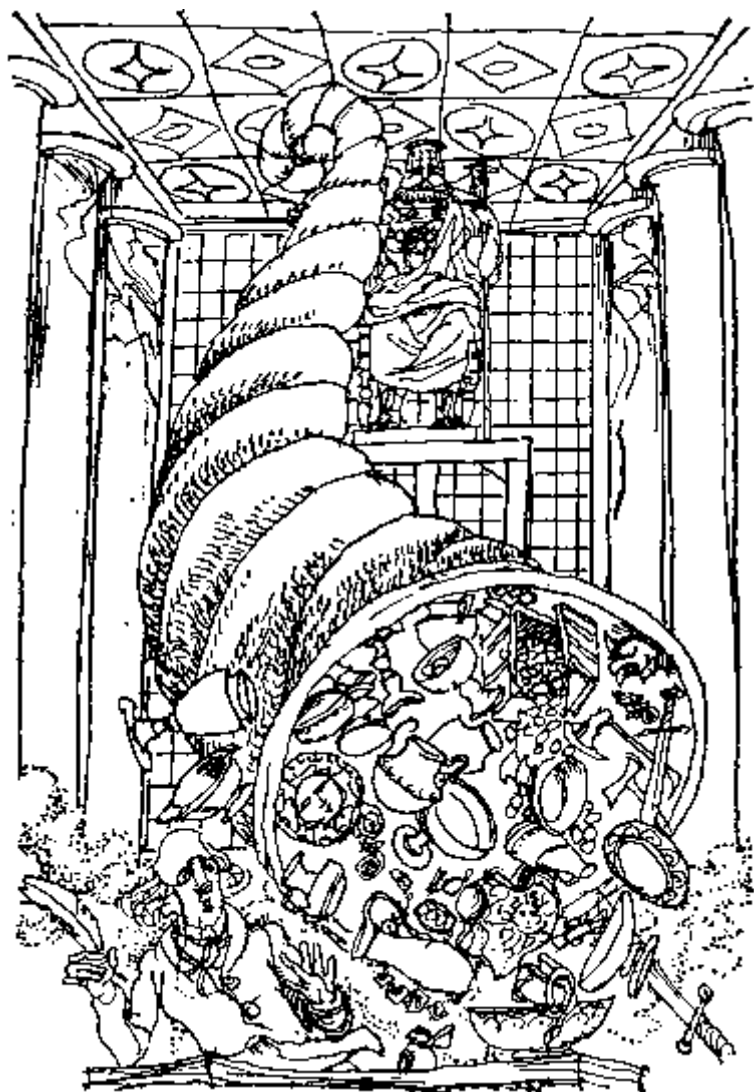
Eszerint volt esztendő, amikor Salamon aranykészlete 1086 kikkar, tehát 46 263,6 kilogramm, azaz 462,63 mázsa lehetett. Ebből azután telt a Bibliában úgyszólván csak példaképpen említett aranyholmikra.

„Csináltata pedig Salamon király 200 öreg pajzsokat tiszta vert aranyból és 300 kerekded pajzsokat vert aranyból.”

Általában egész asztali készlete aranyból készült.

Ami pedig a templom építését illeti, úgy bánt az arannyal, mintha csak réz lett volna. Az egész templom aranylapokkal volt „kikövezve” Padlatát, ajtaját falait s magát az oltárt arannyal vonatta be - aranyból volt egész felszerelése is: asztal, edények, gyertyatartók stb Két óriási ke-rubímszobrot is állíttatott fel, Josephus Flavius szerint színaranyból, „kimondhatatlan és megfoghatatlan szépséggel”. Magasságuk 5 rőfnyi volt, kiterjesztett szárnyaik 5-5 rőfnyire szélesedtek.

100

Itt azonban a történetíró képzelete túlságos magasra szárnyalt, mert a Biblia úgy szól, hogy a kerubimok fenyőfából készültek, s csupán aranyborítást kaptak. De ha már egyszer nekilendült a flaviusi képzelet, nem lehetett megállni. Különösen a templomi edények táján tombolta ki magát.

Volt ezek közt, ahogyan Irta:

80 000 arany boroskancsó,

10 000 arany- és 20 000 ezüstkehely,

80 000 arany- és még egyszer annyi ezüsttál a búzaliszt számára,

60 000 arany- és még egyszer annyi ezüstedény, ezekben a lisztet olajjal vegyítették.

A szédületes aranykészletet hasonlóan pazar ruhatár egészítette ki, és pedig: 1000 díszruha a főpapok, 10 000 a többi pap részére, 200 000 finom lenruha a karénekesekeknek. Zenekar:

200 000 harsona és az éneket kísérő 40 000 különféle hangszer, valamennyi elektronból. (Ez Plinius szerint egy borostyánszínű ötvözet volt, négyötöde arany, egyötöde ezüst.)

Az utolsó ítéletet is meg lehetett volna zenésíteni velük.

Meg kell bocsátani a hajdani nagyságon elrévülő írónak, hogy így elvetette az aranysúlykot. Azt is, ahogyan Salamon király

asztalának részleteit lelkendezte el. Hogy az asztali készlet aranyból volt, még hihető - de amit összeettek! Naponként a király asztalára került: 30 ökör, 100 hizott birka, vadak, halaik és szárnyasok tömeggel. Egyéb járulékok: 30 Kor búzaliszt és 60 Kor másféle liszt. (1 Kor 720 Log-ot tartalmazott, 1 Log pedig annyi súlyú volt, mint 6 tojáshoz a belseje. Egész pontosan nem lehet a mennyiséget kiszámítani, mert nem mindegyik tyúk tojik egyforma nagyot.)

Benépesíti az író Salamon istállóit is. Csupán hátraslova volt 12 000, egyéb lova pedig annyi, hogy 40 000 jászol kellett az abrakoltatásukra.

102

S még egy utolsó, magából a Bibliából vett számadat:

Salamonnak a fáraó leányán felül még 70 felesége és 300 ágyasa volt. Hogy mi a csodát kezdett ennyi temérdek asszony néppel, nem ide tartozik. Annyi bizonyos, hogy az efféle asszonytartás sohasem volt olcsó mulatság; s a háremek háreme jó néhány hajótehernyit igényelhetett Ophir aranyától. Mindent összevetve, a számoknak ilyen gyémánt tobzódása mellett sem lehetetlen, hogy a hatszázhatvanhat nem csupán képzeletbeli, misztikus szám, hanem mögötte csakugyan kikkarok ezrei aranylottak.

A nagymogul trónja körül

Salamon király hajói Izrael áruit India kincseire cserélték át; gazdagságának ez lehetett a fő forrása.

Hogy micsoda bősége lehetett ott aranynak és drágakőnek, már csak abból is lehet következtetnünk, az idegen hódítók mennyit raboltak el. Mahmud Ghaszni szultán (997-1030) elvitt egyetlen templomból 700 000 darab arany>érint 280 mázsa súlyú

aranyedényt és 503 mázsa aranyat rudak-ban. Egy másiktól elzsákmányolt 56 darab, drágakövekkel kiiakott aranyoszlopot és egy óriási, 9 inázsás aranyláncot

Azt ugyan nem lehet tudni, hogy a keleti történetírók fantáziája mennyiben szaporította meg a mázsálsat, a nagy lelkendezés mégis nagy kincsekre utal

Megbízhatóbbnak látszanak a nagymogul kincseiről szóló modernebb adatok.*

A végén kezdem: kincstára fülkékre volt osztva, annyira, ahány nap van az esztendőben. Ha a mogul gyönyörködni akart bennük, napinként csak eggyel végezhetett, tehát

• **Leírását egy 1720-ban megjelent könyvből vettem. Szerzője: Johann Joseph Bockh, a bajor választófejedelem jogtanácsosa, korabeli útleírásokból állította össze**

103

egy teljes esztendőre volt szüksége, hogy valamennyi kincsen végiglegetesse a szemét.

A keleties ízű általános beclésről a szerző nem mond többet, így azután hihetjük is, nem is. De tud ő részletekről is, ezek htiár inkább igénylik a hitelességet.

A trónterem.

Hét trónusa van a mogulnak. Az egyik gyémántokkal, a másik rubinokkal, a többi gyöngyökkel és egyéb drágakövel van kirakva. A nagy trónus - ezen ünnepélyes alkalmakkor szokott ülni - 6 láb hosszú és négy láb széles. Négy, 20-20 hüvelyk vastagságú gerendán nyugszik. Szürke számok, de egyszerűen ragyogni kezdenek, ha megtudjuk, hogy mindannyia színaranyból készült, zománcmunka díszíti, és gyémánttal, rubinnal, smaragddal van kirakva. A drágakő díszeknek ilyen a formája: minden egyes gerenda hosszában drágakövekből kirakott négyszögek sorakoznak egymás után, és pedig váltakozva, úgymint egy nagy rubin négy smaragd közt, majd egy nagy smaragd négy rubin közt. A közöket gyémántok töltik ki.

A leírás nem eléggé szemléltető. Pontos képet a trónusról nem kapunk, csupán a drágakő-pocsékoláson gondolkozhatunk el. A rubinok száma ugyanis 108, súlyuk többnyire 100 kárát, de akad köztük 200 karátos is. A smaragdok többen vannak, százhatvanan, viszont a súlyuk kisebb: 30-60 karát között váltakozik.*

Négy lépcső vezet fel a trónhoz, a mennyezetet 12 oszlop tartja. Mind arany. Belül a mennyezet gyémántokkal van kihimezve, oldalvást gyöngyös bojtok fityegnek le róla. űátul pávák terjesztik ki kék zafiroktól és egyéb ékkövektől csillogó farkukat; testük arany és zománc, gyöngy is özönével. Hogy el ne

felejtsem, az aranyoszlopok is gyöngyfüzérékkel vannak sűrűn körülfonva.

Ezt az arany- és drágakőcsodát állítólag még egy Tamer-

• **Egy karát súlya 0,205 gramm 136** lan ősz kezdte építtetni, s mindegyik utód toldozgatta-fol-tozgatta.

Mire elkészült, francia pénzben kifejezve összesen 160 millió aranyfrankot költöttek rá.

A többi hat trón kisebb, de éppúgy van körülteremtetr tézve drágakövekkel és gyöngyökkel, mint a nagy. Meny-nyezetük azonban nincs, s nem jár ki nekik az a két, életnagyságon felüli napernyő sem, amelyek a nagy trón két oldalán kifeszítve jelzik az uralkodói hatalmat. Gyöngyökkel körített piros bársony a szövetük, nyolc láb hosszú a rubinos s gyémántos nyelük.

Az inkák kincse

A történelem évkönyveit elcsúfító gyalázatosságok közt előkelő helyet foglal el a Peru kincseire vadászó Pizarro gazzette.

Hogy teljesen úr lehessen az aranyáhnok földjén, Ata-hualpával, az uralkodó inkával kellett végeznie.

1532. november 12-én követeket küldött hozzá, és meghívta baráti italálkozóra. Másnap az inka meg is jelent a kijelölt térségen, több ezred magával. Kisérete fel is volt fegyverezve ősi módon parittyával és bunkósbottal, nem kellett tehát tartania semmitől - úgy gondolta. Pizarrónak csak pár száz embere volt, de európai fegyverekkel, és mögöttük ágyuk öble ásitozott.

Úgy kezdődött, hogy előlépett egy Vicente de Valverde nevű pap. Bibliával a kezében, és tolmács útján hosszú előadást tartott a katolikus vallás lényegéről. Majd rövidre fogta a szót, és felhívta az inkát, hogy térjen át a keresztény hitre, mondjon le az uralkodásról, s vesse alá magát a római pápának és V. Károly spanyol királynak.

Atahualpa csak hallgatta a neki idegen és érthetetlen teológiai fejtegetéseket, de amikor kifittyent a politikai ló

104

láb, eUogta az indiúat, kikapta a Bibliát a pap kezéből, és a fejéhez vágta.

Pizarro csak ezt várta. Jelt adott a támadásra, ágyúi megdördültek; zsoldosai megrohanták a jámbor parittyás népet; aki el nem szaladt, levágták; Atahualpát elfogták.

Az élső gazzágot követte a többi. Megkezdődtek a váltságdíj körüli hírhedt tárgyalások.

Az inkák kincseiről mesés hírek szállongtak. Atahualpa apjának lett volna egy valóságos aranykertje. Utjai aranynyal voltak kirakva; a fáknak törzse, gallyai, levelei mind aranyból voltak, s aranygyümölcsök csillogtak közöttük. „Csodálatos látvány volt - írja a hír közlöje -, amint a kelő nap. aranyugarai

végigcsillantak az aranykerten." De nyomban hozzá is teszi leszűrt filozófiával: „Az inka azonban csak a szemét legeltethette rajtuk; sem illatukat, sem ízüket nem élvezhette."

Pizarrónak azonban megjött az étyágya az aranygyümölcsökre. A kegyes térítési kísérlet csak komédia volt, közönséges rablási vágy lapult meg mögötte.

A fogoly inkk akármennyi aranyat ajánlott is fel, a disznók pásztorából lett zsoldosvezér kevesellte. Arannyal boríttatja be annak a szobának a padlóját, amelyben fogva volt? Kevés!

Feljebb! Feljebb!

Végre megegyeztek.

Az inka lábujjhegyre áU, s addig a magasságig, anieddig a felnyújtott keze elér, megtölteti az egész szobát arannyal. Az iUetó helyen egy vörös vonalat húztak végig a falakon. A szoba hossza 22 lábat, szélessége 17 lábat tett - a vörös vonal 9 lábnyi magasságban húzódott.*

Nyargaltak a futárok az ország minden városába: a templomokról és királyi palotákról leszerelni minden aranyékességet, kihordani minden aranyedényt és aranytárgyat s beszállítani Atahualpa börtönébe.

♦ **Alexander Humboldt ottjártakor (1802) még látta Atahualpa börtönét és a vörös vonalat a falakon**

105

Hetekig hordták oda a teméntelen aranyat. Magából a fővárosból 700 rakomány érkezett. Hogy ez mennyit tett, csak egyetlen adat van rá: minden egyes rakományt négy indus cipelt a vállán. Az egész kincs súlyát és értékét bajos pontosan megállapítani, annyira különbözőek a becslések. S ami fő: nem lehet tudni, Pizarro mennyit lopott el belőlük saját magának. Ezek után minden becsületes olvasó azt mondaná magában, hogy tehát az ügy elrendeződött. Pizarro állta a szerződést, és az inkát szabadon bocsátotta. De a spanyol kalandornak nyilván nem volt alkalmá a disznók közt becsületet tanulni.

Atahualpa börtönéből már előbb titkos üzenetet küldött a főembereihez, hogy igyekezzenek hadsereget szervezni a spanyolok ellen. Pizarro megtudta, az inkát bíróság elé állította, és mint bálványimádót máglyára íteltette. A szerencsétlen ember, csak hogy kikerülje a tűzhalált, engedte, hogy megkereszteljék. így sikerült elérnie azt a kedvezményt, hogy mint igazhitű keresztényt, egyszerűen csak megfojtották.

Mínta aranyporzóval volnának lehintve olyan lapjai vannak még a krónikának. Beszélnek Nagy Sándor óriási zsák-
jányairól Perzsiában, az arab kalifáldioz áradó
aranyfolyamokról, a nyugati gótok itáliai kincseiről, a császári Rómában és Bizáncban felhalmozott kincstömegekről stb. stb. De legtöbbjüknek csak a pénzbeli értéke maradt ránk, s

keserves munka lenne a teméntelen különféle i>éznemet mai pénzre átszámítani, azután meg külön-külön a vásárlóerejüket firtatni.

Viszont az *a* tanulság is ránk maradt, hogy az összerabolt kincsek sehol sem hoztak áldást. Ahol f eltündöklött az arany, elszürkült a mimka becsülete. Hozzáértő tudósok könyveket írtak róla, hogy az aranyban úszó hátaknak

106

utóbb hogyan kerültek szárazra, s ott hogyan fuldokoltak, amint ezt például Spanyolország története mutatja.

Pedig - milyen különös előrelátás! - éppen Spanyolországban, hanyatlása tetőfokán, egy névtelen író emlékirattal fordult II.

Károly királyhoz, s ezt az aranyigazságot foglalta mondatokba:

„A legbecsesebb, a legnagyobb és legbiztosabb kincs, amely valaha létezett és létezni fog, a veríték, amely az emberek homlokáról gyöngyözik. Ahol ez hiányzik, arany és ezüst is csak mulandó életű.”

Megtoldom ezt egy Vergilius-idézettel:

Auri sacra fames.

Cudar aranyra éhezés!

A találkozások véletlene

Az ember élete tele van véletlenekkel. Olykor aprók, jelentéktelenek, következmény nélküliek - de olykor fontosak, sőt akár végzetesek. Hiszen voltaképpen minden fertőző betegséget a véletlennek köszönhetünk. Ha éppen arra a villamosra szállunk fel, s éppen a mellé az influenzás úr mellé kerülünk, aki bacilusait derüsen beleköhögi a kocsiba, és megsértődnék, ha rászólnánk, hogy tartsa a zsebkendőjét a szája elé: nem támadna meg a betegség, minden bonyodalmával együtt.

Vegyük szemügyre a találkozások véletlenét.

Voltaképpen egy semmitmondó utcai találkozás sem egyéb véletlennél. De akad másfajta is. El kellene intéznünk egy fontos ügyünket. Törjük a fejünket, hogyan kerülhetnénk össze az illetővel, akitől az elintézés függ - és egyszerre csak mellénk telepedik a villamoson. Ezúttal a véletlen a köhögő ember helyett vezényelte hozzánk. Viszont van egy másik ügyünk: sietünk, hogy még elcsíphessük az illető urat, akitől az elintézés függ - s az utcán be-

106

lénk botlik egy ismerősünk, feltartóztat, beszél és beszél, nem sikerül lerázni -, ezalatt az illető úr elmegy hazulról, aznap nem is tér vissza, s az ügynek befellegzett.

Buda ostroma után visszatértünk ősszelőtt, alig lakható otthonnkba, és megpróbálttik folytatni az életünket. Az első kísérlet százalmasan ütött ki. A tüzhely olyan borzalmasan füstölt, hogy még a konyhátian sem lehetett megmaradni,

nemhogy a mindennapi bablevesünket meg lehetett volna főzni. Honnan kerítsünk kéményseprőt? A nagy felfordulásban még kérdezősködni sem lehetett, hogy merre van, él-e egyáltalán a régi kéményseprő, aki azelőtt a mi vidékünkön a füstöt faragta. Csüggedten ballagtunk feleségemmel a Roskovics utcán, hát az utca másik végéről jön ám velünk szembe a mi régi kéményseprőnk! Majdnem összecsókoltam a kormos ábrázatját. A mindennapi bablevesünk meg volt mentve.

Mit szólna ehhez a matematikus? Megkérdezne bennünket is, a kéményseprőt is, hogy évenként hányszor és mikor szoktunk végigmenni a Roskovics utcán. A kapott számokat összevetné a távolságokkal és időpontokkal, megátalkodottan szorozna, összeadna és kivonna - végül kijelentené, hogy a találkozás éppenséggel nem csodálatos, annak okvetlenül be kell következnie, ha mi is, a kéményseprő is mindössze tízezerszer megyünk végig a Roskovics utcán. Hogy hamarább esett meg, arról a matematika nem tehet.

Szép. De miért éppen most, a végső szükség pillanatában történt a találkozás? Hétköznapi, jelentéktelen kis eset volt ez, de abban az időben olyan érzésem volt, mintha valami jószándékú kéz rendezte volna. Rút szerénytelenség volna feltételeznem, hogy felsőbb hatalom avatkozott a bablevesünk sorsába, de hát egyszer bableves, másszor komolyabb sorsfordulat.

Hány szerelem virult ki, hány házasság köteléke fonódott az első találkozás után! S ha nyomon követjük a szere

108

tők és házások további életútját, új életek, új sorsok táv-, lata nyílik meg előttünk, vagy a halál kezét látjuk, amint új bonyodalmakat teremt. Mindez amiatt, mert valakivel történetesen összekerültünk. Véletlen találkozás vagyont hozhat és vagyont semmisíthet meg, örömet okozhat és bánatot szerezhet.

Az örült' portugál

A véletlen találkozások egyik legérdekesebb esete Londonban történt, Cromwell idejében. A portugál követ öccse, Don Pantaleón de Saa, néhány honfitársával sétálgatott a New Exchange nevű bazárépület csarnokában. Az akkori előkelő világ divatos találkozóhelye volt ez. A portugál urak franciául beszélgettek, és nem tudni, mi okból, szidták az angol kormányt. Meghallotta ezt egy Gerard nevű angol ezredes, odalépett hozzájuk, és fel akarta világosítani őket, hogy nincs igazuk. Don Pantaleón hazájában nagy úr volt, a máltai lovagrend tagja, s mint ilyen, majd szétrepedt a gögtől. Nem tűrhette, hogy felelősségre vonják. Némi szóváltás után kard ki kard, a portugálok nekiestek az angolnak. Néhány angol úr

közbevetette magát; nagyobb baj nem történt, mindössze egyik portugál kapott egy vágást az arcára.

Első véletlen: miért kellett a portugáloknak épp akkor menniük a bazarba és ott franciául beszélniük, amikor a franciául értő Gerard ezredes is ott volt, s ez éppen mellettük haladt el?

Ami ezután következett, azt rendes polgári ésszel alig lehetne elhinni, ha akták nem tanúskodnának róla. Don Pantaleón, noha egyáltalán nem volt igaza, bosszúért lihegett. Nem tudom, honnan eredt az „őrült spanyol” tréfás kifejezés, de ezúttal a máltai lovagra komolyan ráüvöltött volna, hogy őrült portugál. Azt a szörnyű bolondot cselekedte, hogy másnap összeszedett ötven fegyveres portugált, s

109

ezeknek az élén berontott a bazarba. Nemcsak Gerard ezredest keresték; hanem bosszúvágyukat kiszélesítették, és azt kiabálták: le minden angollal! Tették ezt az angol főváros kellős közepén! Nemesak kiabáltak, hanem kivont karddal rohanták meg a békésen társalgó angol urakat. Valóságos kis csata támadt, az angolok is kardot rántottak, vér folyt, sebesültek vonaglottak a földön; végül az utcáról becsődült tömeg a megbomlott portugálokat kiszorította a bazarból. De a csetepaté közben az történt, hogy Don Pantaleón, aki egyre Gerard ezredest kereste, összetévesztett egy angol férfit az ezredessel, pisztolyát ráfogta és agyonlőtte.

További véletlen: az egyik ember megmenekült, mert aznap nem ment el a bazarba, a másik meghalt, mert épp akkor odament. Don Pantaleón embereivel bemenekült a portugál követség házába. Az ezernyire dagadt tömeg utánuk tódult, körülvette a házat, és be is tört volna oda, ha a közben odaérkező lovasgárda el nem állja az útjukat. A gárda kapitánya beüzent, hogy adják ki a gyilkost, de azt üzenték vissza, hogy szó sem lehet róla, mert a követséget a területenkívüliség joga illeti meg, s épülete szent és sérthetetlen menedékhely. Az üzenetések folytatódtak. A kapitány üzent CromweUnak, Cromwell üzent a követségnek. Az utóbbi üzenet rendkívül udvarias volt. A Lord Protec-tor a legnagyobb mértékben tiszteli a követség jogait, nem is avatkozik az ügybe, mindössze kénytelen lesz a lovasgárdát a ház elöl elparancsolni, s azután a követség lássa, hogyan bír a tömeggel.

Erre a forró portugál vér lehűlt, és Don Pantaleónt kiadták.

Hogy rövidre fogjam az ügyet, Don Pantaleón angol bíróság elé került. A portugál diplomácia mindent elkövetett, hogy kihúzza a bajból, de csak halasztásokat sikerült elérnie. Egy teljes esztendeig ült Don Pantaleón a börtönben, akkor letárgyalták az ügyét, és akasztófára ítélték. Hiába

mozdult meg az egész diplomáciai kar, és kért kegyelmet CromweUtól, ez hajthatatlan marad. „Vér folyt, igazságot keU szolgáltatni” - mondta, és csak annyit engedett, hogy a meggyalázó bitófát fővételre enyhítette.

Kivitték hát Don Pantaleónt a kivégzés helyére, előkelő úrhoz illően hatlovas hintón, a portugál honfitársak díszkíséretével. Most következett a második, legcsodálatosabb véletlen.

Miközben don Pantaleón várja a sorsa beteljesülését, megáll egy másik hintó a vérpad előtt, és kiszáll belőle Gerard ezredes. De a keze hátra volt kötve . . .

Az történt ugyanis, hogy mialatt Don Pantaleón a börtönben ült, az ezredes egy összeesküvésbe keveredett Cromwell ellen, és halálra ítélték. Angliában az volt a szokás, hogy az elítélteket bizonyos törvényt napokra összegyűjtötték, hogy a hóhér sommásan, egyszerre végezzen velük. A véletlen addig mesterkedett amíg sikerült a két ellenfél között az egykor elmaradt találkozást létrehozni.

Az életmentő véletlen

Újságok, hetüajxjk gyakran közölnek kis kerek történeteket szerencsés véletlenekről, amelyek megmentették az eset hős^t attól, hogy áldozata legyen ennek vagy annak a katasztrófának. Rendszerint hajóról, vasútról, repülőgépről van szó.

A párizsi kereskedő Marseille-be készül, hogy ott hajóra száUjon. A vonatindulás előtt átöltözik, siettében elejti a gaUérgombját, s ez a gallérgombok szokása szerint úgy elgurul, hogy alig lehet megtalálni. Végre előkerül, de a késedelem elegendő ahhoz, hogy a kereskedő a vasútról lemaradjon. A következő vonattal már későn érkezik Mar-seiUe-be, a hajó is elment Útközben azonban mindenesztől elsüllyedt

110

A világhírű berlini sebész repülőgépen indult Rómába, hogy súlyos műtétet végezzen egy betegen. Egy kis olasz városban a gép leszáU, mert valamit igazítani kellett a motorján. Volt félóra ideje, hát a professzor bement a városba kávézni. De kifelé menet a kávéházból elvétette a kijárást, másik utcára lyukadt ki, mint amelyen idejött, itt nem ismerte a járást, eltévedt, bolyongott, s mire a repülőtérré ért, a gép már elrepült. Nem jutott messzire, mert lezuhant, és utasait maga alá temette. A professzor életét a csésze kávé megmentette.

A művésznő vasúton ült Egy kanyarodónál kalapdobozza kiesik a hálóból, és kigurul a folyosóra. A művésznő utána ugrik,„hogy felszedje. Azon pillanatban a vonat összeütközött egy tehervonattal, a fülkében levő utasok mind meghaltak, a művésznő megmenekült.

Egy vacsorán halat ettek, az egyik vendég hölgynek az első falatnál torkán akadt a szálka, majd megfulladt, kocsira tették, orvoshoz küldték. A többiek tovább falatoztak, de a hal nem volt friss, halmérgezést kaptak. Ketten meghaltak, a többi súlyos beteg lett. A szálkát nyelt hölgy megmenekült. Folytathatnám a véletlen rejtelmes beavatkozásainak történeteit, de sajnós, az életmentő tárgyak szerepe gyanút keltő. Inggomb, csésze kávé, kalapdoboz, halszálka: veszedelmesen hasonlítanak az angol és amerikai magazinokat ijesztő sokasággal elárasztó sztorik kellékeihez. Poe Edgar rejtelmes történeteit akarnák utánozni, az ő képzelőereje és íróművészete nélkül.

Nem tagadom, csakugyan előfordulhatnak ilyen meglepő megmenekülések, de a sok sztori annyira elrontja a hitelüket, hogy az ember akkor sem hajlandó elhinni a történetüket, ha véletlenül igazak is.

111

Tizenhárom ütött az órá..^^

A londoni Parlament híres toronyórájának, a Big Bennek volt egy előde, a Great Tom. Ezt a XVIII. század végén áthelyezték a Szent Pál-székesegyház tornyába. Mikor még régi helyén volt, történt a következő eset:

A királyi palota előtt álló órszemet azzal vádolták, hogy éjszaka elaludt az órhelyén. Nem tudni pontosan, mi alapon szakadt fejére a vád, de mindenesetre súlyos gyanú szólhatott ellene, mert haditörvényszék elé került. Ott mennyre-földre esküdözött, hogy ő nem aludt el, ébren virrasztott egész éjszakán át, olyannyira, hogy még a Great Tomot is hallotta, amint éjfélkor tizenhárom ütött. A bírák fejüket csóválták a bolond beszéd hallatára, és a katonát irgalmatlanul elítélték. Az esetnek híre futott és a székesegyház embereinek szöveget ütött a fejébe. Great Tom az utóbbi időbeii gyanúsán viselkedett; mintha valami hila esett volna a szerkezetében. Megvizsgálták és kiderült, hogy azon az éjszakán csakugyan megbomlott, és eggyel többet ütött a kellenél. A katona igazat mondott. Felmentették, megjutalmazták.

Semmiféle matematikus sem állíthatja, hogy egy toronyórának valamikor okvetlenül tizenhárom kell ütnie tizenkettő helyett, és semmiféle okkult elmélet sem vitathatja, hogy egy silbak megmentése végett túlvilági erők éppenséggel London nagyharangját fogják hamis kongásra ösztökélni, amikor akárhány egyéb módjuk lehetett volna, hogy kihúzzák a bajból. Tiszta, tökéletes példája volt a senunivel sem törődő véletlennek.

111

Tudomány és véletlen

Mégis meg kell adni a véletlennek, hogy olykor pártolja az emberiség békés céljait is. Sok hírünk van arról, hogy valamely igen fontos találmányt vagy felfedezést a véletlen ugrasztotta ki a tuuós agyából. Azt ugyan megcáfolták, hogy Newtont az orra előtt lehulló alma vezette rá a nehézkedés törvényére, viszont igaz, hogy a Montgolfier testvérek léghajója véletlennek köszönheti a létrejöttét. Volt egy papírmalmuk, s egy ízben a munkások a felgyült ócska papírhulladékot kihordták és elégették. Egyszerre csak kísérteties látvány tárult eléjük; egy kislejezett papirzacskó kiröppent a zsarátnokból, és mint valami poraiból megelevenedett főnixmadár, szabadon lebegett ide-oda. A beléje szorult és megmelegedett levegő repítette fel A meleg levegővel töltött léggömb ötlete megszületett! Plinius azt meséli, hogy valahol a szíriai tengerparton összezúzódott egy salétrommal megrakott hajó. Más hajósok éppen ott pihentek meg, s ott akarták megfőzni az ebédjüket Tüzet csak raktak volna, de a fővényes parton nem akadt tűzhelynek való kő, amire a fazekat rátehetnék volna. Odahordtak hát néhány salétromkockát és azokból raktak tűzhelyet. A főzés nem sikerült ugyan, mert a salétrom megolvadt ámde mikor összevegyült a fővényel, áttetsző, tiszta test áknélkodtatta el a hajós népet. Megszületett az üveg. Legalábbis Plinius szerint. ■

Hitelesebbnek látszik egy történet az üveg felhasználásáról. BoreUi, a híres pisai professzor úgy mondja el, hogy egy Janson Zakariás nevű middelburgi optikus gyerekei apjuk üzlete előtt tanyáztak, és érdeklődve nézegették a templom ormán büszkélkedő kakast. Üvegcserepek heverték a földön, merő játékból'fölszedtek néhányat és a szemükhöz illegették. Egyszerre csak elrikkantották magukat: „Apa! Lejött a toronyról a kakas!” Az optikus kijött a boltjából, és kiderítette, hogy az egyik üvegcserep konvex volt

112

a másik-konkáv, s a gyerekek véletlenül megfelelő távolságban tették a szemük elé, mire a kakas a templom tornyáról csakugyan lejött. íme az első távcső. Általában a véletlen sok találmány és felfedezés ötletét _ pattantotta ki, sőt a tudós kísérleteinél bizonyos mértékig számíthat is a véletlenre. Miért ne? Mikor a véletlen olyan elképesztő dolgot is művelt már, aminő az egyiptológus tudós esete volt a hieroglifákkal.

Az egyiptomi kézirat

Ennél csodálatosabb és furcsább történetet talán nem is ösmerünk.

Thomas Young angol egyiptológus, miközben a nevezetes rosette-i kőtábla hierogMfáinak megfejtésével bajlódott,

öss^hasonlítás céljából egyéb papiruszokat is átvizsgált. Egy ilyen kézirat különösen megragadta a figyelmét, mert a hieroglifák közt három szó görög betűkkel volt írva. A három szó, helyesebben három név ez volt: Ap >-nius, Antimachus, Antigonus. Ezzel azonban nem jutott előbbre; a hieroglifák némák maradtak, és nem árulták el a titkukat. Meddő fejtöréseinek közepette megérkezik egy barátja Egyiptomból, és átad neki egy köteg papiruszt azzal, hogy Thébában vette egy arabtól. A tudós forgatja, nézegeti a papiruszokat: mind csupa érthetetlen hieroglifa volt. Mégis volt köztük egy görög nyelvű, s amint ezt a kezébe veszi, megakad a szeme ezeken a szavakon: Antimachus, Antigonus, Pontisz Apollonii. Ugyanazok a nevek, mint amelyek az ő kéziratában incselkedtek a szemével. Azt hitte, álmodik! Olvassa a szöveget: hát pontos görög fordítása volt az ő hieroglifákkal írt kéziratának! A ki-hüvelyezés most már könnyen ment, s ezzel megtörtént az első lépés a rosette-i kőtábla titkának megfejtésére is.

Dr. Young mosolyogva szokta mondani, hogy őt most

113

már ezentúl egyiptomi varázslónak fogják nézni. A thébai lelet kétezer évig rejtőzött valahol és ime: egy arab épp akkor ássa ki, és egy angol épp akkor veszi meg tőle és hozza el Londonba, amikor arra a tudósnak a legnagyobb szüksége volt.

A véletlen tréfálkozik

Biedermann Flodoard báró, Goethe-filológus, meglátogatta egy lipcsei barátját, s néhány napig nála lakott. Egy könyvespolc is volt a szobájában, s amint a könyveket nézegette, szemébe ötlött egy kötet: olyannak látszott a formája és a kötése, mintha édesapjának egy munkája volna. A szép nevű báró apjának is szép neve volt: Waldemar. Egyébként szintén ismert Goethe-kutató; részt vett a nagy weimari kiadás munkálataiban is. A fiú kiveszi a könyvet, felüti a címlapot; hát mégsem az apja könyve volt, hanem egy történelmi regény, ezzel a címmel: *Der fälsche Waldemar*.

Más történet: Az orléans-i herceg felesége, a levelezéséről híres Liselotte, egyik levelében Durford mátkinének egy Jupiter-szoborral esett kalandjáról ír. A szobor Durford marsalkiak, a márkiné bátyjának a kertjében állt és olyan tökéletes volt, hogy szinte megszólalt. Az asszony egyszer a kertben sétált, és unta magát. Unalmában a csevegéshez szokott nagyvilági hölgy a szobor elé áUt, és azzal kezdett beszélgetni:

- No, te Jupiter! Azt mondják, hogy szinte megszólal; lalsz; hát szólalj meg és szórakoztass.

Abban a pillanatban egy irtóztató dördüléstől reszketett meg a levegő. A márkiné - ha szabad egy előkelő hölgyet ilyen

kifejezéssel illetni - nyavalyássá lett ijedtében; összeesett, úgy találták meg a földön elnyúlva, alig bírták életre locsolni. Még utána is hetekig nyomta az ágyat. Pe

114

dig nem Jupiter tonans dörgött le a magasból a tiszteletlen kötekedőre, hanem a szomszédságon egy lóporos malom robbant fel

A véletlen nem válogat az eszközeiben, ha tréfálkozni akar. Egyszer azt vette a fejébe, hogy magával a tűzoltó-készülékkel fog tüzet okozni. 1937-ben történt, egy liverpooli áruházban. Vihar keletkezett, a szél ereje kivágott egy ajtót, és nekicsapta a falnak, éppen ott, ahol a tűzoltókészülék lógott. Az ütődés olyan erős volt, hogy benyomta a gombot, amellyel a készüléket működésbe lehetett hozni. Ez hűségeen működni is kezdett, és kilövellte a tűz oltására alkalmas folyadékot. A vízugár azonban megint csak bajt csinált: a céllövő biztonságával talált el szemben egy villanyos kapcsolót. Rövidzárlat keletkezett, a vezeték drótjai izzani kezdtek, izzásukat a vihar egyre jobban éláztette; végre tüzet fogott a faburkolat is, amelybe a kapcsoló be volt ágyazva, s egyszeriben tűzbe borult az egész áruház. A csíny sikeriUt: a tűzoltókészülék gyűjtogatott. Cifrán csinálta, de megcsinálta.

A véletlen nem átallja, hogy gonoszságaihoz természeti erőket használjon fel Akár az egyik leghatalmasabbat, a viUániot. 1937 őszeri a budapesti lapokig is eljutott az a finnországi hír, hogy egy földműves házába beleütött a mennykő, és furcsa dolgot cselekedett. A kéményen jött be, az ablakon ment ki, s közben a gazdát megsimogatta. Kissé támolgott, de nagyobb baja nem lett. Azonban mikor a tükörbe pillantott, riiajd leült a csodálkozástól: hatalmas szakálla - hogy úgy mondjam - szőrén-szálán eltűnt.

A villám leborotválta.

Újsághír! - vonhatná vállát a kételkedő olvasó. Ezúttal még sincs igaza, mert hasonló esetről hiteles értesülésünk van. Mikes Kelemen jegyezte fel Rodostóból 1742. december 13-án kelt levelében. Átadom neki a szót.

114

„Tudom, hogy sokféle és csodálatos erejét hallotta Ked a mennykőnek, de talán csudálatosabbat nem hallott Ked, mint amelyet én olvastam. Mikor eszembe jut, mindenkor nevetnem kell: nevéssen Ked is. Rómában egy francia követ, amikor egyszer nagy mennydörgések voltak, asztalnál lévén a feleségével, és az ablakok, hogy nyitva voltak, a mennykő általmegyén a házban - ki-ki megijed, de semmi kárt nem tett. Amikor pedig általmént a házon, a követné melegséget érzett,

találja ki, Ked, hol. És minthogy asztalnál volt, nem lehetett a szoknya alá tenni a kezit; de asztal után maga is elfakad nevetve, amidőn észreveszi, hogy a mennykő megperzselt - gondold meg, édes néném, hol kereskedett? és ki nevetné eztet?"

A TeU-legenda

Aldorf svájci városka arról nevezetes, hogy piacán állítottatott fel a Habsburg heregek helytartója egy póznát, tetején a hercegi kalappal; ez előtt mindenkinek mélyen meg kellett hajolnia.

A piactéren ma egy bronzszobor hirdeti TeU Vilmos emlékét, aki megtagadta a tiszteletadást, s akit Gessler helytartó arra kényszerített, hogy lőjön le nyilával fia fejéről egy almát. A szobor Teli mesterlövésének a helyén áll.

Felsorakoznak Teli történetének egyéb emlékei is: a Luzerni-tó (Vierwaldstatter See) partján a TeUsplatte, egy lapos sziklakő; ide ugrott ki Teli Gessler hajójából, és innen rúgta azt vissza a zajló hullámok közé. Mögötte a tiszteletére emelt Telskapelle - s továbbhaladva a Küss-nacht felé vezető úton a Hohle Gasse, a mélyút, ahol TeU bosszúálló nyilát Gessler szívébe küldte. Svájc szabadsághőse megéneklőjére is talált Friedrich Schillerben. Schiller drámája aranyozta be világhírrel TeU személyét.

115

Hálája jeléül az urni tóból felmeredő Mythenstein meredek falára a három őskanton (Uri, Schwyz, Unterwalden) óriás betűkkel ezt íratta fel:

„Teli megéneklőjének, Friedrich Schillernek, az őskan-tonok 1859.”

Lerotta hálájának adóját az egész ország is. Az Amerikai Egyesült Államok Washington György emlékének megörökítésére egy gigászi méretű obeliszket emelt Washingtonban. (159 méter magas, 900 lépcső vezet fel a tetejére, 1 300 000 dollárba került stb.) A roppant fehér márványoszlopba befalazták azokat az emléktáblákat, amelyeket egyes államok és szervezetek küldtek a nagy ember iránti tiszteletük jeléül. Svájc is felajánlott egy emléktáblát, egy kőkocka volt benne ezzel a felirattal:

„Ez a kő az eredeti kápolnából való, amelyet Teli Vilmos emlékére emeltek 133,8-ban a Luzerni-tó mellett, azon a helyen, ahol Gessler elől megmenekült.”

Így ágazott szét Teli Vilmos története az egész világon, mint egy óriási fa terebélye, amelynek árnyékában írók[^] költők, zenészek sokasága írta, dalolta, zengte Svájc szabadsághősénekdicsőségét.

Azonban mi történt?

1890 augusztusában Schwyz kanton közoktatási hatósága elrendelte, hogy a tankönyvekből törölni kell Teli Vil-> mos történetét, mint történelmi alap nélküli legendát.

A nagy fa törzsét elrágta a kritikai szű.

Feltűnt ugyanis a svájci történelem tudósainak, hogy a korabeli krónikák Teli Vilmosról egyetlen szóval sem emlékeznek meg.

Pedig pontosan megírják 1307. november 7. hajnalának történetét, amikor 33 svájci férfi összegyűlt egy hegytetőn, hogy szövetséget kössön a gyűlölt Habsburg-uralom ellen. Ismerjük a három vezérférfi nevét is: Fürst Walter, Stauffacher Werner, Melchtal Arnold - de Teli Vilmosról nem esik szó. Következett a morgarteni csata, ahol a

116

megvetett hegylakók csúfosan szétverték a lovagok fényes seregét - de TeU nincsen sehól.

S ha legenda, mi az alapja? Ez volt a további kérdés. Meg is találták az aknát fia fejről lelvő íjászt a régi dán mondakörben - sőt ráakadtak ennek az ősnék további őseré is, a még régibb skandináv legendákban.

Talán nem is tett volna szert ekkora népszerűsége, ha Schiller nem teszi meg legjobb történelmi drámája hősévé.

Schiller forrása Tschudi Aegidius (1505-1572) *Chroni-kon Helveticum* című munkája volt. (A kéziratós mű 1734-ben jelent meg nyomtatásban.) Nála a nyers hagyomány már kerek formába öntve jelentkezik, és szinte felkínálkozik a drámaírónak. Schiller néhol olyan hűséggel alkalmazkodott hozzá, hogy egész mondatokat vett át. összehasonlításul íme az eredeti:

„TeU! - szolt a helytartó. - Melyik a legkedvesebb gyermeked? - Uram - felelte TeU -, mind egyformán kedvesek nekem. Erre így szolt a helytartó: Hallom, TeU, milyen híres lóvész vagy; meg keU mutatnod előttem is ügyességedet, és egyik gyermeked fejről le kell lónöd egy almát Legyen rá gondod, hogy az almát találd el, éspedig az első lóvészre, különben halál fia vagy. TeU megrémült kérte a helytartót az isten szerelmére, hogy engedje el a lóvést, mert a természet ellenére lenne, hogy a saját gyermekére lőjön - inkább a halált választja. A helytartó így felelt: Meg kell tenned, vagy meghalsz a fiaddal együtt. Teli belátta, hogy cselekednie kell. Istenhez **fohás2kodott** elővette keziját kifeszítette, ráhelyezte a nyilvesszót, egy másikat pedig[^] ruhagallérja alá dugott. A helytartó saját maga tette az almát a hatéves gyermek fejére. Ekkor TeU lelőtte az almát, s a gyermek sértetlen maradt. A helytartó elcsodálkozott a mesterlővésen, megdicsérte Telit és megkérdezte, miért dugott egy második

nyilat a gaUérja alá. Teli megijedt, hogy a kérdés nem jót jelent
tehát kitérően felelte, hogy ez csak afféle ijászba-
117

bona. De a helytartó észrevette, hogy Teli megijedt, és így szólt:
Teli, valld be bátran az igazat; életednek nem lesz bántódása.
Amit mondtál, nem fogadom el, másvalami van mögötte. Erre
így szólt Teli Vilmos: Legyen, uram; miután az életemet

biztosítottad, megmondom az igazat: az volt a szándékom, hogy ha a gyermekemre hibázom, a másik nyilat terád lövöm ki, s bizonyos, hogy nem fogok hibázni. Amikor a helytartó ezt hallotta, így szólt: Rendben van, életedet biztosítottam, s a szavamat állom; de mert látom a gonosz szándékodat ellenem, majd olyan helyre vitetlek, ahol nem látod sem a napot, sem a holdat, hogy biztonságban legyek tőled. És odahívta szolgálait, hogy Telit kötözzék meg."

Ez az eredeti, szürke mondatokból összerótt mese ragyog fel csodálatos szín pompával a költő verseiben.

De ,hát nem kiábrándító, hogy mindebből semmi sem igaz?
Nem lehangoló a szép legendát megcáfolva látni?

Nem.

Való, hogy a rideg bíráló megfosztotta a történelmei egy hősi alakjától - ám a költött alakot egy egész nép alkotta, s annak a gondolatvilágát tükrözi vissza. Svájc felszabadult, de a nép lelkében tovább parázslott a gyűlölet az ocsmány kétfejű dögkeselyű ellen még akkor is, amikor visszazavarták mindenkitől utált fészkebe. A nép képzelete felhasználta az északról beszivárgott hagyományokat, teremtett egy nemzeti hőst és egy színes, fordulatos mesét, amely még a történelmi valóságnál is alkalmasabb volt, hogy ébren tartsa a szabadságvágyat, és táplálja a Habsburg-ragadozó elleni gyűlöletet.

118

Robin Hood

Élt-e valaha az angol népballadáknak ez a hőse? Mind a mai napig csak a tapogatózásnál tartunk.

Van olyan elmélet is, hogy tulajdonképpen a germán mitológia Hruodperéht nevű alakjáról van szó. Ennek a nevéből származott a Ruprecht és Rupert, ezeknek változata a Róbert, ennek rövidítése az angol Robin. A fejtegetés olyan világos, mint maga a nap, ahová végezetül a tudós névelemzők elérkeztek: tudniillik, hogy Robin Hood, a kitűnő íjász, magának a napistennek a inegtestesítése, aki tudvalevően sugaraival szokott lövöldözni.

Mások nem óhajtottak ilyen bonyolult úton a germán meimyországba fáradni. Maradjunk Angliában, mondták. Igenis élt egy Robin Hood nevű rablóvezér, de ez csak fedőneve volt. Valósággal egy arisztokrata család sarja volt: Róbert Fitzooth, Earl of Huntingdom. Akár kalandvágyból, akár mert meghasonlott a családjával, otthogyta a főúri világot, elbujdosott az erdőbe, és haramiavezér lett belőle. (Ez afféle vándormotívum; a népképzet gyakran szokott a híres betyárok fejére nemesi koronát illeszteni. Nálunk Sobri Jóskáról tartotta

a hír, hogy Luzsénszki József gróf rejtőzik a neve alatt - Jókai pedig egy Nopcsa báróról mintázta volna a *Szegény gazdagok* Fatia Negra alakját.)

A francia Thierry a normann hódításról írt könyvében szabadsághősnek teszi meg, aki angolszász szabadcsapat élén harcolt a normann hódítók ellen.

Bevallom, én nem olvastam végig a bizonyára tudományos értékű fejtegetéseket, hogy Robin élt-e, nem élt, ki volt, ki nem volt.

A népköltészet szülöttjét látom benne.

Ahogy TeU Vilmos nyUa a zsarnokság elleni felkelést jelentette: Robin Hoodban a nép az apró zsarnokok rémét alkotta meg. A nép nyakán élő sheriffeknek tört borsot az 119

orra alá, a szegényeket nem bántotta, csak a gazdag utasokat fosztogatta.

Az angol outlaw-balladák* sajtáságos atyafiságot árulnak el a mi szegénylegény-népdalainkkal. A földesuraktól sanyargatott jobbágy, az osztrák ármádiától irtózó, katonasorban levő legény, a bujdosó kuruc inkább elment betyárnak - a nép pedig az üldözöttet látta benne, pártjára állt és mentegette:

Isten teremtötte a betyárokat, Azok által veri a gazdagokat.

Hogyha betyárgyerök nem találkoztia, Gazdag embör sohasem imádkozna.

Az angol balladák nyomán Robin Hood legeidája így alakult ki: Nottingham grófságban született a XII. század derekán. Nem bírta a polgári rendet, és a szabad életet, az outlaw-sorsot választotta.

A sherwoodi erdőben tanyázott a cimboráival, vadászatból és útonállásból élt. Főképpen gazdag apátságokra és püspökökre pályázott, ezeket kegyetlenül megvámolta, ha útjába kerültek. A papok iránti ellenszenvé azonban szépen megfért vallásos érzelmeivel: rendszeresen hallgatott miséket, sőt volt egy házi káplánja is.

A szegények védelmezője volt; p>énzzel segítette őket, ha megszorultak, karddal és nyíllal, ha igazságtalanságot követtek el rajtuk. Egyszer magát az odavaló sheriffet is foglyul ejtette és elhurcolta az erdőbe; csak nagy váltságdíj ellenében eresztette szabadon.

A legenda hosszú életet adományozott neki. 83 éves korában 'betegedett meg először, ekkor bevitette magát a kirkleesi zárdába, ahol az apácák gyógyítgatással is fog-

• **Outlaw: társadalmnonkívuili, földönfutó - de rabló, útonálló is 158**

lalatoskwJtak. A főnöknő azonban^ ráismert, s érvágás ürügye alatt túlságosan sok-vért csapolt le belőle. Robin észrevette az

árulást, s maradék erejével megfújta a kürtjét, mire a közelben rejtőző emberei betörték a zárdába - de már a vezér életét semmiképpen sem lehetett megmenteni.

- Nyissátok ki^az ablakot, és adjátok ide a kézijamat - suttogta.

- Kilövék egy nyilvesszót, és ahol lehuU, oda temesetek.

így történt A vasráccsal körülvett sír ma is látható Kirklees Hall parkjában, s a kastély gazdája ma is kegyelettel őrzi a?

emlékezetes kézijat és nyilvesszót Aki pedig meglátogatja a

sherwoodi erdőt érdeklődjék Robin Hood fája iránt. El fogják

vezetni egy óriási, már korhadásnak indult tölgyfához: ez alatt

vendégelte meg a hű alattvaló Robin Hood Oroszlánszívű

Richárd királyt miután megmentette az életét s nűután a

történetet Walter Scott *Ivanhoe* című regényében a tölgyfa

terebélyénél is szélesebbre eresztett terjengessél megírta.

Ginevra és Lancelot

A lovagi költészet egyetlen alakba sűrítette a lovagi erények

valamennyijét Ez volt a VI. században élt kelta Ar^thur (Arthus)

király. Rengeteg krónikát és költeményt írtak róla, Ginevra nevű

feleségéről és fényes udvaráról -de arról is, hogy mindezekben

van-e valami igazság. Aki a történehmű alapra is kíváncsi,

megalálhatja monmouthi Gepffrey (Galfried) krónikájában:

História Regum Britanniaé. Elz a XII. század első felében élt

szerzetes krónikáiróhoz iUó hűséggel részletesen felsorolja

benne egy sohasem létezett királynak soha végbe nem vitt vitézi

tetteit

Érdekesebb ennél a legendás Arthur, akinek udvarába **9** költők

minden elképzelhető lovagi erényt betelepítettek,

120

Maga is félelem és gáncs nélküli lovas, körébe gyűjtötte a

vitézek eleit, és megalapította a- kerekasztal lovagjainak rendjét.

Ekörül kapott helyet a legderekabb tizenkettő. Az asztal azért

volt kerek, nehogy vita kerekedhessék az elsőbbség körül

(Innen a kerekasztal-konferencia elnevezés. Az első 1887.

január 14-én tartották Londonban; tárgya az angol liberális párt

egysége.volt.)

Innen rándultak ki Arthur vitézei a lovagi erények gyakorlására:

küzdeni a jogtalanság ellen, védeni a gyengéket, oltalmazni a

megtámadott női tisztaságot, megszabadítani elvarázsolt

személyeket a bűvölet alól, legyőzni óriásokat, megfékezni

gonosz törpéket és egyéb hasonló visszaélések körül rendet

teremteni.

A kerekasztal ma is látható a winchesteri County Court

halljában. A falra van akasztva, átmérője 17 láb, ék alakú

deszkákból van összeróva 12 személy számára. Alsó lapján

a megfelelő helyeken - ki van mélyítve, hogy a lovag uraknak az óriások elleni küzdelmekben megviselt térdkalácsai kényelmesebben elférjenek alatta. Hogy mikor gyártották, nem lehet tudni.

Az Arthur-legendakör legnevezetesebb alakjai voltak: Lancelot, a bátorság és hűség mintaképe, a szűzies Gala-had, a zöld lovag legyőzője, Gawain, operai ismerősünk, Tristan s a többi, összesen százötvenen voltak, egyik epizódban legtöbbszörüknek neve is fel van sorolva. - A rendkívül gazdag francia és angol lovagi költészet széthulló darabjait Sir Thomas Malory gyűjtötte össze *La Morte d' Arthur* cím alatt (1485). De csak a főúri világ olvasmányai maradtak, a nép közé sohasem jutottak el, kíméletet nem ismerő hosszúságuk miatt. Strassburgi Gottfried *Tristan et Isolt-je* például nem adta alább 23 000 verssornál! A lovagi ideál alkotóelemei közé tartozott a fegyverrel kapcsolatos erényeken felül a vallásosság, hűség, egyeneslelkűség, irtózás a hazugságtól, nőtisztelet és nőtisztelet

121

- **átalábc** - a. legmagasabbra fokozott lovagi becsület; Hogy a királyok az alacsonyabb lovagokhoz hogyan egyeztettek össze az ehneletet a gyakorlattal, Lancelot és Ginevra története szemlélteti.

Malory minden lovagot Sir pimmel tisztel meg.

Tehát Sir Lancelotnak csodálatos gyermekkor volt. Még mint csecsemőt elrabolta szüleitől Vivienne, a Tavak Tündére (The Lady of the Lake). Elvitte magához, egy elvarázsolt tó mélyén levő elvarázsolt kastélyába, s ott nevelte férfikoráig. Életregénye nem szól arról, hogy mi a csodának kellett őt elhozni, s hogyan egyezett ki a tündével a víz alatti palotában. Elég annyi, hogy Arthur király befogadta a lovagjai közé, s ott „Tristan Lancelot” néven szokták említeni.

Sir Lancelot természetesen hűséget fogadott a királynak, s ezt meg is tartotta mindaddig, amíg az olvasó el nem érkezett Malorynál a 19. könyv 6. fejezetéhez.

Itt így folytatódik a történet:

Egy csetepatéban tíz lovag megsebesült ezeket Ginevra királyné, Arthur felesége elhelyezte a palotájában, közel a saját hálóterméhez, hogy bármikor segítségükre siethessen.

Eljött az éj. Sir Lancelot - akinek szintén szobája volt a palotában - kilopózott a kertbe, a királyné ablaka alá, s miután megkapta az engedelmet a falon támasztott egy létrát felmászott és minden erejét összeszedve, kifeszítette az ablakrácsot a falból. Eközben keze súlyosan megsérült - a helyen a hús is lejtött róla csontig, de be tudott ugrani a hálószobába.

„Egy szó, mint száz - folytatja Malory egyszerű szavakkal -, Su: Lanoelot befeküdt a királynéval az ágyba, s nem törődve sebesült kezével, élvezte a gyönyöröket hajnalig. Tudjátok meg, hogy be sem hunyta a szemét, s anrji-kor már mennie keUett elbúcsúzott kilépett az ablakon, úgy-ahogy helyrerakta a rostélyt, és hazament a szobájába.

122

■Itt lovagtérse, Sk Lavaine, elcsillapította a vérzést, és kesztyűt húzott a sebre, úgyhogy semmit sem lehetett észrevenni."

Miután ekként létették az ArthurTch-álynak tartozó hűség protóáj át, Ginevra reggel 9 óráig aludt - amiből kö-ve^ezik, hogy ő is ébren töltötte az éjszakát Belépett azonban a szobába -Sir Meliagrance lovag, s azzal az 'ürügyei, hogy tán beteg a kiráísmé, széthúzta az ágy függőnyeit Párna és lepedő persze csupa vér volt Sir Lance-lot kéSEétől

- Imé a bizonyság, hogy megszegted a hitvesi hűséget: aHíz sebesült lovag közül egyik hált veled. Te házasságtörő asszony, jelentést teszek a királynak!

Ginevra felháborodottan tÚtakozott beszélította a tíz se-, besült lovagot ezek is felháborodtak, és tagadták a vádat de Mnikor a véres ágyneműt meglátták, elszontyolodtak _ Ekkor érkezett oda Sir Lancelot

- Micsoda lárma ez? - kérdezte ártatlan ábrázattal.

Sir Meliagrance rámutatott a bűnjelkekre, de Sir Lancelot némi mellébeszéléssel nekitámadt: ' - Hogyan merted a királyné ágyának iü^önyeit széthúzni? Hiszen maga Arthur király is csak olyankor cselekszi ezt amikor hitvese mellé akar feküdni!

Lovaghoz nem illően cselekedtél, szégyelld magadat!

De mert Sir Meliagrance nem tágított, Sir Lancelot magáévá tette az ügyet

- Éri hát kijelentem, hogy e tíz lovag közül senki sem hált az éjjel Ginevra királynéval, s ezért kiállók a saját személyemben. ■

Sir Lancelot tehát nem vétett az igazmondás lovagi erénye ellen, sőt egy másik lovagi kötelességét is teljesítettet védelmére kelt az ártatlannak mert hiszen Ginevra csakugyan ártatlan voU, már ami a sebesült lovakokat illeti.

Sir Meliagrance állta a sarat és odavetette kesztyűjét Sir Lancelotnak Ez felvette és megállapodtak a tíz tanú

122

előtt/hogy nyojcadiiapra megvívják a perdöntő párviadalt Westminster mezején.

A minden lovagot kötelező udvariasság szabályai szerint Sir Meliagrance meghívta eljenfeiót ebédre." Ahogyan azonban átkísérte a termeken, egy titkom helyen megnyílt A padló, & a gyanútlan vend^ lezuhant egy mély pincébe, A^ áruló Meliagrance ott^iagyta és továbbstált inaja . mindímn्यान elutaztak, és a király elé járultak, ahol Sir Meliagrance vádját megisméielte.

A dolog tehát komolyra fordult A perdöntő.paffbajok szabályai ,raerint a mérkőzés helyén egy máglya; is készen áll,i8tbiá> vádlott nő bajnoka eMJk, őt bűnösnek mondr ják 14, és étevenen mégégetfk-

Eijött a? iatenítétet:mi|iga,^ de csak a. vádló^ meg.

Sir LahcelotseboL A királ^ és az egész udvar szörnyű aggodailonuaai várt a határidő, leteltére, mert hiszen ba Sir Lanc^ot nem kerül elő, ^ királynénak fel kell lépnie a máglyára. - ; ;

. ■ -

.Ezalatt Sir-tanoelotot a^incében készítették a-goniofc.

Am^egyszerre nyílik aa ajtó, b^p^y JiöJfey,. hoz ételt-ita^ egyúttal azt az ajánlatot tessi, hogy Mljon vele, akkor kiszabadítja az odia>öL De a, lovag ragaszkodott a hű* ség erényéhez, és nem vállalt még egy asszonyt így ment ez napról iia|»ra, a lovag nem engedett bízott benne, hogy ha nem élk^ik is meg kellő időben, majd csak akad más lovag, aki kiöl tiélyette. Igaz ugyan, hogy félrependerít'* hette volna a Putifárnéjét és kimehetett volna Áz ajtón, 'de akkor Winchesterben túlságosan egyszerűen folytak voina le az ügyek.

¥é©^e -a s^elm^ hegyet meghatotta a konok hűség, s most már hajlandó volt s foglyot egyetlíEncsók eHene* ben megszabadítanL

-

•^^ Ez: lehetséges nem ütközik a -lovagi becsületbe — mondta a lovagok virága, a Tavi Lancelot aki mindig tisztában Volt azzal, miként kell igazi lovagnak viselkednie.

16\$^

A csók elcsattant, a hölgy kibocsátotta, adott neki páncélt, fegyvert, paripát, és Sir Lancelot elrobogott.

Ezalatt Westminster mezején nagy gondok közt tanakodtak, hová lehetett Sir Lancelot. Az idő lejárt. Ekkor Sir Lavaine kérésére a király megengedte, hogy ő álljon ki lovagtársa helyett Már teljes fegyverzetben, lóháton állt azemben a két ellenfél, a heroldok már elkiáltották a viadal kezdetét jelentő jelszót:

„Laissez les aller!" - amikor ...

Tudjuk.

Még soha senki sem írt,¹ olyan döntő párviadalt, amelyben **a** várva várt hős az utolsó pillanatban meg ne érkezett volna. Lehetőleg lóháton és vágatva, esetleg hattyúvontatta csónakon. Most is berobbant Sir Lancelot és elfoglalta Sir Lavaine helyét Sir Meliagrance a viadalban csúnyán viselkedett, s végül is gyalog csaptak össze. Ekkor Sir Lancelot olyat vágott lovagiatlan ellenfele sisakjára, hogy kétfelé ment szét **a** feje. ítélte az Isten.

- A rágalmozó megbűnhődött Ginevra hitvesi erénye hó-tisztán ragyogott fel, s Arthur király megkönnyebbült szívével közeledhetett ama bizonyos függönyökhöz. Ragyogó lovagkor.

Az igazi Icaméliás hölgy

Az ifjabbik Dumas nagy sikerű színműve divatossá tette az elbukott de az igaz szerelem tüzében megtisztult leányok hamis romantikáját. A kaméliás hölgy eredetije valahogyan még megérdemli az érzelmes lelkek részvevő könnyeit de nem **a** megtisztulása körüli mesterkéltségek miatt hanem mert beteg volt halálosan beteg. Egy kis normandiai faluban született 1824. január 16-án.

124

Neve eredetileg Alphonsine Plessia volt, de amikor Párizsba került, az Alphasine helyett **a** kedvesebb Marié nevet vette föl; majd vezetéknévét tiokelőbbre nemesítette a du szótaggal, s lett belőle Marié Duplessis. Dumas-nál mint Marguerite Gautier jelenik meg; a Trouiaúában Violetta néven trülázik; egy amerikai filmben pedig ezzel a rejtélyes névvel döbbsenti meg a jámbor nézőt; Camüla, a végzet asszonya! Megfejtés: az angol fordító elmés ötletnek vélte, ha az angol camellia szóból keresztnevet farag, és azz^ helyettesíti a Marguerite-ot. A soknevű leány törvénytelen gyermek volt Apja részeges, durva fráter; anyja eltűnt a faluból, amikor a kis- . lány nyolcesztendő lehetett, s ettől fogva Alphonsine szegény sorsú rokonok közt hanyódott-vetődött. Koldult, alkalmi munkákat végzett, majd elkerült Párizsba. Itt végigjárta a hasonló sorsú lányok kálváriáját: dolgozott egy mosóintézetben, volt kifutólány divatáruüzletekben, végül sült burgonyát árult a Pont Neuf ön. Itt parázskítt fel a **kíUTierje**. Meglátta Roqueplan, az író-színig^ató, feltűnt neki a lány különös bájossága, és beszerezte egyik színházába statisztának. Nem maradt ott sokáig. Az új környezetben még jobban kiragyogott a szépsége, 3 a nagyúri szakemberek figyelmessé lettek rá. A figyelemnek az lett az eredménye, hogy otthagya a színpadi álompompát, és valódi pompával vehette magát körül Gyorsan haladt fökelé a félvilág ranglétráján. Divatos lett, a szakemberek versölyt futottak utána, és aranyesőt szítáltak rá. 1846-ban Londonba utazott

egy Perregaux nevű gróffal, ez ott állítólag feleségül is vette. Nem tudni, mi ebből az igazság, de ezentúl Alphohsme Plessis, vagyis immár Marié Duplessis hintáján, ezüstjein, fehérneműjén grófi korona díszelgett. /

, Hát mindenesetre kényelmesebb ezen a fogaton hajtani a divatáruk boltja elé, mint kalapdobozokkal ^ karján hajszoztatni ki onnan,

-125

Az előkelő félvilág törvénye szerint Marie-nak mutogatnia kellett magát az operában, színházakban, lóversenyen, kocsikorzón. Népszerűsége érdekében kötelessége volt a vendéglátás is. Szalonjában nemcsak a mindenkori és leendő kedvesei fordultak nieg, hanem Párizs irodalmi és művészi hírességei is. Vendége volt néhányszor Liszt Ferenc is, amint az'abbénak Koreff doktorhoz írt egyik leveléből tudjuk. Bájos teremtésnek mondja a leányt megindítónak betegs^e történetét és elragadtatással ír a kedves vacsorákról, amelyeken ő is részt vett

Palotájáról, berendezéséről hiteles leírás maradt reánk. Az az ügyvéd írta le, aki adósságot ment behajtani Mariéhez.

Tudniillik pályafutása hullámvonalakban haladt; hol százezrei voltak, hol hitelből élt Egy ilyen válságos időszakban adósa maradt valami nagyobb szabású munka miatt a lakatosnak. Ez -ügyvédet fogadott, az ügyvéd felszólító levelet írt, s Marié magához kérte.

Az ügyvéd eliiient Boulevard de la Madeleine 11. szám **alatti** palotájába. Így írt róla:

„AÉ előszoba falát végig aranyozott virágrács borította, mindenféle virág és futónövény kúszott fel a rácson, mahagóni-vályúkból. A hálószoba rózsás mintájú fehér selyemkárppalvolt behúzva. A beteg leány ágya olyan volt nűnt egy rózsaszínű fészek; selyemből az ágynemű, selyemből a függöny és a mennyezet. M.indenfelé csupa drága csipke és selyem; **aZ** öltözőasztal velencei tükrében ragyogott és sziporkázott a sok metszett kristályüveg, ezüst-és arányhölmi. Képek, szobrok, egyéb műtárgyak mindenfelé.”

Az;elbájolt ügyvéd a lány szépségéről is megemlékezik, dagályos mondatokban áradozik álmatag tekintetről, gyön^főgakról,-sötét hajsátorról stb. Ismerjük ütlevelét is, ezt i&kor állították ki, amikor fűrdőre utazott:

167 centiméter magas, haja gesztenyeszínű, homloka középmagas; szemöldöke barna, szeme fekete, orra rendes,

125

szája kicsiny, álla kerek, arca tojásdad, arcszíne halvány ...
Ez a halovány szín maradt meg legjobban azoknak az emlékezetében, akik a kaméliás hölgyet rövid életének utolsó szakában látták. Egyik ismerőse egy elfutó pillanat emlékét idézi fel, mintegy látomászerűen vetítve elénk a halálosan beteg lorette alakját:

„Mikor legutoljára láttam, lóversenyre hajtattott. Az Esplanade des Invalides-ről néztem a fogatok elvonulását. Köztük volt az övé is. Halványan, fehér ruhában ült zöld lakkos hintájában, négy fehér ló röpítette a szemem előtt.”

1847. február 28-án meghalt Alphonsine-Marie Duplessis. Bútorait, holmiját a **hitele2Mk** elárvereztették. Koporsóját mindössze két barátja kísérte. Dumas akkor nem volt Párizsban.

Sírja a montmartre-i temetőben található, az Avenue St Charles elején, a negyedik sorban. Idegenek és érzékeny lelkű párizsi lányok ma is fölkeresik, virágot hintenek rá, és telefirkálják a követ tintaceruzával.-

Enyém, tied, övé

Jókai regényének egyik jelenete a konstantinápolyi kikötőben játszódik le. A szabadságharc leverése után a menekült honvédtiszteket egy amerikai hadihajó vette fel, ezen készültek az Egyesült Államokba. Áldorffai Ince honvéd ezredest cseUel egy osztrák hadihajóra csalják; ott persze fogságba vetik és a bitófa árnya borul föléje. Az amerikai hajó kapitánya vállat von: „fatális eset”, de ő nem tehet semmit. Ekkor Aldorfai felesége könyörög hozzá, olyan ékesszólással, hogy a jenki végre is tűzbe jön, magáévá teszi Aldorfai ügyét, befűteti a kazánt, felszedeti a horgonyokat, odakormányoztatja hajóját az osztrák gőzös meÜé, és nekiszegzetteti az ágyúit. Üzenet megy az osztr

127

rák parancsnokhoz, hogy ha a foglyot három óra alatt ki nem adják lövetni fog. A parancsnok utasítást kér az osztrák követségtől, az jobbnak látja engedni, és Aldorfait szabadon bocsátják Eddig a regény.

Érdekes összevetni Jókai képzeletvilágát a való történettel, amelyet felhasznált és átalakított

Az esemény színhelye a valóságban Szmirna volt nem Konstantinápoly, hőse pedig Koszta Márton honvéd százados. Nem közvetlenül a szabadságharc leverése után történt, csupán négy évre rá, 1853 nyarán. Koszta, aki közben Amerikában élt Kossuth megbízásából jött Szmimá-ha.

A bécsi udvar lecsapott a magános magyarra.

Szmirnában ekkor érvényes volt az úgynevezett kapituláció, vagyis a európai hatalmaknak - köztük Ausztriának is - a török kormánnyal kötött szerződése; eszerint saját polgáraik fölött saját konzulátusaik ítékezhetnek függetlenül a török hatóságoktól. A szmirnai osztrák főkonzul neszét vette, hogy Koszta ott jár, és kapitulációs jogának erőszakolt magyarozatával Kosztat mint

„osztrák-magyar" alattvalót pribékjeivel elfogatta, s a kikötőben horgonyzó osztrák hadihajóra hurcoltatta.

Az alávaló merénylet hírére egész Szmirna felzúdult Különösen az ottani olasz emigránsok lázítottak dühös elkeseredéssel az ő hazájuk szabadságát is eltipró Ausztria ellen. ,

Kiadták a jelszót: fel kéÜ gyűjtani az osztrák konzulátus házát és fel kell koncolni magát a főkonzuli!

A török hatóságok szintén szívből utálták az osztrák kormányt s csak úgy tessék-lássék léptek közbe. A katasztrófa ki is robban, ha váratlanul a kikötőbe nem érkezik az Egyesült Államok *Saint Louis* nevű hadihajója.

**A parancsnok, Ingraham kapitány, mihelyt meghallotta
128**

az esetet, az osztrák főkonzulhoz fordult, és követelte Kpsztáiiak mint az Egyesült Államok védettjének kiadatását. Erre a lázongás elcsitult várták az eredményt Ez nemleges volt. A főkonzul megtagadta a kiadatást . A nyers visszautasításnak többféle következése lett.

Áz olaszok felháborodása ismét kitört. Ezúttal emberhalál lett a vége. Egy kávéházban ráakadtak három osztrák tengerésztisztre, ezeket megrohanták, összeverték. A tiszték'nagy, bátorsággal niégfutamodtak, el is érték a kikötőt, de nem volt a közelben csónak, a tengerbe ugrottak, és úszva igyekeztek elérni a hajójukat. Egyikük azonban, bárő Háckelberg nevezetű, neni jutott el odáig: útközben kimerüK, és a vízbe f villadt

Ez a halálos közzjáték megzavarta az osztrákok haditervét hogy tudniillik Schwarz kapitány - így hívták az osztrák hadihajó. parancsnokát - sebtiben gőzöljön el a kikötőből, s azután törheti már a fejét a diplomácia, h<^y nü t&-ténjék a fogollyal Most már gyávaság lett volna elszelelni a felka vari városból Elhalasztották az indulást

A fogoly ügyében megint csak diplomáciai futárok hajókáztak Szmima és Konstantinápoly közt ide-amoda, de nem történt semmi.

Az indulás előtti estén 10 órakor azonban, Schwarz kapitány meglepetésére, a Saint Louts elhagyta helyét oda-füstölgött az osztrák hajó közelébe, és hosszoldalával fordult feléje. S nehogy a kapitánynak valami kétsége legyen a látogatás célja felől: a lórésekből előretolt ágyúk csöve csiUant meg a holdas éjszakában . . .

Elosonni tehát' már nem lehetett A megriadt főkonzul luiladékot kért: most már igazán egykettőre meg fog érkezni a

konstantinápolyi követség ^utasítása, legyenek az amerikaiak addig türelemmel.

Ingraham parancsnok bevonatta az ágyúit s várt még négy napig, de akkorára a türelme elfogyott. Ráüzent

129

SGhWáiz kápitáttyrá, hogy há délután 4 óráig Koszta Márr tónt ki hem adják, fegyveres erővel fogja kiszabaditanú S a? **ágyak** c&öv'e ismét elővillant. . .

Schwarz-kapitány **gyorsfutárt** menesztett a **főkonzulhoZj** hogy most már igazári csináljon valamit mert ez a nekivadult jenki képes rá, hogy Ő császári felsége hajóját á tenger fenekére küldje. A Sönt *Louis*. ^úí élesre vannak töltve, legénysége már hadirendbe sorakoptt.

Az ügyet nerii lehetett tovább csúmi-csavarni. Az osztrák konzul elrohant az Egyesült Államok szmirnai főkon-iüljához, és egyezséget ajánlott: bizzák Kosztat vafemely **semleges** iiatalbm konzuljáriak őrizetére mindaddig, ariiig az^érdekeltállainok egymás közt elrendezik az ügyet Az amerikai konzul elfogadta az ajánlatot Franciaország ottani konzulja is* vállalta az őrizetet íEniie Kosztat partra szállították, **és** a megállapodás szerint átadták a francia hatóságoknak.

Bécs pérs2se emlékiratot küldött szét az európai kormá-lyidkhqz, hó^ az amerikai hadihajó **jMiraricsnoka** megsértette a riémzetközi jogot cselekedete egyenlő a valóságos hadüzenettel stb. stb.

Ingraham kapitány azonban nem sokat törődött az erii-i lékiratozással, és nem tágított az osztrák gőzös oldala mei-. lól. Az osztrák kormány belátta, hogy bár Koszta a városban vari már, ez az ember képes az ágyúival beleszólni a diplomáciai vitatkozásokba r miért is beadta a derekát S dérral- durrallemondott áaglyáról

Kosztat a franciák szabadon bocsátották.

További sorsáról nin<%«.datoni, csak annyit tudok, hogy éoiájózott Aitterikába. Több értesülesem van Ingraham kar Jyitányrói.

A szolimái eset annyira félkavarta a diplomáciai vize^ ket hogy az Egyesült Államok elnöke is foglalkozott vele. **és** jelentést tett róla á kongresszusnak. Érdemes ezt á maga egészében közölni: világosabban és hitelesebben ismér-

' ' .171

teti a tényállást, mint ahogyan a bécsi diplomácia igyeke-lett elhomályosítani:

„A magyar születésű Koszta Márton 1850-ben államunkba érkezett és törvényeinkkel egyezően kinyilvánította szándékát hogy az Egyesült Államok polgára kíván lenni. Miután itt két

évet töltött, Törökországba utazott Szmir-nai tartózkodása idején történt hogy erőszakosan letartóztatták, egy osztrák hadihajóra hurcolták, s ott láncra verték, azzal a nyíltan bevallott szándékkal, hogy Ausztriába szállítsák. Szmimai konzulimk és konstantinápolyi követségünk közbelépett kiszabadítása érdekében, de fáradozásuk eredménytelen maradt Közben Ingraham kapitány az Egyesült Államok *Saint Louis* nevű hadihajójával Szmir-nába érkezett s miután értesülést szerzett az eset körülményeiről, arra a meggyőződésre jutott, hogy Koszta érdemes az amerikai kormány pártfogására. Kiszabadítása érdekében erélyes és határozott intézkedéseket tett.

Az Egyesült Államok és Ausztria megbízottainak megegyezése folytán Koszta a szmirnai francia főkonzul őrizetére bízott, amíg az érdekelt államok sorsáról nem döntenek. E döntés értelmében szabadlábba helyeztetett, s jelenleg az Egyesült Államokban tartózkodik.

Az osztrák császár panaszt emelt a mi tisztjeink viselkedése miatt ebben az ügyben, s tekintettel arra, hogy Koszta az ő alattvalója, akit joga volt török területen is letartóztatni, kérte az Egyesült Allankik kormányát hogy szolgáltassa vissza a foglyot, helytelenítse alkalmazottainak eljárását s a sértésért adjon elégtételt.

Az eset szorgos megvizsgálása után az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy Koszta elfogása törvényes alap nélkül történt - hogy az osztrák hadihajón törvénytelenül tartották fogva -, hogy fogsága alatt az Egyesült Államok polgárának volt tekintendő, s eszerint tisztjeink eljárása igazolható. Viselkedésüket tökéletesen helyeslem, s az osztrák követeléseket elutasítottam." 130 ^

. Képzhető/micsoda undor fogta "el az amerikai népet, amikor értesült az osztrák császár követeléséről Viszont még mindenki emlékezett Kossuth szavair-a: „A mi ügyünk ugyahaz, amiért Washington küzdött"

Ezdc a friss emlékek magyarázzák meg, hogy miután a fcejHnselóház megvitatta az elnök jelentését, 174 szavazattal 9 ellenében ezt a határozatot hozta:

„A kongresszus ezennel köszönetét nyilvánítja Duncan M, Ingraham úrnak, a *Saint Louis* korvett parancsnokának ^jogos éjs bátor magatartásáért, amelyet múlt július 2-án tanúsított, amikor is az amerikai kormány védelmébe vette és kiszabadította a jogtalanul letartóztatott és egy osztrák gőzös fedélzetére hurcolt Koszta Mártont

Egyúttal a kongresszus felkéri az Egyesült Államok elnökét hogy veressen egy érmet Dimcan M. Ingraham tiszteletére, érdemeit

méltató felirattal, tanújelül a kongresszus elismerésének igazságos, határozott és elszánt fellépéséért Közölje az elnök ezt a határozatot Ingraham kapitánnyal olyan sorok kíséretében, aminőket az elnök megfelelőnek vél a kongresszus érzelmeinek a tolmácsolására."

Rejtélyek Shakespeare körül

Arról van szó, hogy Shakespeare a színdarabjait nem maga írta, hanem csupán a n[^]vét adta kölcsön. A valódi szerző rieve Francis Bacon, Anglia kancellárja. Már 1769-ben előállt egy Herbert Lawrenoe nevű úr ezzel az elmélettel, s ezt újította fel 1856[^]ban W. H. Smith úr. Utána százával jelentek meg a titkot feszegető könyvek. 1884-ben már külön bibliográfiája jelent meg a kérdésnek. (W. H. Wyroan állította össze.) Ez a jegyzék nem kevesebb, mint 255 könyvet sorol fel. 73 van Bacon szerzősége mellett 117 ellene, 65 nem nyilatkozik határozottan. Sőt egyesek nem érték be azzal, hogy Verulami Bacon nyakába akasszák a di

131

esőség palástját, hanem új meg új neveket kapartak ki az angol reneszánsz dicsőséges idejéből. 1912-ben Demblon brüsszeli professzor azzal állott elő, hogy a valódi szerző nem Bacon, hanem Roger Manners, Rütland earlje. 1919-ben Lefraich párizsi tanár lepte meg a világot felfedezésével, hogy sem Bacon, sem Rutland, hanem igenis Williams Stanley, Derby gróf ja írta a színdarabokat; 1920-ban azután egy angol ember, J. Th. Looney minden elődjét ledorongolta új elméletével, e szerint szó sem lehet Baconról és tá[^]rsairól, hanem Edward de Vere, Oxford grófjáról, mért az, igazi szerző csakis ő.

A; Bacon-pártiak fő érve az, hogy Shákespeare-nek nem volt meg az a tudása és műveltsége, ami ilyen halhatatlan mesterművek megírásához szükséges - viszont az €[^]sz korszak csupán egy olyan ragyogó elmét mutat fel, Mhez ezek a mesterművek méltóak. Ez Francis Bacon, a csodálatos tehetségű filozófus. Shakespeare-nek még az írása is primitív, ránk niaradt öt hiteles névalírása alig olvasható; ódivatú gót betűkből vaj összeeskábálva, míg aijjak[^] a kornak művelt emberei már tiszta típusú latin betűkkel írtak stb.

Égy másik kutató (Bldwin Borman) azt vitatta, hogy személyi szempontok neín elegendők, tárgyi bizonyítékokat kell keresni. Német alapossággal rávetette magát Shakespeare egyes darabjára, összehasonh'totta Bacon műveivel, és a-világ elé tárta hangyaszorgalommal Összehordott bizonyítékait, íme egy ilyen adathordalék: Bacon írt egy tudományos értekezést a fényről és világosságról.. Ha ezzel az értekezéssel egybevetjük Shakespeare *Felsült szerel-meiefttrctmü* Vigjátékát azt

tapasztaljuk hogy a vigjátékban töntegesei fordulnak elő olyan versek, amelyek a fényvel és a világossággal foglalkoznak. Minduntalan szép női szemekről van benne szó, ezeket a szerző a nappal, holddal, csillagokkal hasonlítja össze, mi több, úgy cikáznak benne a szellemes élcek, mint a vUlámok. Hát még a

színek! Bacon szerint a szín nem egyéb, mint a fény megtörött képe - tehát meg kell vizsgálni, hogy a vígjáték milyen mértékben foglalkozik a színekkel. Az eredmény meglepő. A női főszereplő neve Rosaline, vagyis rózsaszín. A férfi főszereplő neve Browne, vagyis Brown, vagyis barna. S ez még mind semmi, A lelkiismeretes kutató pontos **statisztikát** készített arról, hányszor fordulnak elő a vígjátékban színekre való utalások vagy szavak. Megdöbben-, ve értesülünk, hogy például Shakespeare hat ízben használja éppenséggel ezt a szót: szín! A színre utaló szavak között található: vörös 6 ízben, zöld 4, tengerzöld 1, fehér **8**, halvány 2, hófehér 2, ezüstfehér 1, borostyánszín 2, hússzín 1, aranyos 3 ízben. Azonkívül 2 *ízen* említi a **költő** aethiopot, vagyis szerecsent, 1 ízben kéményseprőt, és 6 ízben foglalkozik a melankóliával, ami tudvalevően nem más, mint feketelátás. Tehát világos, hogy a vígjátékot Bacon írta. Nem ellenvetés, hogy Bacon nem írt soha verseket. Igenis írt. De ezek a versek titkosak, rejtettek, csak avatott szem ismeri fejfőket. Ugyanis Bacon megírta VII. Henrik történetét prózában, helyesebben látszólagos prózában. Ha ezt a prózát kutató szemmel olvassuk, mindintalan szabályos hatodfeles jambusokban írt verssorokra bukkanunk benne, ezek el víumak bűjtatva a prózatőnaegben. Ez igaz. A példák, illetőleg a kipiszkált mondatok csakugyan úgy hangzanak, mintha jambikus verssorok volnának. Azonban ez az egész Csak naiv játékok. Bármilyen, prózában írt művet olvasunk hasonló céllal, mindegyikből kihalás^Jiatunk olyan mondatokat, amelyek versként hangzanak. Vegyük elő egyik napilapimkat, és abban némi keresgélés után a következő szép magyar alexandrinusok kerülnek szemünk elé:

133

Párizs izgatottan várja a választást. - , A magyar kormánynak nincs értesülése.

*Személyi intrikák a kulisszák mögött. **

Egy tál meleg étel a nélkülözőknek.

És így tovább. Akinek tetszik ez a játék egész bokkrétára való szedliet össze.

De a Felsült szerelmesek kapcsán, -hogy csak ennél á darabnál maradjunk, az ötödik felvonás első jelenetében **a** bolond ekképpen ugatja a kis apródot: „Mindenestől sem vagy olyan hosszú, mint ez a szó: Honorificabilitudinitati-bus”. A vígjáték 1598-ban jelent meg először” nyomtatásban. Viszont Bacon hagyatékában találtak egy kéziratcsomót, apiely kétségtelenül korábbi időből származik. Ebben a csomóban volt egy darabka papír, rajta több tollpnS>a között ez a szó is odafirkantva: „honorificabiUtTidino”.

A bolondos szavaknak nincs semmi értelmük. Azazhogy, mégis van, fedezte fel egy amerikai baconista. Egy latin anagramma van bennük elrejtve. Ha a /elsült szerelmesek cifra szavát a anagrammakészítés szabályai szerint ízekre szedjük, ezt a latin mondatot állíthatjuk össze: Hi ludí F. Baconiá nati tuiti orbi. ^
Értelme az, hogy F. Bacon ját^i megörökítettnek az utókor számára. Nem értek az anagrammacsináláshoz, és így nem tudom a szófejtést ellenőrizni. De ha így van, a meglepő felfedezés komoly érvet jelent a Bacon-párt számára.

Most áttérek **su**legérdekesebb, szinte kísértetiesen ható bizonyítékra. '

1624-ben Lünebiu-gban egy díszes kiállítású könyv jelent meg. (Az évszám fontos!) Címe: *Gustavi Seleni Crypto*-^ menyitces. Ez a Gustavus Selénus, aki a titkos írásokról szóló könyvet írta, nem más, mint Ágoston braimschweig-lüneburgi herceg, igen művelt és tanult férfiú. **I.** Jakab angol király koronázásakor Londonban járt. A baconista

. 177

Sir Edwin Duming-Lawrance szerint kétségtelen, hogy ebben az időben Ágoston herceg Londonban értesülhetett a londoni előkélő körökben szállongó hírekről, s mikor 1623-ban megjelent Shakespeare összes műveinek első főlíó kiadása, a herceg nem állhatta meg, hogy ennek az alkalomnak kapcsán éélzást ne tegyen könyvében Bacon szerzőségére. Könyvében ugyanis a titkos írásjeleket, titkos szavakat, szóval a titkos üzenetváltás tudományát dolgozta fel, 's így stílszerű volt, hogy az érdekes irodalíhi titokról is megemlékezzék.

Igen, de miért burkolta a herceg a titkot újabb titokzatosságba? Miért nem állott vele elő nyíltan? Felelet: mert Bacoii akkor még élt, és a herceg nem ^kart indiszkrét lenni, másrészt pedig a titkos célzás jobban illett a titokkal to^alkozó könyvhöz, hiszen a saját nevét is eltitkolta az fró, és a Selenus álnév mögé bújt. Lássuk mármost a titok kulcsát. A címlap bal oldalán egy előkeféen öltözött úr átad egy írást egy másik, egyszerűbben öltözött férfinak. Enn^ a kalapján babérlevél dísz látható, kezében psedig get-elyt tart (Shake-Spear= magyarxil gerelyrázó.) A jobb oldalon ugyanez a férfi már viszi az írást vágató lovon, és sarkantyút ad a lónak. (Shaké-Spur = sarkantyút adni. A kiejtés hasonlít az előbbihez.) Az alsó képen egy férfi az íróasztal előtt ül és ír; mögötte áU ugyanaz a nemesúr, akit az első képről ismerünk, s az író ember övéhez erősített szíj végét tartja a kezében, vagyis megkötve tartja az író, bár feje fölé emel valami díszjelvényféle kalapol, ami annyit jelent hogy a dicsőséget átengedi neki. S ez még mind nem elég, a célzások folytatódnak a legfelső képen, amelyet három

színpadi álarc keretez be: a bohózaté, a komédiáé és a tragédiáé. A képen látható jelenet: egy vihar. A célzás akkor érthető, ha tudjuk, hogy az előbb említett fölő kiadás legelső színdarabja: *A vihar*. Végezetül, ami talán a legfontosabb, a parton levő város bástyáin világító jelzőlámpák

m

Utliátóki fezek utat inutatoak a vizeir hányódó bárkának; Az ily jelzőlámia angol neve beacon, és a kiejtése kö-rülbelülílyan, niint ahogyan Bacon nevét ejtik. , Nem lehet tagadni, hogy a magyarázatok megdöbbsentően találóak. Különösen akkor, ha a könyvet végiglapozzuk, és abban semmiféle utalást nem találunk a címképre vonatkozóan, holott van benne még másik két illusztráció, ezeket a szerző részletesen megmagyarázza.

Ezek után még azlett volna hátra, hogy a Bacon-pártiak valami kézzelfogható, nem ide-oda magyarázható bizonyítékra tegyenek szert Bacon szerzőségéről. De hát mi lehea-siai ez? Csakis Shakespeare eredeti hiteles kézírata. Ilyen pedig nincs. Az Öt kusza hévalírás csak a gyanú támogatására alkalmas.

Ezúttal nem itóvagy tudós pattantotta ki az ötleted-amely hivatva lett volna a döntő bizonyítékot megszerezni. Roderick L. Eagk biztosítóintézeti hivatalnok volt a londoni. Cityben, egyébként azonban a Shakespeare-Bacon-rejtély kulcsának lelkes kutatója, az egész korabeli irodalom aiaípoisisiraerője, a pw^lémával foglalkozó Bacon So-déty tagja.

Egyszer a kezébe került a történetíró William Gamden-nek, Shakespeare kortársának gyűjtése a Westminsterapátság Sírfeliratairól. Ezáltal lett f igyehnes Edmtffid Spen-set sírjára. Spenser korának legünnepeltebb költője volt, s teiwiesztesen az ünnepelt költők szokása szerint szegényen halt meg. Temetésén azonban isóióét nagyszerűen un-/ nepétték. A Westminster-apátságban kapott sírhelyet Sírkövén ez a felirat díszlett: The prince of poets in his time. Kora költőinek fejedelme.

Koporsójába minden költőtársa egy difőerő verset helyezett el. Miáden költőtársa! Tehát bizonyos, hogy ezek között volt Shakespeare is. Fel kell bonteuui Spenser sírját teenáebria koporsója fedelét 5 ott lesz a vers, amelyről már köhnyű megállapítani, hogy Shakespeare kézírata-é ^gy Baéené.

' ' 179

A sírbontáshoz az apátság dékánjának az engedélye kellett, ő azonban kijelentette, hogy arról pedig szó sem lehet. A Poets Gornier halott költőinek a nyugalma nem szabad megháborítani. Mit volt mit tenni? Várni. Az elutasított sírbúvár

olyasmit gondolhatott: vagy a dékán hal meg hamarabb, vagy ő. A dékán halt meg. Az igaz, hogy csak tizenöt év múlva. A szívós baconista kegyeletsértően fellélegzett Itt az ideje, hogy az ügyet felmelegítsük. Aláírásokat gyűjtött, újra kérvényezett és mellékelte a Bacon Society nyilatkozatát ebben a társaság kötelezte magát hogy fedezi a költségeket. Az új dékán engedett. Maga is kíváncsi volt az eredményre. 1938. november 2-án Eagle meghívást kapott az apátságba. A sírbontás teljesen titokban, spanyolfalak mögött történt. Kivüle cs^ az apátság urai és a British Mu-seum néhány kiküldöttje volt jelen.

A várva várt nagy pillanat elérkezett

A sírkövet elmozdították; a munkások ásói óvatosan mélyedtek a földbe. De egyszerre csak megakadtak. Föld helyett kemény téglafalba ütődtek. Valami alapfal volt Spenser koránál sokkal régebbi időből. Tehát vagy a koporsó tolődött el, vagy a sírkövet állították rossz helyre. Mindegy, a munkát most már nem volt szabad abbahagyni. Kitértek a fal-elől, tovább ástak, az ásók puha földre akadtak, és valóban előkerült egy ólomkoporsó. A nézők szinte reszkettek az izgalomtól. Most, most derül Világosság a negyedfél százados titokra . . .

Nem derült.

A koporsó födele fel volt feszítve, maga a koporsó pedig teljesen-üres volt. Azazhogy valamit' mégis találtak benne, egy tolvajlámpának az üvegcserepeit. Tehát nyilvánvalóvá lett a temetés után valamely vakmerő tolvaj a sírt felbontotta, és kifosztotta a holttestet s ez azóta nyilván elporladt.

Eagle kétségbeesett. Eszerint a páratlan becsű kézira-136

tok is tolvajkézre kerültek volna? A British Museum emberei megnyugtatták: **W** koporsó nem lehet a Spenseré, mert sokkal újabb időből, a XVIII. század elejéről származik.

A megnyugtató vajmi kevéssé csillapította le a konok baonistát. Spenser koporsója nem sikkadhatott el, mégiscsak itt rejthősdietik valahol. Folytatni kell az ásást! Azonban most .- már az új dékán is megmakacsolta magát. Azt mondta: elég volt, nem tűrhatjuk fel az egész apátságot.

Sz^ény Eagle hiába várt tizenöt esztendeig. Az eredmény nündössze egy idegen koporsó, néhány üvegcserep és egy számla volt 26 fontról, amelyet a Bacon Társaságnak kellett kifizetnie.

A titok megmaradt titoknak. Ha ugyan nem csak a Bacon-pártiak szemében titok. De; az irodalomtörténet a Bacon-problémát már régen, legendának könyvelte el. Legrövidebben Mark Twain ;végzett vele, amikor így nyilatkozott: v

„A Shakéspeare-darabokat. nem Shakespeare írta, hanem egy másik szerző, akinek ugyancsak Shakespeare volt a heve." , ■

Tatfalom

Egy jeles vadkert.....	5
A pliniusi hagyaték	5
A „Bestiarium"	10
A fönix-----	10
Mi az a jeles vadkert?.....	••••H
Tudományos állatmesék.....	14
A magyarprszá^ sárkányok.....	14
A rhodosi sárkány története.....	16
A baziljs:Áusz ____ ____	21
A sétáló falevél.....	26
Az átváltozás csodái.....;	26
Az- gghetetlen szalanuuida.....	28
A bofizörkányüldöz&.....	29
János pap országa.....	4*
A - boksák köve	50
A porosz király aranycsinálója	53
Aki a porcelánt feltalálta.....	57
A bolohdofckeve.....;	63
Divattobzódások.....	63
A vertugadin.....	69
A panier.....	70
Az empire ruha	72
A krinolin ------	73
Az aszály.....	76
A nadrág történetéből".....	79
A szűk nadrágtól a plundranadrágig.....	80
A. buffancsnadrág.....	82
A felemás ruha.....■.....	83
Rokokó színorgiák.....	83
A daráúzsderék.....	85
A csipkekultusz.....	89
A kalapörület aranykorszaka	90
A frizura őskora és lióskpra.....	92
A sündisznóhaj dísz.....	93
Drága gombok.....	94

Theatrum Ceremóniáié.....	95
A spanyol etikett „.....	99
A Napkirály udvari etikettje	100
"Viaszkirályok a ravatalon.....	107
Humor a halálos ágyon.....	109
A chicane végrendelet.....	111
Akiket élve eltemettek.....	114
A bankjegyhamisító.....	121
A bankjegycsinálás nem könnyű mesterség.....	122
A bankügyártás magasiskolája	124
Az életmentő bankjegy.....	128
Dárius kincse.....	130
Ki-pzus.....	130
Salamon király kihcsei	132
A nagymogul trónja körül.....	135
Az inkák kincse . . r.....	137
A találkozások véletlene.....	140
Az örült portugál	143
Az életmentő véletlen.....	145
Tizenhárom ütött az óra.....	147
Tudonmány és véletlen.....	148
Az egyiptomi kézirat.....	149
A véletlen tréfálkozik.....	150
A Tellrlegenda _____.....	152
Robin Hood.....	157
Ginevra és Lancelot	159
Az igazi kaméliás hölgy.....	164
Enyém, tied, övé.....	168
Rejtélyek Shakespeare körül.....	173